

T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE BALKANLARDA
KİLİSELER VE MEKTEPLER MESELESİ
(1909–1911)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ercan YÜCEL

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Haydar ÇORUH

Hatay–2014

T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE BALKANLARDA
KİLİSELER VE MEKTEPLER MESELESİ
(1909–1911)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ercan YÜCEL

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Haydar ÇORUH

Hatay–2014

ONAY

Ercan YÜCEL tarafından hazırlanan “*Osmanlı Döneminde Balkanlarda Kiliseler ve Mektepler Meselesi (1909–1911)*” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği/oyçokluğu ile **TARİH ANABİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

.../.../2014

Jüri Üyeleri	İmza
Yrd. Doç. Dr. Haydar Çoruh (Başkan-Danışman)	
Yrd. Doç. Dr. Işıl Işık BOSTANCI (Üye)	
Yrd. Doç. Dr. Bülent ARI (Üye)	

Ercan YÜCEL tarafından Hazırlanan “*Osmanlı Döneminde Balkanlarda Kiliseler ve Mektepler Meselesi (1909–1911)*” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım.**

Doç.Dr. Halil DEMİRER
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Kilise ve Mektepler Meselesi, Osmanlı Devleti'nin yaklaşık son elli yılını meşgul eden önemli bir problemdir. Bu problem, Fatih Sultan Mehmet dönemi ve sonrasında gayrimüslimlere verilen haklar silsilesinin Tanzimat Fermanı sonrasında hızlı bir değişime uğrayarak ortadan kalkmasına yönelik çabaların bir sonudur. XIX. yüzyılın en önemli meselelerinden biri olan millîleşme hareketleri öncelikle Balkan toplulukları arasında tezahür etmişti. Bu hareketin temel kaynağı genel olarak Fransız İhtilali'ne bağlanmaktadır. Ancak yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede Rus etkisi ve tehditinin daha sık görülmeye başlaması, bölge halklarının Rusya'ya yönelmesine sebep olmuştur. Bu durum Balkanları Osmanlı Devleti'nden ziyade Rus, Fransız, İngiliz, Alman ve Avusturya arasında sürüp giden yeni bir çatışma sahasına dönüştürmüştür.

Bölgede başlayan çok uluslu çatışma, Osmanlı Devleti'nin Balkan topluluklarına daha imtiyazlı yaklaşmasına sebep olmuştur. Bu imtiyazlı tutum, Avrupa devletlerini memnun etmiş olsa da yüzlerce yıldır bölgede dini hegemonya kurmuş olan Ortodoks Rum Patrikhanesi'ni geri dönüşü olmayacak şekilde yeni bir rekabet unsuru haline getirmiştir. Bu mücadele devlet nazarında politik bir manevra olarak sürdürülürken, bölgede bulunan Ortodoks cemaatler, Rusların da etkisiyle kendi milli kimliklerini öne çıkararak önce Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin nüfuzundan daha sonra da Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden kurtulmak istediler.

Ortodoks Rum Patrikliğinden ayrılmaların başladığı ve millî kiliselerin kurulduğu bu süreç Osmanlı Devleti tarafından ilan edilen 3 Temmuz 1910 tarihli "*Rumeli'de Kâin Münazaun-fih Kilise ve Mektepler Kânûnu*" ile yeni bir boyut kazandı.

Bu kanunun Balkan ulusları arasında Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir ittifakın sağlanmasında ve Balkanlar'ın elden çıkmasında önemli bir rol oynadığı kanısındayız. Çalışmanın temel argümanı, kanunun imparatorluğun parçalanmasını hızlandıran bir etkiye sahip olup olmadığı hususunu ortaya koymaktır.

Çalışmanın temel malzemesi Tanin gazetesinde çıkan haberler ve *Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri*'nden derlenmiştir.

Bu konunun seçilmesinde ve konu kabul edildikten sonra çalışmanın her aşamasında bilgisini, emeğini ve zamanını hiçbir şekilde esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Haydar ÇORUH'a minnet ve şükranlarımı sunarım.

Yüksek Lisans eğitimim aşamasında bilgilerinden faydalandığım ve yardımlarını esirgemeyen Tarih Bölümü öğretim üyeleri Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU'na ve Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ'e ve yüksek lisans hayatımın başlamasında katkısı olduğuna inandığım Doç. Dr. Mustafa ÇOLAK'a da teşekkür etmek isterim. Ayrıca savunmam esnasında sundukları katkılardan dolayı jüri üyelerine de şükranlarımı sunarım

Çalışmanın çeşitli aşamalarında yardımlarını esirgemeyen öğrencim ve meslektaşım Güler GÜLER'e, eğitimim boyunca hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan, ilgisi kadar maddi ve manevi desteklerini de her daim başucumda bulduğum hayat arkadaşım Türkan YÜCEL ve oğlum Ahmet Baranalp'e de teşekkür ederim.

Hatay-2014

Ercan YÜCEL

Osmanlı Döneminde Balkanlarda Kiliseler ve Mektepler Meselesi (1909–1911)

Ercan YÜCEL

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Haydar ÇORUH

ÖZET

Bünyesindeki gayrimüslim unsurları cemaatler şeklinde sınıflandırarak millet sistemi denilen bir teşkilat ile yöneten Osmanlı Devleti, 1789 Fransız İhtilali'nden sonra bu yönetim şeklinin hantallaşması nedeniyle, tebaa arasında eşitliği sağlamaya yönelik yeni bir yönetim şekli kurmaya çalıştı. Ancak bu tarihlerde gerek Ruslar ve gerekse Balkanlarda çıkarları olan diğer milletler tarafından yürütülen ayrılıkçı faaliyetler öncelikli olarak Balkanlarda yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları arasında ilgi görmüştür. Tanzimat Fermanı'nın getirmiş olduğu yeni haklar Islahat Fermanı ile geliştirildikten sonra bu gayrimüslim unsurlar Osmanlı toplumu içerisindeki farklılıklarını ortaya koymaya yönelik çeşitli girişimlerde bulundular ve Batı dünyasının da desteğini alarak millileşme yolunda yeni bir mücadele başlattılar. Nizamnâmeler hazırlanarak, kendi millî kimliklerini elde etmeye çalışan bu topluluklar, Osmanlı Devleti'yle olan mücadelelerinde başarı kazandıktan kısa bir süre sonra bu defa kendi aralarındaki farklılıklarını ortaya çıkaracak adımlar atarak, bu defa da Rumlaştırılmaya karşı tepkilerini ortaya koyarak bir taraftan Ortodoks Rum Patrikhanesi ile çatışırken, diğer taraftan da kendi kiliselerini oluşturmak suretiyle, cemaatlerini en geniş sınırlara taşıma gayreti içerisinde oldular.

Bu sürecin ilk meyveleri 1870'li yıllarda Eksarhlığın kurulmasıyla, Rum Patrikliği'nden kopmayı başaran Bulgarlar ile Rumlar arasında başlayan çatışma, kısa zaman içerisinde Sırp, Ulah, Arnavut ve Romen kiliselerinin kurulması şeklinde kendini gösterdi. Bütün bu unsurların kendi toprak bütünlüklerini oluşturmadan önce, sahipsiz bir bölge olarak Osmanlı elinde kalan son toprak parçası olan Makedonya bölgesindeki kozmopolit yapıyı parçalayarak, elde edilebilecek en geniş parça ile kendi birliklerini oluşturma yoluna gittiler.

Bu çatışmanın en önemli mücadele sahası, geniş cemaat katmanlarına ulaşabilmek amacıyla bölgede bulunan kilise ve mekteplerin Ortodoks Rum Patrikliği elinden alınması politikasına dayanmaktaydı. Bunu gerçekleştirmek amacıyla atılan adımlar arasında politika ve şiddet neredeyse başabaş götürülmekteydi. Bu açıdan bakıldığında Makedonya, Bulgarlar kadar Rumlar

açısından da geniş bir cemaat kaynağı idi ve iki unsurun çatışması bölgeyi kan gölüne çevirmişti.

Osmanlı Devleti ise unsurları arasında başlayan bu mücadeleyi durdurmak adına bir şey yapabilecek durumda değildi. Bu sebeple yüzyıllardır beslediği Ortodoks Rum Patrikliği'nin tüm tepkilerine rağmen, bütün unsurların kendi kiliselerine sahip olabilmesinin önünü açmak ve aralarında problem olan cemaat, kilise ve mektep meselesini kendi eliyle ayıklayarak, kansız bir şekilde sonuçlandırarak yeni bir yol bulmayı denedi. Tek çıkar yol "Kilise ve Mektepler Kanununu" çıkarmak idi ve öyle de yapıldı. İttihat ve Terakki Parti yönetimi iyi niyetli olarak çıkardığı bu kanun sebebiyle Rumeli ve Balkanlarda kazandığı dostlardan daha fazla düşman sahibi oldu. Bu kanun her ne kadar Türk tarafının elini güçlendirmek amacıyla yapılmış olsa da, kısa bir zaman sonra bu unsurların aralarındaki meseleleri çözümlenmiştir. Ancak bu defa kanundan faydalanan unsurlar, Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve birbirlerine verecekleri destekler sayesinde kendi bağımsızlıklarını elde etmelerini sağlayacak yeni bir çatışma alanı ortaya çıkararak, devletin Rumeli'deki varlığını sonlandıracak adımlar atılmasını sağlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Millet Sistemi, Tanzimat, Patrikhane, Eksarhlık, Kilise ve Mektepler Kanunu.

Issue of Churcs and Schools in Balkans in The Period Ottoman (1909–1911)

Master's Thesis, Ercan YÜCEL

Department of History, 2014

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Haydar ÇORUH

ABSTRACT

The Ottoman Empire who managed non- muslim elements within its territory by classifying them as congregations called nation system, after 1789 the French Revolution, due to cumbersome of this regime, tried to establish a new form of government with which it aimed to provide the equality between the vassals. However, both separatist activities carried out by the Russians and the other nations of Balkans drew attention of non-Muslim Ottoman citizens as a priority. After the new rights brought about by Tanzimat Edict and developed with Reform Edict these non-Turkish elements made many attempts to put forth their social diversities and they started a new struggle to get nationalize by gaining the support of the Western world. Trying to get their own national identities by preparing regulations, a short time later than the success against the Ottoman State, these societies, took some steps to reveal the differences between them, in this case, they were in an endeavor to carry the widest limits while resisting against the Greek assimilation and clashed with Greek Orthodox Patriarchate by creating their own churches.

The first fruits of this process emerged as, the conflict started between the Greeks and the Bulgarians which succeeded to seperate from Greek Patriarchate because of the establishment of Exarchate in the 1870s and within a short time, themanifestation of the establishment of Serbs, Vlachs, Albanians and Romanians churches. Before creating their own territorial integrity, all of these elements tried to create his own troops with the widest part which could be obtained by breaking up the last remaining vacant land in the hands of the Ottomans as a region that is part of the cosmopolitan nature in Macedonia.

In order to reach the most largest layers of congregation, the most important field of the struggle of this conflict was based on the policy of the deprivation of the Greek Orthodox Patriarchate churches and schools. Among the steps taken in order to accomplish this, policies and violence were taken almost head to head. From this perspective, both for the Bulgarians and Greeks Macedonia was a source of a large congregation in that the conflict between the two elements had turned region into a bloodbath.

The Ottoman Empire was not under the conditions to stop this struggle. In order to make its best, despite of the all responses of Greek Orthodox Patriarchate, a new way was searched to clear the way for opening their own churches and to finalize- church, congregation and school- conflict between these communities in a bloodless way. The one and only way of this was to legislate "Church and Schools Act" and then it was done so. Because of this law, brought in good faith by Committee of Union and Progress Party government, they gained more enemies than friends in the Balkans and in Rumelia. This law, although made in order to strengthen the hands of the Turkish side, though, after a short time it solved the issues between these elements. But this time, the elements benefiting from the law, ensured to taking steps which would gave an end the Ottoman existence in Rumelia by bringing out a new field of conflict and to break down the Ottoman Empire and provide them to gain their own independences through the supports given to each other.

Keywords: Nations System, Reform, Patriarchate, Exarchate, Church and School of Law.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT'TAN İİ. MEŞRUTİYET'E GAYRİMÜSLİMLERİN DURUMU

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET SİSTEMİNİN KISA DEĞERLENDİRMESİ	7
2. TANZİMAT VE ISLAHAT FERMANI DÖNEMLERİNDE GAYRİMÜSLİMLERE TANINAN HAKLAR.....	10
3. NİZAMNÂMELELER DÖNEMİ.....	12
3.1. Rum Milleti Nizamnâmesi.....	13
3.2. Gregoryan Ermeni Milleti Nizamnâmesi.....	13
3.3. Yahudi Milleti Nizamnâmesi.....	14
3.4. Katolik Ermeni Milleti Nizamnâmesi.....	15
3.5. Protestan Milleti Nizamnâmesi.....	15
4. KÂNÛN-İ ESASÎ'NİN İLANI.....	16
4.1. Kânûn-i Esâsî İle Gayrimüslimlere Verilen Haklar.....	18
4.1.1. Kânûn-î Esâsî ile Gayrimüslimlere Verilen Siyasî Haklar	19
4.1.2. Kânûn-î Esâsî ile Gayrimüslimlere Verilen Hukuki Haklar	20

İKİNCİ BÖLÜM

BALKANLARDA MİLLÎ KİMLİKLERİN OLUŞMASI

1. SIRP MİLLÎ KİMLİĞİNİN OLUŞUMU	23
2. BULGAR MİLLÎ KİMLİĞİNİN OLUŞUMU	29
2.1. Millî Bulgar Kilisesinin Açılması.....	32
2.2. Bulgar Eksarhanesi'nin Kurulması.....	36
2.3. Bulgar Millî Eğitim Kurumlarının Kuruluşu.....	38
2.4. Bulgar Prensiğinin Kuruluşu ve Makedonya'ya Yönelik Faaliyetleri ...	39
2.5. Berlin Antlaşması ve Bulgar Millî Devletini Kurma Çabaları	40
3. ARNAVUT MİLLÎ KİMLİĞİNİN OLUŞUMU	41
4. ULAH MİLLÎ KİMLİĞİNİN OLUŞUMU	46
5. MİLLÎ KİMLİK ÇATIŞMALARININ ORTAYA ÇIKARDIĞI BİR SORUN: MAKEDONYA.....	53
5.1. Makedonya Sorununun Doğuşu.....	53
5.2. Bulgar Eksarhanesi'nin Makedonya'da Nüfuz Kurma Çabaları	55
5.3. Makedonya'da Bulgar Fikir Akımları	55
5.4. Makedonya' da İlk Örgütlenmeler.....	56

5.5.	Makedonya'da Örgüt Çalışmalarının Hızlanması	58
5.5.1.	Makedon Devrimci Örgütü'nün Kuruluşu	58
5.5.2.	Yüksek Makedonya Örgütü'nün Kuruluşu	58
5.5.3.	Makedonya Devrimci Sosyal Demokrat Grubu	59
5.6.	Makedonya'da Islahat Çalışmaları	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİLİSE VE MEKTEPLER KANUNUN ÇIKARILMASI

1.	KİLİSELER VE MEKTEPLER KANUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞI	65
1.1.	İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kilise ve Mektepler Meselesine Bakışı	68
1.2.	Kiliseler ve Mektepler Meselesi'nin Basına Yansımaları	74
1.3.	Kilise ve Mektepler Meselesi'nin Meclis-i Mebusan'a Taşınması	77
2.	KİLİSELER VE MEKTEPLER KANUNUN MECLİSTE GÖRÜŞÜLMESİ	82
3.	KİLİSE VE MEKTEPLER KANUNU'NUN ÇIKARILMASI	94
4.	KİLİSELER VE MEKTEPLER KANUNA YÖNELİK TEPKİLER	96
4.1.	Selanik Rumlarının Tepkisi	96
4.2.	Rum Patrikhanesi'nin Tepkisi	96
4.3.	Rum Siyasî Kulübü'nün Faaliyetleri	100
4.4.	Patrikhane Meclislerinin Düzenlediği Toplantı	101
4.4.1.	Rum Patriğinin Padişahın Huzuruna Kabulü	101
4.5.	İzmir Rumları Tarafından Düzenlenen Miting	103
4.6.	Manastır'da Rumlar Tarafından Düzenlenen Miting	104
4.7.	Bulgar Eksarhı'nın Kilise ve Mektepler Kanunu Hakkındaki Görüşü..	104

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KİLİSELER KANUNUNUN UYGULANMASI

1.	KANUNUN UYGULANMASINA YÖNELİK ÇALIŞMALAR	107
1.1.	Uygulama Komisyonunun Kurulması	109
1.2.	Kapatılmış Olan Kilise ve Mekteplerin Açılması	114
2.	RUM PATRİKLİĞİNİN KANUNU ENGELLEMEYE YÖNELİK GİRİŞİMLERİ	114
2.1.	Patrikhanenin Meclis-i Umumi-i Millî Kurma Girişimi	114
2.2.	Rum Patriğinin Meclis-i Millî'nin Teşekkülü ile İlgili Beyanatı	124
2.3.	Adliye Nezareti'nce Meclis-i Millî Hakkında Patrikhaneye Gönderilen Tezkire	127
2.4.	Patrikhanenin Rum Mektepleri'ne Dair Tavrı	129
3.	MECLİS-İ MİLLÎ'NİN KURULUŞUNU ENGELLEME ÇALIŞMALARİ	133
4.	HİRİSTİYAN MİLLETLERİN ORTAK TAVRI	134
	SONUÇ	138
	KAYNAKÇA	142
	EKLER LİSTESİ	150

KISALTMALAR

A. DVN.	Sadaret Divan Kalemî Evrakı
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.mad.	Adı geçen madde
Bkz.:	Bakınız
BOA	Başkabanlık Osmanlı Arşivi
c.	Celse
C.	Cilt
D.	Devre
Ed:	Editör
Haz.	Hazırlayan
İ.	İnikad
İc.	İçtima
İMDO	İç Makedon Devrimci Örgütü
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
İ.Ü	İstanbul Üniversitesi
md.	Madde
M.M.Z.C.	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	sayfa
S.	Sayı
TFR. I A.	Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı
TFR. I MN.	Rumeli Müfettişliği Manastır Vilayeti
TTK	Türk Tarih Kurumu
TTK Yay.	Türk Tarih Kurumu Yayınevi
vd.	ve devamı
Y.MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
Yay. Yön.	Yayın Yönetmeni
yy.	Yüzyıl
YMK	Yüksek Makedon Komitesi

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, bölge itibariyle Bizans'ın en hassas olduğu ve yumuşak karnı denilebilecek bir bölgede kurulmuştur. Rum nüfusun yoğun olarak bulunduğu bu bölge, hem dinsel hem de sosyolojik açıdan son derece ehemmiyetli bir yerdi. Osmanlılar bu bölgeyi, özellikle de İznik'i ele geçirdikten sonra Bizans zulmü altında inleyen Rum nüfusa büyük ilgi göstermişti. Bu ilgi ve alakanın temel mantığı, önemli bir yekün tutan bu Rum nüfusun sisteme dâhil edilmesini sağlamaktı (Kara, 2005: 29). Osmanlı Devleti'nin Bizans yönetimine karşı kullandığı en önemli politik güç, adalet idi. Rum köylüsü Osmanlı adaleti karşısında eski efendilerini terk ederek, fazla bir direniş göstermeden yeni hamilerinin hakimiyeti altına girmek için adeta istekli olduklarını göstermekten de kaçınmıyorlardı. Bu fırsatı değerlendiren Osmanlılar Kocaeli, İzmit, İznik, Bursa ve Çimpe Kalesi'nin fethiyle daha önce Anadolu Beyleri tarafından birkaç kez fetih girişiminde bulunulan Rumeli'ye geçmeyi başarmış ve bölgede elde etmiş olduğu yerleşkeler sayesinde hızlı bir fetih ve yayılma siyaseti yürütmüştür. Böylece Osmanlı Devleti bölgede genişlerken, savaşlardan çok akrabalık ilişkilerinden ve başarıyla uyguladığı iskân politikalarından da faydalanmıştır. Bu politika sayesinde Türk topraklarına katılan bu geniş coğrafya ile hakimiyetleri altındaki nüfusun giderek farklılaştığını ve bu nüfusa karşı uygulanan güven artırıcı politikalar, yeni katılan iştirakçilerin/gayrimüslim unsurların sadakatini sağlamayı da başarmıştır. Bu sayede Müslim ve gayrimüslimleri aynı potada harmanlayabilecek yeni bir sistem oluşturulmuştur. Tebaanın etnik kimliği yerine din ve mezhebine göre sınıflandırıldığı bu sisteme “*millet sistemi*” adı verilmiştir (Ortaylı, 2005: 66). Bu sistemde gayrimüslimler, yaşadıkları bölgeye ve etnik yapıya bakılmaksızın, aynı devletin vatandaşı olarak kabul edilmişlerdi (Eryılmaz, 1992: 13).

Millet sistemi söz konusu zümrelerin devletin kontrolüne girmesini ve otoritenin merkezde toplanmasını kolaylaştırmıştır (Karpaz, 2006: 113). Sistem oluşturulurken hâkim unsur tarafından tebaaya her zaman bir belge verildiğini söylemek mümkün olmasa da, emsal gösterilmek suretiyle bu tür belgelerin verildiği varsayılmaktadır (Ortaylı, 2005: 66).

Bu tutum benzeri yönetimlerden farklı olarak dinsel, dinsel ve ırkî hüviyetleri koruyabilen yeni bir tavrın gelişmesini sağlamak suretiyle, gayrimüslimler arasında

da bir Osmanlı vatandaşlığı bilincinin yerleşmesini temin etmiştir. Böylece sistem devletin huzur ve selametini güvence altına aldığı gibi, hâkim unsurun bahşettiği hak ve imtiyazların bir karşılığı olarak, gayrimüslim tebaanın da tam itaati sağlanmış oldu (Ortaylı, 2005: 67).

Osmanlı Devleti, sistemin ayaklarını oluştururken, hukuk ve siyaset yanında devletin geleceğini teminat altına alacak olan ve gayrimüslim toplulukların kendi aralarında eskiden var olmayan yeni bir teşkilatlanmayı da kurmayı başarmıştır. Dinsel kimlikleri ön plana çıkaran bu teşkilat, gayrimüslim tebaayı oluşturan Rumları, Ermeniler ve Yahudileri de bu yeni sisteme dahil etmiştir. Sistem içerisinde Ermeniler, Gregoryan; Rumlar, Bulgarlar ve Sırp Ortodoks; Yahudiler ise Musevi olarak zikredilmekteydi (Ortaylı, 2005: 67).

Bu sistem içinde, İstanbul Fener Rum Patrikliğinin ayrı bir yeri vardı. Fatih, İstanbul'un fethini müteakip kapatılmış olan patrikhaneyi yeniden ihya ederek Ortodoks cemaatin çeşitli birimlerini sistemin bir parçası haline getirmek istemişti. Bu sebeple, Avrupa dillerine vakıf olan Rum aileleri Divan-ı Hümayun tercümanlığı gibi önemli görevlere tayin etti. Bu görevler Rum Ortodoksların oluşturduğu yeni bir aristokrat sınıf ortaya çıkardı (Demirağ, 2002: 17). Bunlardan bazıları Balkanlarda önemli eyaletlerin başına getirildi. 1711–1716 yılları arasında Eflak Boğdan'a Bey olarak atanan Rum aileler zaman içinde devlete önemli katkılarda bulundular. Ortodoks Rumlar, bu ailelerin nüfuz sahibi makamları sayesinde elde ettikleri serveti, Rusların Slav politikasının da etkisiyle, Rum kültür ve siyasetini geliştirmek için kullandılar (Demirağ, 2002: 17). Siyasî ve kültürel maksatlarla başlayan bu gelişmeler bir süre sonra ayrılıkçı faaliyetlere dönüştü. Bu faaliyetler Büyük Bizans hayalini canlandırmak anlamına gelen "*Megalo İdea*" fikrini yeniden ortaya çıkardı (Demirağ, 2002: 18). Bu fikrin uyanışı kısa bir süre sonra Rum isyanlarının başlamasına ve 1821 yılında Mora'da bir Yunan Devleti'nin kurulmasına zemin hazırladı. Bu durum Rumların Osmanlı Devleti nezdindeki ayrıcalıklarına son verilmesine sebep oldu. Ayrılıkçı faaliyetlere girişen Rumlar yerlerini, sonradan "*millet-i sadıka*" olarak adlandırılacak olan Ermeniler'e terk etmiş oldu.

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yaşayan ve siyasî politikaları gereği Bizanslılar tarafından Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağıtılmış olan, Ermeniler Fatih Sultan Mehmet tarafından, bir millet olarak teşkilatlandırıldılar. İstanbul alındıktan sonra Bursa Ermeni Metropolitisi Ovakim İstanbul'a çağrıldı ve 1461'de Gregoryan Ermeni Patrikhanesi kurularak patrikhane

ihya edilmiş oldu. Böylece Ermenilerin ruhani merkezi de İstanbul'a taşınmış oluyordu. Ermeni Patrikliği'nin teşkilinden sonra, Süryaniler ve Ortodokslar dışındaki Hıristiyan cemaatler *bir birlik teşkil edene kadar* Ermeni Patrikhanesi'ne bağlandı. Yakın coğrafyada dağınık halde yaşayan Ermeniler de İstanbul'a getirilerek yeni bir Ermeni cemaatinin oluşması sağlanmış oldu (Ercan, 2001: 88-89; Topbaş, 2007: 19).

Millet sisteminin bir diğer ayağını teşkil eden Yahudiler ise İslâmın ilahi dinlere karşı uyguladığı zimmî hukuku sayesinde vergilerini ödemek ve özel kanunlarla belirlenen yükümlülüklerini yerine getirmek şartı ile rahat bir yaşam sürdürmüşlerdi. Hıristiyan topluluklar içinde ezilen Yahudiler için Osmanlı ülkesi, memnuniyetle sığınılacak bir vatan olmuştu (Gürkaynak, 2003: 280). Osmanlılar ile Yahudilerin ilk buluşması Bursa'nın fethi sırasında gerçekleşti. Yahudi mahallesinin bulunduğu Bursa, Orhan Bey tarafından fethedildikten sonra Yahudilere serbestçe ibadet yapabilecekleri bir sinagog açma izni verilmişti. Osmanlı Devleti'nin 1362 yılında Edirne'yi topraklarına katması üzerine, çevredeki Yahudiler, buraya göç etmeye başladılar (Eroğlu, 2000: 25; Gürkaynak, 2003: 280). Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim unsurlara karşı yürüttüğü siyasetten memnun kalan Hahambaşı İsaac Sarafati, Hıristiyan baskısından bunalan Yahudileri Osmanlı Devleti himayesine çağırıyordu. Bu çağrı üzerine 1394'de Fransa'dan ve 1415'de İspanya'dan göç eden Yahudiler Osmanlı topraklarına yerleştiler (Bozkurt, 1993: 541).

İstanbul'un fethi, diğer milletler gibi Yahudiler için de yeni bir başlangıç olmuştur. Bizans döneminde şehre alınmayan Yahudiler, kısa sürede İstanbul'a göç ettirilerek yeni bir cemaat oluşturuldu ve Yahudilerin başına Bizans döneminde sürekli aşağılanan dinî ve siyasî lider Moses Capsali getirildi. Zimmî hukukun bir gerekçesi olarak diğer gayrimüslimler gibi Yahudiler de, devlete cizye ve haraç vermekle yükümlüydü. Bu vergileri toplama görevi ise dini ve siyasî liderlerine aitti. Capsali'yi hahambaşı olarak huzura kabul eden Fatih Sultan Mehmet, ona çeşitli hediyeler takdim etmişti (Gürkaynak, 2003: 281). Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti sınırları dahilinde banker ve tüccar olarak önemli bir mevki yakalamış olan birbirinden farklı kültürlere sahip Yahudiler, Osmanlı hoşgörüsü ve koruması altında, dinsel baskı ve kısımlardan uzak bir şekilde, varlıklarını korumuş ve geliştirmişlerdi (Bozkurt, 1993: 542).

Osmanlı Devleti, bazı dini imtiyazlar tanımak suretiyle birbirinden farklı bu toplulukları kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu imtiyazlar ile sözkonusu

toplulukların kamu görevlisi olabilmelerinin önü açılmış oldu. Bu topluluklar orduların geri hizmetlerinde görev alabildikleri gibi lonca teşkilatlarına da kabul edilmişlerdi. Bu sayede güvenliği temin maksadıyla derbentlerin veya geçitlerin korunmasında da vazifelendirilmişlerdi (Cin ve Akgündüz, 1989: 315).

Bu yapılırken sisteme dahil edilen muhataplar bizzat devlet tarafından belirlenmiştir. Bu muhataplar genel olarak dini liderler, mahallî ihtiyarlar, kocabaşlar ve milletbaşlar şeklinde temayüz etmiştir. Bunlar genel olarak kendi cemaatleri tarafından seçilerek devletin onayına sunulmuşlardı. Bu liderler buldukları makamları kayd-ı hayat şartıyla elde ederken, makamdan tardedilmeleri ise ancak ölüm, vatana ihanet veya kendi topluluklarının vereceği kararlar dahilinde olmuştur. Bu liderlerin kendi geçimlerini sağlamak veya devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmek için sahip oldukları bazı hakları vardı. Bu haklar arasında vergilendirme en önemli yeri tutmaktaydı. Vergilendirme konusunda aşırıya kaçmaları devletle zimmî topluluklar arasındaki ilişkileri gerebileceği için devlet, cemaat liderlerini dini yetkileri haricindeki konularda kontrol altına almaya çalışıyordu (Bozkurt, 1993: 52).

Kapitülasyonların bir sonucu olarak, misyonerlik faaliyetlerinin başlamasıyla, Osmanlı toplumu Avrupalı devletlerin müdahalesine açılmıştır. Osmanlı Devleti sınırları dahilinde özgürce yaşayan ve devletin gücünden sınırsız yararlanan gayrimüslim unsurlar, Osmanlı Devleti'ni çağının gerisinde kalması ve Avrupalılar karşısında üstünlüğünü kaybetmesi sebebiyle yitirdikleri imtiyazlı durumlarını yeniden elde etmek için, bu defa yeni komşuların veya levanten denilen zengin tüccarların sunduğu imkânlardan yararlanmaya yönelmişlerdi. Bu durum Osmanlıların gayrimüslim tebaa üzerindeki otoritesini kaybetmesine neden olmuştu. Avrupalı ziyaretçiler bir müddet sonra Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından istifade ederek, pozisyonlarını ticarî münasebetlerden ziyade iç işlerine müdahil olma seviyesine yükseltmişlerdi. Bu gelişmeler gayrimüslim tebaa ile Osmanlı Devleti arasında bir kimlik savaşının ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Patent sistemi olarak adlandırılan bu sistem ile Avrupalı devletler, Osmanlı vatandaşı gayrimüslimleri ayartarak kendi vatandaşlıkları altına almaya, onlara kendi bandıraları altında ticaret yapma hakkı vererek Osmanlı uyrukluğundan çıkmaya zorladılar (Berkes, 1978: 148–149).

Bu zorlama bir süre sonra gayrimüslim tebaanın köklerin arama eylemine dönüştü. Fransız ve Rus ajanlar sayesinde Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler

Osmanlılık bilincini yitirmeye ve hızlı bir şekilde millîleşme/milletleşmeye doğru yeni bir eğilim kazanmaya başlamışlardı (Balta, 200: 243).

Bu ayrışmayı tetikleyen bir başka husus ise Fransız ihtilali ve hemen akabinde başlatılmış olan Rus ajanlarının faaliyetleridir. Rus ajanların Mora ve çevresinde gerçekleştirdikleri operasyonlar sayesinde Ruslar, Çeşme’de Osmanlı Donanması’nı yakmışlardı. Bu olay Akdeniz’deki Osmanlı otoritesinin Rusların lehine sarsılmasına sebep olmuştu. Bu durum gayrimüslim Osmanlı tebaasının Fransızlardan ziyade, Ruslara meyline sebebiyet vermiştir (Uçarol, 1995: 130–133).

Osmanlı Devleti, Sırp, Mora ve diğer unsurların giderek azgınlaşan ayrılıkçı tutumları sebebiyle zaafa uğrayan “*millet sistemi*” ni, Tanzimat Fermanı sonrasında ortadan kaldırmayı ve yerine “*Osmanlı vatandaşlığı*” kavramını koyabilmeyi amaçlayan yeni çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu yeni vatandaşlık mevzuatı gereğince hukukî statü farklılıklarına son verilerek, azınlıklar için ön görülmüş ve uygulanmakta olan tüm sosyal ve hukukî kısıtlamaların kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu kısıtlamalar 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslimler lehine genişletilmiştir. Bu ferman sayesinde ortaya çıkan hukuki boşluklardan faydalanan gayrimüslimler hızlı bir şekilde millet nizamnameleri çıkarmaya başlayarak kendi milli kimliklerini oluşturmaya yönelmişlerdi. Gayrimüslimlerin bu yönelimine farklı bir yorum getirmek isteyen Osmanlı Devleti, 28 Ocak 1869 da Osmanlı Vatandaşlık Nizamnâmesini çıkararak meseleye nokta koymaya çalışmıştır (Çoruh, 2008: 369–399; Serbestoğlu, 2011: 205 vd.).

I. Meşrutîyet’in ilanı ve Kânûn-ı Esâsî’nin kabulü ile bu süreç anayasal bir zemine oturtulmak istenilmişti. Ancak gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının kimlik problemleri devlet nazarında bir zemine oturtulmuş olsa da, kimlik meselesi cemaatler arasında sorun olmaya devam etmiştir.

Kimlik meselesi gayrimüslim cemaatler arasında uzayıp giden bir kargaşa ve çatışmaya dönüşmüştü. Bu kargaşa ve çatışma kısa bir süre sonra Ortodoks mezhebinin katı kurallarını yıkmaya ve milli kiliseler kurulması çabasına dönüştüğü görülmüştür. Daha sonra bu kiliseler Rum Patrikliği’nden ayrılarak kendi otoriter yapılarını oluşturmak için Osmanlı Devleti’nden imtiyazlar elde etme yarışına girdiler. Bu yarış kısa bir süre sonra Rum Ortodoks Patrikliği ile Rumeli ve Balkan cemaatlerini bir ayrışmanın eşiğine getirdi.

Kânûn-ı Esâsî’nin ilanı da bu süreci destekledi. Avrupalıların gayrimüslimlerin lehine yaptıkları müdahalelerden kurtulmak isteyen devlet,

meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı. Meşrutiyetin ilanı önce Ortodoks cemaatin parçalanmasına ve dolayısıyla Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Ortodoks dünyası üzerinde kurmuş olduğu hükümlanlığın ortadan kalkmasına sebep oldu. Daha sonra da, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına da zemin hazırlamıştır.

Osmanlılar bu süreci geciktirmek için *kilise ve mektepler kanunu* denilen yeni bir yasa çıkarmak suretiyle, birbirinden farklılaşmış bu cemaatleri kendi eliyle ve kendi malî imkânlarıyla ihya etmiştir. Bu sayede Rum Ortodoks ablukasını parçalamayı hedefleyen Osmanlılar, Mora'da başlayan Osmanlı aleyhtarı yürüyüşün yönünü, Ortodoks hükümlanlığının parçalanması şekline dönüştürmüştür. Bununla beraber birbirinden ayrılmış bu milletlerin ve kiliselerin oluşturduğu yeni bir Ortodoks dünyasının doğmasını da engelleyememiştir. Bu yeni Ortodoks dünyası inanç birliğini kaybetmiş olup, bundan sonraki politikalarını dinsel yönelimlerden çok ekonomik ve siyasî çıkarlara göre geliştirmeyi tercih etmiştir. Böylece bu yeni Ortodoks milletleri buldukları coğrafyayı önce Rum ruhbanlardan daha sonra da Osmanlılar'dan temizlemek için yeni bir arayışın içerisine girmişlerdir.

Bu arayış, milletleşme ve kiliseleşme sürecinin önünü açan Osmanlı Devleti'nin de, sonu olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E GAYRİMÜSLİMLERİN DURUMU

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET SİSTEMİNİN KISA DEĞERLENDİRMESİ

Merkezi yönetim yapısını güçlendirmek amacıyla, II. Mehmet tarafından, devrin müthiş buluşu olarak uygulanan *Millet Sistemi* uzun yıllar aslına bağlı kalarak devam ettirilmişti. Fatih Sultan Mehmet'in halefleri, aynı yolda, tebaasının huzur ve sükûnunu sağlamak için, ferman ve kanunnâmelerle sürekli düzenlemeler yaptılar ise de, otuz kadar etnik yapı barındıran (Şentürk, 1992: s.14) Osmanlı Devleti gayrimüslimleri, Ortodoks/Rumlar, Grogeryan/Ermeniler ve Yahudiler olarak sistematize etmiş olması özellikle Ortodokslar içindeki Rumlar dışında kalan diğer etnik unsurları, ister istemez rahatsız ediyordu. Bu rahatsızlığın başlıca sebebi, özellikle Balkanlarda Ortodoks dünyası tamamen Rum Beylerinin insafına terk edilmiş olmasıdır. Şeriyeye sicillerinde bu rahatsızlığın örnekleri görülmekte idi. Onbinlerce gayrimüslim şer'i mahkemelere başvurarak cemaat üyeleri arasında meydana gelen sorunları, İslam hukukunun adaleti çerçevesinde çözülmesini istiyordu (Karataş, 2006: 271).

Millet Sistemi içindeki rahatsızlıklar, XVI. yüzyılda, Akdeniz ticaretini yeniden geliştirme düşüncesinin ürünü olan Kapitulasyonlar ile su yüzüne çıkmaya başladı. Batı ile temasa geçen Osmanlı idaresindeki gayrimüslimler, Akdeniz ticareti ve batılı diplomatlar gibi kanallar vasıtasıyla, Avrupa'dan etkilenmeye başladı. Bu etkileşim ve misyoner faaliyetler millet sistemi içinde ayrışmanın gün yüzüne çıkmasına neden oldu. Avrupalı devletler, misyonerlik faaliyetlerini, kendi mezheplerinin propagandasına dönüştürerek, Osmanlı toplumuna nifak tohumlarını serpmeye başladılar (Küçük, 2011: 545). Yapılan propagandalar, Katoliklerin sahip olduğu imtiyazlardan yararlanmak isteyen gayrimüslim tebaa arasında mezhep değiştirme hareketinin artmasında etkili oldu. Katoliklik ve Protestanlık, özellikle Ermeniler arasında yayılmaya başladı. Osmanlı Devleti mezhepler arasındaki bu geçişleri engellemek için yasaklayıcı kanunlar çıkarma yoluna başvurdu. Fakat mezhep değiştirmelere engel olamadı, bu girişimler gizli olarak devam etti. Bu

gizlilik, 1740 yılında Fransa'ya tanınan kapitülasyonları genişleterek sürekliliğini sağlayan antlaşmayla aleni bir hal aldı (Gök, 2001: 103). Bu gelişmeler sonucunda, 1830'da Katolik Ermenilere patrikhane kurma hakkı verildi (Ortaylı, 2005: 68). Kısa bir süre sonra sisteme Protestanlar da eklendi. Böylece Ermeniler; Gregoryan, Katolik ve Protestan olarak üç ayrı millet şeklinde teşkilatlandırıldı. Ermeniler'in bu şekilde üç farklı millet olarak teşkilatlanmasına müsaade edilirken, Rum, Slav, Arap gibi Ortodoks unsurların tek bünyede toplanması, Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı tebaa arasında birtakım rahatsızlıklara sebep oluyordu (Lewis, 1996: 333). Ortodoksların bu yapısından faydalanmak isteyen Avrupalıların, gayrimüslim tebaa üzerinde etki kurmaya çalışması, sadece, Osmanlı Devleti'ni değil aynı zamanda, Fener Rum Patrikhanesi'ni de rahatsız etmişti (Ortaylı, 2009: 26).

Avrupa devletlerinin sahip oldukları ayrıcalıklardan faydalanmak isteyen gayrimüslimler için Osmanlı Devleti'nden başka, bir rahatsızlık meselesi daha vardı: *“Kilisenin yani Fener Rum Patrikhanesi'nin kurmuş olduğu baskı ve asimilasyon politikası.”* Fener Rum Patrikhanesi'nin farklı etnik gruplar üzerinde sistemli olarak izlediği, bu politikadan şikâyetçi olan Balkan ulusları, dinî ve millî eğitimde kendi dillerini kullanamamaktan rahatsızlık duyuyorlardı. Bunu aşmanın yolunu ise Avrupa ile bütünleşmede arıyorlardı (Ortaylı, 2009: 26). Gayrimüslim topluluklardaki bu inanç, Avrupa devletlerine istediklerinde Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etme imkânı sunmaktaydı.

Bu sebeple Osmanlı Devleti'ne ve özellikle de Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin sürdürdüğü Rumlaştırma politikasına karşı ilk defa bu yüzyılda ciddi bir direniş sergilendi. Bu direnişin ilk belirtileri 1806'da Sırbistan'da meydana gelen ayaklanmalarla kendini göstermiştir (Uçarol, 1995: 132).

Fener Rum Patrikhanesi, gerek Avrupalı misyonerlerin laisizmine, gerekse Fransız İhtilali sonrasında yayılan ulusçuluk akımlarına cephe almıştı (Ortaylı, 2009: 26). Çünkü bu neviden faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin olduğu kadar Fener Rum Patrikhanesi'nin de etki alanını daraltıyordu. XIX. yüzyılda başlayan ulusçuluk hareketleri patrikhaneye karşı başlamış olsa da, sorunu çözmek Osmanlı Devleti'ne düşüyordu. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin her fırsatta içişlerine karışmalarını engellemek için yeni bir girişim başlatmıştı. Bu girişim 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun ilanı şeklinde tecelli etti.

Osmanlı Devleti'nde askeri ve teknik alanda başlayan batılılaşmanın, siyasi ve hukuki bir şekil alması ve kanun üstünlüğünün kabul edilmeye başlanması 1839

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlar (Ülken, 1994: 26; Ortaylı, 2007: 9). Bu dönem 1856 Islahat Fermanı ile devam eder. 1876 Birinci Meşrutîyet'in ilanına kadar geçen süreç, millet sisteminden sonra merkezi yapıyı güçlendirmek için yapılan son hamledir.

Sultan Abdülmecid, Osmanlı tebaasını birleştirme ve kaynaştırma adına, kendi yetkilerini kısıtlama yoluna giderek, Müslim ve gayrimüslim tüm tebaaya eşit ayrıcalıklar tanımak istemiştir (Ülken, 1994: 36).

Aslında Sultan II. Mahmut bu millîleşme tehlikesinin farkına varmıştı. Osmanlı unsurları arasında ayırıcı özellikleri ortadan kaldırmak için “*Ben tebaanın Müslümanını camide, Hıristiyanını kilisede, Musevisini havrada fark ederim. Aralarında başka bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır.*” diyerek Osmanlı vatandaşlığı fikrinin ilk temsilcisi olmuştu (Bozkurt, 1996: 41). Bu teşebbüs Sultan Abdülmecid tarafından bir ferman ile resmileştirilmiştir.

Fermana göre; tüm Osmanlı vatandaşlarına din farkı gözetmeksizin, “*can, mal ve namus*” güvenliği sağlanacaktı (Demir ve Karatepe, 1989: 126). Herkes gelirine göre vergi ödeyecekti. Askerlik belirli bir sıra ve süreye bağlanacaktı ve yine tüm Osmanlı vatandaşları askerlik görevi ile mükellef olacaktı (Kaya, 2005: 70).

Fermanla; “*din farkı gözetmeksizin tüm Osmanlı vatandaşları hak ve sorumluluklar konusunda eşit hale getiriliyordu* (Küçük, 2011:548).” Tanzimat Fermanı ile sağlanmaya çalışılan “*bilâ tefrik-i cins ü mezhep*” müsavat meselesi beklenen etkiyi göstermedi (İnalçık, 1992: 3). Çünkü din farkı gözetilmeksizin bütün dini grupların eşit sayılması, Müslümanları hoşnut etmemişti (Kaynar, 1991: 187). Aynı şekilde gayrimüslim tebaa arasında özellikle Rumlar, millet sisteminden kaynaklanan ayrıcalıklarının yok edilmesi sebebiyle, fermana karşı tepkiliydiler.

Fermanın ilanı Müslim-gayrimüslim ayrışmasını derinleştirdiği gibi (Eryılmaz, 1991: 126), gayrimüslimlerin de kendi aralarındaki ayrışmanın yolunu açmış oldu. Fermanın getirmiş olduğu özgürlük havası, özellikle gayrimüslim nüfusun daha yoğun olduğu Balkanlarda millî duyguların gelişmesini kamçıladı. Bu haliyle ferman, yabancı müdahalesini engelleyici değil, tam tersine yabancı müdahalesini bir kamçı gibi kullanma fırsatı yakalayan azınlıkların işine yaramıştı (Ülken, 1994: 36).

2. TANZİMAT ve İSLAHAT FERMANI DÖNEMLERİNDE GAYRİMÜSLİMLERE TANINAN HAKLAR

Tanzimat Fermanının, gayrimüslimlere verdiği hakların uygulanması sırasında yaşanan sorunlara Avrupalı devletlerin müdahalesi, Müslim, gayrimüslim ayrımını ortadan kaldırmak isteyen devlet için daha vahim sonuçlar doğurmuştu. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile elde ettiği hakları her fırsatta Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak ve savaş nedeni olarak kullanan Rusya yine Ortodokslar ile Katolikler arasında yaşanan kutsal yerler sorununu bahane ederek Osmanlı Devleti'nden, zahirde Ortodoks halkını himaye kisvesi altında, gerçekte kendi ülke çıkarları için bazı yeni haklar istedi. Bu haklar arasında, Ortodoks kilisesi lideri olarak, Fener Rum Patrikhanesi yerine Rus kilisesinin tanınması da vardı (Kaya, 2005: 84–85). Rusya, bu istekleri kabul edilmeyince Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. 1853–1856 yılları arasında devam eden Kırım Savaşı'nda, Ruslara karşı İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ni destekledi. Bu desteği veren devletler Osmanlı Devleti'nin bir Avrupa devleti olmasını istiyorlardı. Fakat bu noktada ileri sürdükleri bazı şartlar vardı. Bu şartların başında devletin sınırları içindeki Hıristiyanlara daha fazla haklar verilmesi geliyordu. Hatta bu konuda o kadar ileri gitmişlerdi ki, yapılacak olan ıslahatın kendileri tarafından hazırlanmasını ve kendi garantilerinde olmasını istemekteydiler. Hatta Paris Antlaşması'na "*Hıristiyan tebaanın, Avrupa devletlerinin ortak koruması altına alınması*" hususunda bir madde konulmasını da önermişlerdi (Demir ve Karatepe, 1989: 128). Bu öneri Osmanlı hükümeti için bu kabul edilebilir şey değildi. Bu aşamada hükümet 18 Şubat 1856'da fermanı yayınladı (Eryılmaz, 1992: 55). Ferman, Tanzimat Fermanı ile verilen hakları güvence altına aldığı gibi, bütün tebaaya kanun önünde eşit hak temin edecek olması, ayrışmanın temellerini oluşturması yönünden önemli bir husus olarak yer almıştır. Din ve mezhebi ne olursa olsun insanlar serbestçe ibadetini yapabilecek, hiç kimse zorlanmayacaktı. Patrik kayd-ı hayat şartı ile atanacak ancak sadece dini işlerle ilgilenecekti. Dünyevi işlerle ilgilenmeyecekti (Bozkurt, 1996: 56). Cemaatlerin dünyevi işleri ile ilgilenecek olan patrikhanelerde kurulacak komisyonlar ile tebaanın geçmişten gelen hak ve imtiyazları korunacağı gibi, her millet için yeni nizamlar hazırlanacak olması da bu ayrışmayı perçinlemiş görünmektedir. Fermanın diğer bir önemli maddesi ise her kesimin kendi okullarını açabilecek olmasıydı. Ayrıca mahkemelerin herkese açık olması gayrimüslim tebaanın Fener Rum Patrikhanesi'nin görevlendirmiş olduğu papazların

boyunduruğundan kurtarılması için bir fırsat oluşturduğu görülmektedir. Fermanda, patrikanelere miras gibi bazı davalara bakabilme hakkının verilmiş olmasının yanında cemaat liderlerinin devlet memuru olarak kabul edilerek, cemaatle ilgili işlerde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye görüşmelerine katılmalarının sağlanması Fener Rum Patrikhanesi'nin yetkilerini budamaya yönelik bir girişim olarak görülse de ferman, Fatih Sultan Mehmet döneminden bu yana muhtelif dönemler de gayrimüslimlere tanınan imtiyazları da aynen güvence altına alıyordu (Kaya, 2005: 88). Bununla beraber Patrikhanenin yetkilerini kısıtlamaya yönelik girişimler de olmuştur. Bu girişimlerden biri patrikler bağış ve aidat adı altında kimseden para toplayamayacak ve maaşlarını devletten alacak olmalarıdır. Bir nevi devlet memuru durumuna getirilen patrikler bu sayede ekonomik anlamda halka baskı yapamayacaklardı (Küçük, 2011: 548).

Devletin bu döneme kadar gayrimüslimlere tanıdığı haklar, dil, din ve eğitim konusunda ve kültürlerini muhafaza hususunda geniş imkânlar sağlamıştı (Eryılmaz, 1992: 69–72). Bununla beraber gayrimüslimlere ait eğitim kurumlarının patrikhanenin denetimine bırakılmış olması Patrikhanenin yönetiminde ortak bir eğitim sisteminin oluşmasına sebep olmuştu (Eryılmaz, 1992: 76). Gayrimüslimlerin okulları tamamen müstakil yapıya sahipti. Müfredatlarını kendileri hazırlıyorlardı. Kendi tebaaları için okul açma yetkilerine sahiptiler. Fener Rum Patrikhanesi kendine bağlı eğitim kurumlarında sistemli bir şekilde iktidarını sağlamlaştırmak için asimilasyona gidiyordu. Osmanlı Devleti ise, Müslüman ve gayrimüslim halkı kaynaştırmakta eğitimin önemini ancak Tanzimat döneminde kavramıştı (Küçük, 2011: 548). Bu nedenle eğitim kurumlarını tüm tebaaya açmaya çalıştı. Gayrimüslim öğrenci kabul eden ilk okul *Mekteb-i Tıbbîye-i Askeriye* oldu. Daha sonra açılan okullar gayrimüslim öğrencileri kabul etmiş olsalar da, beklenen sonuç alınmadı. Gayrimüslimler, öğrencilerini bu okullara göndermek istemediler. Diğer devlet okullarına yabancı öğrenci alımı, Islahat Fermanı ile resmen kabul edilmesine rağmen gayrimüslimler eğitim konusunda millîyetçi davranmaya devam ederek, fermanın kendilerine tanıdığı kültür, eğitim ve öğretim haklarından yararlanarak, ülkenin her yerinde, kendi cemaatlerine dini ve laik eğitim kurumları açma gayreti içine girdiler. Bu durum bölünmenin meşru zeminini hazırlamış oldu (Kaya, 2005: 95).

Tüm tebaayı ortak eğitim kurumlarında birleştiremeyen devlet 17 Mart 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti'ni kurarak bütün eğitim kurumlarının

faaliyetlerini kontrol altına almak istedi (<http://www.meb.gov.tr/meb/tarihce.html>). 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile gayrimüslimlerin eğitimi konusunda düzenlemeye gidildi (Kaya, 2005: 74). Nizamnâmeğe göre gayrimüslimlerin idaresinde bulunan eğitim kurumları doğrudan Maarif Nezareti tarafından denetlenecekti.

Bu durum gayrimüslimlerin tepkisine yol açmıştı. Osmanlı eğitim sisteminin parçalanmış görüntüsünü değiştirmek için yapılan girişimler bu tepkiler sebebiyle fazla etkili olmadı. Netice olarak; Osmanlı Devleti'nin ortak eğitimin birleştirici, kaynaştırıcı etkisinden yararlanarak, yeni bir Osmanlılık anlayışı oluşturma teşebbüsü başarı sağlayamadığı gibi, açılan okullar Müslüman halkı da birbirinden uzaklaştırdı. Laik eğitim kurumlarında yetişenler ile medrese eğitimi alanlar arasında ortaya çıkan görüş ayrılığı, Müslüman topluluklar arasında da sıkıntılara sebep oldu. Dolayısıyla, bu eğitim kurumları birleştirici olmaktan çok parçalayıcı oldu (Eryılmaz, 1992: 76–80).

3. NİZAMNÂMELER DÖNEMİ

Ruhani liderlerin yaptıkları baskı ve zulümler gayrimüslim cemaatler arasında da rahatsızlıklara sebep olmaktadır. Cemaat üzerinde yetkileri sınırsız olan ruhaniler rüşvet, yolsuzluk ve usulsüz adam kayırma gibi her türlü adaletsizliği kendi toplumlarında da uyguluyorlardı. Bu durumdan rahatsız olan gayrimüslimler, ruhani liderlerin yetkilerinin kısıtlanmasını ve buna bağlı olarak millet teşkilatının da laikleştirilmesini istiyorlardı (Kaya, 2005: 109).

Islahat Fermanı'nın gölgesi altında gayrimüslimlere sağlanan haklar, fermanın sunduğu yeni fırsatlar sayesinde kurulacak olan komisyonlar aracılığıyla yeniden şekillendirilecekti. Bu komisyon çalışması ile her cemaatin sadece kendi iç meselelerini düzenleyen, kendi şahsına münhasır bir nizamnâmeğe sahip olması amaçlanmaktaydı (Bozkurt, 1996: 170). Buna göre cemaat içinden oluşturulacak bir komisyon tarafından hazırlanacak nizamnâmeler, İstanbul'da kurulacak umumi bir komisyonun denetiminden geçirecek ve Bab-ı Âli'nin onayı ile yürürlüğe girecekti (Eryılmaz, 1992: 80–81; Bozkurt, 1996: 170). Bu nizamnâmelerle, patrik ve hahambaşlıkların elindeki yetkiler düzenlenerek önemli bir kısmı söz konusu cemaat komisyonlarının yer alacağı yeni meclislere aktarılacaktı. Nizamnâmeler sayesinde gayrimüslim cemaat kurumlarında din ve dünya işleri birbirinden ayrılacak ve bu sayede artık ruhbanlar, ruhani ve cismani işlerde tek başlarına tam yetkili olamayacaklardı.

3.1. Rum Milleti Nizamnâmesi

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, Fatih Sultan Mehmet döneminde sağladığı imtiyazlarla diğer milletler içindeki ayrıcalıklı yerini kaybetmek istemediğinden, Tanzimat ve Islahat fermanları ile getirilen bu sisteme karşı çıkmaktaydı. Nitekim devletin ısrarlı tutumu karşısında 7 piskopos 10 ruhbandan oluşan komisyon bir nizamnâme taslağı hazırladı. (Kaya, 2005: 110; Bozkurt, 1996: 171). Hazırlanan taslağa göre, patrik kayd-ı hayat şartı ile seçilerek işbaşına getirilecek ve bâbıali tarafından verilecek onay ile görevine başlayacaktı. Böylece patrikler, cemaat ile hükümet arasındaki ilişkileri düzenlemeyi de üstlenmiş olacaktı. Nizamnâme ile patrik dini işlerin başı kabul edilirken, dünyevi yetkileri kısıtlanmış olacaktı (Bozkurt, 1996: 172).

Bu taslak padişahın onayı ile cemaat nizamnâmelerinin ilki olarak 1862’de *Rum Patrikliği Nizamnâmesi* adıyla yürürlüğe girdi (Bozkurt, 1996: 171). Bu nizamnâmeye göre Ortodoks cemaatin yönetim yapısı “*Ruhani Meclis, Karma Meclis ve Umumi Meclis*” şeklinde yeniden teşkilatlandırılmış oldu. *Ruhani Meclis*’te 12 metropolit görev yapmaktaydı. Meclis cemaatin dinî işleriyle ilgilenmekteydi. *Karma Meclis* ise 4 piskopos ve 8 avamdan olmak üzere 12 üyeden oluşmaktaydı. Kiliselerin mali işleri, eğitim, kültür, sağlık ve sosyal hizmetler ile ilgili işlere bu meclis bakacaktı. Üçüncü meclis olan *Umumi Meclis*, her iki meclis tarafından seçilen üyelerle sanat, ticaret ve sanayi gibi önemli meslek gruplarının temsilcilerinden oluşmaktaydı ve patrikler de bu meclis tarafından seçilmekteydi (Eryılmaz, 1992: 82–83).

3.2. Gregoryan Ermeni Milleti Nizamnâmesi

Ermeniler, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmak amacıyla en çok bahane ürettikleri milletlerden biri oldu. Ermeniler XIX. yüzyıla gelindiğinde üç millet olarak sistemdeki yerini almışlardı. Eçmiyazin Kilisesi’nin 1828’de *Türkmençay Antlaşması* ile Rusya sınırları içinde kalması, Rusya’nın Osmanlı üzerindeki emelleri için yeni bir araç oldu (Kaya, 2005: 113–114). Rusya’nın bu kiliseyi kullanarak Ermeni cemaatine müdahalelerde bulunmasını önlemek isteyen devlet, Gregoryan millet sistemini yeniden düzenlemek için Ermenilerden yeni bir nizamnâme hazırlamalarını istedi. 1853’de kurulan komisyonun uzun soluklu çalışmalarından sonra hazırlanan *Gregoryan Ermeni Nizamnâmesi*, 29 Mart 1863’te padişahın onayı ile yürürlüğe girdi (Kaya, 2005: 114;Bozkurt, 1996: 181).

Nizamnâme ile Ermeni Patriği tüm meclislerinin başkanı ve yürütme gücünü elinde bulunduran kişi olarak tayin edildi. Burada da Rum nizamnâmesinde olduğu gibi üç meclis teşkil edildi. *Ruhani Meclis*, kilise görevlisi 14 üyeden oluşturuldu. Ana görevi dini işlerdi. Okullardaki dini eğitim bu meclisin sorumluluğu altındaydı. *Cismani Meclis*, avamın oluşturduğu 20 üyeden meydana gelmekteydi. Bu meclisin görevi eğitim, sağlık, yargı ve hayır işleri gibi konulardı. Ermenilerin en önemli meclisi *Umumi Meclis* idi. Meclisin İstanbul'daki Ermeni patrikliği tarafından seçilen 20, yine patrikliğin kontrolündeki kilise cemaatinden seçilen 80 kişi ile Anadolu'dan seçimle gönderilen 40 milletvekili olmak üzere toplam 140 üyesi bulunmaktaydı. Umumi Meclis'te hem ruhani hem de halktan üyelerin bulunması laik bir nitelik sergilemekteydi (Kaya, 2005: 119). Tıpkı Rum milleti nizamnâmesinde olduğu gibi patrikler bu meclis tarafından seçilmekteydi. Ermeni milleti nizamnâmesi çok kapsamlı olup, neredeyse bir anayasa niteliğindedir. Bu nizamnâme ile Ermenilere Osmanlı idaresi altında kendi kendilerine yetebilen yeni bir millet statüsü veriliyordu (Küçük, 2011: 562; Bozkurt, 1996: 181).

3.3. Yahudi Milleti Nizamnâmesi

Bütün dinler tarafından hor görülen Yahudiler, diğer milletler gibi ayrılıkçı faaliyetler içinde olmadıkları gibi milliyetçilik akımlarından da çok fazla etkilenmiş görünmediklerinden devlet içindeki konumları diğer cemaatlere nazaran biraz daha hızlı bir iyileşme göstermiştir. Tanzimat'tan sonra devletin en itibarlı tebaası haline gelen Yahudilere fermanlarla bazı ayrıcalıklar tanınmıştı (Kaya, 2005: 124). 1841'de Yahudi hahambaşısına, Kudüs'te resmi statü verilerek, oradaki Yahudi topluluğunu temsil etme hakkı tanındı.

Islahat Fermanı'nı müteakiben diğer milletlerde olduğu gibi Yahudilerden de bir millet nizamnâmesi hazırlamaları istendi. Oluşturulan komisyon tarafından hazırlanan nizamnâme taslağı, Bab-ı Âli tarafından incelenerek, 22 Mart 1865'te padişahın onayıyla *Yahudi Milleti Nizamnâmesi* adıyla yürürlüğe girdi. Nizamnâmeye göre hahambaşı Umumi Meclis (Ortaylı, 2005: 68) tarafından seçilerek padişahın iradesi ile göreve başlatılacaktı. Millet reisi olarak görevi, nizamnâmenin uygulanmasını sağlamak ve toplumu ile Bab-ı Âli arasındaki işleri yürütmektir. Diğer milletlerde olduğu gibi Yahudi milleti de *Ruhani Meclis*, *Cismani Meclis* ve *Umumi Meclis* şeklinde üç meclis halinde teşkilatlandırıldı (Kaya, 2005: 125). *Umumi Meclis* hahamlar ve avam arasından seçilen 80 üyeden oluşmaktaydı (Bozkurt, 1996: 190). Din işleri ile ilgilenen *Ruhani Meclis*, Umumi Meclis

tarafından seçilen 7 hahamdan meydana gelmekteydi. Bu meclisin görevi dünyevi işler ve Bab-ı Âli'nin emirlerini yerine getirmektir. Cemaate ait işleri yürütmekle görevli olan *Cismani Meclis* üyeleri de Umumi Meclis tarafından belirlenmekte olup, 9 üyeye sahipti (Kaya, 2005: 125).

3.4. Katolik Ermeni Milleti Nizamnâmesi

Millet Sistemi ile Gregoryan Ermeni patrikhanesine bağlanan, Katolik Ermeniler, Melkitler, Marunîler, Keldaniler ve Süryaniler, sistem içerisinde kendi mahallî idarelerini kurarak, ibadet ve kültürlerini koruyabilmişlerdi. Fransa 19. yüzyılda Katolik Ermenilerin bu durumunu eleştirdi. Fransa'nın eleştirileri II. Mahmut döneminde sonuç verdi. Bu tarihten sonra Katolik Ermeniler, başlarına bir patrik tayin edilerek, bir millet olarak tanındıkları görülmektedir. Böylece Marunî, Keldani ve Melkitler de Katolik Ermeni Patrikhanesi'ne bağlandı (Kaya, 2005: 117). Islahat Fermanı sonrasında ise Katolik milleti için yeni bir nizamnâme hazırlanmadı. Katolikler ile ilişkiler doğrudan Bab-ı Âli muhatap alınarak yapılan yazışmalarla yürütüldü (Kaya, 2005: 121).

3.5. Protestan Milleti Nizamnâmesi

İngiltere, Amerika ve Almanya'nın misyonerlik çalışmaları Gregoryan Ermeni Milleti arasında taraftar bulmuştu. Bu ülkeler, özellikle eğitim ve sağlık alanında yoğunlaşan misyoner çalışmaları sonunda Osmanlı ülkesinde bir Protestan cemaati oluşturmayı başardılar. Tabii ki bu duruma en büyük tepki Ermeni Gregoryan Patrikhanesi'nden geldi. Patrik, kendi cemaati arasındaki misyonerlik faaliyetlerini Bab-ı Âli'ye şikâyet etti (Kaya, 2005: 123).

Buna rağmen, dış baskılara da dayanamayan hükümet 15 Kasım 1850'de Protestanları bir millet olarak tanımak zorunda kaldı (Uçarol, 1995:374). Böylece sisteme dahil olan protestanlar, yeni bir nizamnâme hazırlamak için komisyonlarını oluşturdu ve ortaya çıkan Protestan Milleti Nizamnâmesi, 12 Mart 1878 tarihinde padişahın onayı ile yürürlüğe girdi.

Nizamnâmede diğer nizamnâmelerden farklı bir özellik göze çarpar. Protestan topluluğu yönetmek için başlarına bir din adamı değil, laik bir kişi getirilmişti. Vekil adı taşıyan bu yönetici toplumun dünyevi işlerini yönetmekle görevli idi (Kaya, 2005: 123; Eryılmaz, 1992: 81; 86; Bozkurt, 1996: 179). Nizamnâme ile kiliseye de yönetime katılma hakkı verilmişti (Kaya, 2005: 123).

Tüm bu nizamnâmeler, sistemin değişmesine ve yeni bir *millet sisteminin* oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu yeni sistem içerisinde cemaati oluşturan tüccar,

memur ve halk kitleleri, meclis üyesi olarak cemaat liderini kendileri seçme yetkisine sahip oluyorlardı (Ortaylı, 2005: 68). Nizamnâmelere göre açılan bu meclisler, patrikhanenin görevlerinin bir kısmını üstlenerek, patriklerin yetkilerini kısıtlamışlardı (Kaya, 2005: 79). Patrik ve ruhani kurulların yanında millet meclislerinin yer alması, yönetimde ruhban sınıfının yetkilerini azaltmış, laik ve demokratik unsurun yönetimdeki rolünü artırmıştı (Ortaylı, 2005: 70). Bu meclis üyelerinin cemaati oluşturan etnik gruplardan seçilmesi, bir taraftan Ortodoks cemaat içindeki Rum etki alanının daralmasını sağlarken diğer taraftan cemaat içinde yer alan farklı etnik milletlerin de cemaat yönetimine katılmalarını sağlamış ve Rum baskısından bıkmış olan bu etnik gruplar arasında millî hislerin daha da belirginleşmesine sebep olmuştur.

4. KÂNÛN-Î ESÂSÎ'NİN İLANI

Osmanlı Devleti, bir geçiş dönemi olan Tanzimat ile başlayan ve Islahat ile devam eden süreçte, imparatorluk çatısı altındaki bütün kitlelere can, mal ve ırz güvenliği gibi bazı haklar verilmesi, tebaa arasında eşitlik ve hürriyet fikirlerinin gelişmesine ön ayak olmuştur. Fakat asıl söz konusu olan, bu fikirlerin farklı etnik ve dini topluluklar arasında nasıl algılanacağı ve nasıl gelişme göstereceği meselesi idi.

Nitekim bu haklar Osmanlı uyrukları arasında birleştirici olmaktan ziyade ayrılıkçı tohumların ekilmesinde rol oynamaktan ileri gitmedi. Oysaki Osmanlı devlet adamları eşit haklara sahip bir Osmanlı halkı oluşturmayı hedeflemekteydi. Bu maksadı algılayamayan veya algılamak istemeyenler, özellikle de gayrimüslim unsurlar ayrı ayrı hürriyet ve bağımsızlık peşinde koşmaya başladılar. Böyle bir çıkmaz ile karşı karşıya kalan devlet, batı medeniyetine yönelerek modernleşmeyi ve bu yolla siyasî bütünlüğünü de korumaya çalışmaktaydı. Ancak gayrimüslim topluluklar kadar, devlet adamları arasında var olan fikir ayrılıkları da devlet içinde uzlaşmayı imkânsız kılan sebepler arasındaydı (Ülken, 1994: 56). Tanzimat dönemi halktan uzak, baskıcı bir bürokratik sınıf ortaya çıkarmıştı. Bu bürokrasi sınıfı, modernleşme adına halk üzerindeki baskısını her geçen gün biraz daha artırdı. Bir süre sonra bu sınıf, uyguladıkları baskı sebebiyle, yönetilenlerin tepkisine maruz kaldı (Berkes, 1978: 265).

Söz konusu bürokratik sınıfa yönelik ilk tepkiler “1859 *Kuleli Vakası*” ile ortaya konulmuştur. Bu olayda, Hıristiyanlara verilen hakların Müslümanların sahip olduğu haklardan daha fazla olması önemli bir etken olmuştur (Lewis, 1996: 150). Hadise kısa bir süre içinde Abdülmecid’i tahtan indirerek yerine Abdülaziz’i geçirme

girişimine dönüşmüştür (Berkes, 1978: 265–266). Uygulanmasına çalışılan merkezi reformların giderek halk üzerinde bir baskı aracına dönüşmesi, millet nazarında ve aydın kitleler arasında bazı muhalif gruplaşmaların doğmasına sebep oldu. Bu muhalif grupların ortaya koyduğu ilk tepkiler ise 1860’lardan itibaren daha sistematik bir şekilde ortaya çıkmaya başladı (Lewis, 1996: 151). İşte bu ilk muhalefet grubuna “*Yeni Osmanlılar*” adı verildi. 1865 yılında kurulan ve kurucuları arasında Namık Kemal’in de bulunduğu cemiyete daha sonra Ali Suavi, Ziya Paşa, Mithat Paşa, Mustafa Fazıl Paşa gibi isimler katıldı (Armaoğlu, 1997: 592). Cemiyet, Mustafa Fazıl Paşa’nın halasının evinde yapılan toplantı sırasında kuruldu. Cemiyetin en önemli siması Mustafa Fazıl Paşa idi. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve bazı arkadaşları önce Londra’ya sonra Paris’e gittiler. Buralarda yayın hayatına başlayan söz konusu gruplar Mustafa Fazıl Paşa’nın yardımlarıyla (Ülken, 1994: 57) çıkardıkları gazete ve dergilerle fikirlerini yaymaya çalıştılar. Yeni Osmanlıların amacı, Osmanlı Devleti’nde bir “*meclis-i meşveret*” açılmasını temin ederek, hükümeti meclise karşı sorumlu hale getirip, kuvvet dengesini sağlamaktı (Mardin, 1994: 31). Bu cemiyet padişaha değil Tanzimat’ın ortaya çıkardığı bürokrasi sınıfına ve özellikle sadrazam Ali Paşa’ya karşıydı (Berkes, 1978: 69). Yeni Osmanlılar “*Müstebid*” olarak niteledikleri bürokrasi sınıfını devleti tehlikeye düşürmekle suçluyorlardı (Ülken, 1994: 56). Yeni Osmanlıların isteği çok açıktı. Tanzimat’ın hukuki eşitlik ilkesi azınlıkların işine yaramıştı. Bu haklar Islahat Fermanı ile yine azınlıkların lehine genişletildi. O vakte kadar zayıf olan zimmîler, memlekete sokulan yabancı sermaye ile birleşerek çok güçlenmişlerdi. Yeni Osmanlılar adalet ve eşitliğin meşrutî yönetimlerle sağlanacağını savunuyorlardı (Yıldırım, 2008: 10).

Osmanlı Devleti’nin birlik ve beraberliğinin “*meşrutî*” yönetimle temin edilebileceğini düşünen Genç Osmanlılar ise meşrutîyetin önündeki en önemli engeli, meşrutî yönetime inanmayan sadrazam Ali Paşa olarak görüyorlardı. Sadrazam Ali Paşa’yı bertaraf ederek yerine Mahmut Nedim Paşa’yı sadrazamlığa getirme niyetindeydiler. Bu niyetleri ortaya çıkınca haklarında başlatılan tahkikat ve tevkif nedeniyle cemiyet üyelerinin bir kısmı yurt dışına kaçtı (Karal, 1995: 302).

Yurt dışına kaçan grup arasında yer alan Mustafa Fazıl Paşa, Genç Osmanlıların da desteğini alarak 1867 yılında padişaha bir mektup yazdı. Mektubunda yeni idare tarzı tavsiyesinde bulunan Fazıl Paşa,

padişahın devlet adamları tarafından doğru bilgilendirilmediğini, ülkede ahlakın her geçen gün bozulduğunu, milliyetçi azınlık isyanlarında yabancı devletlerin parmağının olduğunu, Müslüman halkın korumasız kalması sebebiyle ezildiğini, hükümet iradesinin kontrol edilmediği için tüm bu fenalıklardan padişahın mesul tutulduğunu..., belirtiyordu (Karal, 1995: 304).

Fazıl Mustafa Paşa, mektubunda Sultan Abdülaziz'e devletin kurtarılması için meşrutîyet yönetimine geçilmesi tavsiyesinde bulunarak, yeni sistemin devlete sağlayacağı yararları; "*Meşrutîyet idaresi sayesinde millet-i hâkime (Müslümanlar) ile millet-i mahkûme (Hıristiyanlar) arasındaki tefrikin kalkmış olacağı ve imparatorluğun iç işlerine müdahale için yabancı devletlerin bir bahanesinin kalmayacağı...*" şeklinde ifade etmekte idi. Mustafa Fazıl Paşa'nın bu görüşleri Genç Osmanlılar tarafından da benimseniyordu.

Genç Osmanlıların programı, eşitlik adalet, hürriyet fikirlerinden oluşmakta olup, devlet sistemini şeklen meşrutîyete dayandırıyor (Karal, 1995: 304). . Aralarında üç görüş hâkim olmuştur (Berkes, 1978: 300):

- 1- Osmanlı İmparatorluğunu otonom vilayet ya da bölgelerden kurulu bir devlet olarak örgütlemek,
- 2- Din- dil farkı gözetmeksizin tüm halka eşit haklar sağlayacak kanun hazırlanması,
- 3- Müslüman Hıristiyan uzlaşması ve Müslümanların beraberliği gibi iki amacı gerçekleştirecek, Osmanlı vatanseverliği ideolojisini gerçekleştirmek.

Yukarıdaki şartlardan birini gerçekleştirmek amacıyla ortaya çıkan bu muhalefet grubu, devletin içinde bulunduğu kötü gidişattan sorumlu tuttukları Sultan Abdülaziz'in saltanatına son vermek istiyordu. 30 Mayıs 1876'da Dolmabahçe Sarayı, Süleyman Paşa komutasındaki askeri birlikler ve harbiye öğrencileri tarafından kuşatıldı. Abdülaziz tahttan indirilerek yerine V. Murat geçirildi. Fakat yeni padişahın akıl sağlığını kaybettiği anlaşılınca Meşrutîyeti ilan etmek şartı ile saltanat bu defa da II. Abdülhamid'e teklif edildi (Akşin, 1997: 151).

4.1. Kânûn-i Esâsî İle Gayrimüslimlere Verilen Haklar

Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla gayrimüslimlere verilen haklar, Avrupa devletlerinin elinde bir koz olarak kullanılmış ve gayrimüslimlerin ayrılıkçı isyanlarına hizmet etmişti. Balkanlarda ilk olarak Sırplarla (1806) başlayan bu isyanlar diğer milletlerle devam etmişti. Rusya her fırsatta, tarihi politikasını gerçekleştirmek için bu isyanları desteklemişti. Rusya, Osmanlı Devleti'nin

Balkanlarda zulüm yaptığını ileri sürerek ya Avrupa'nın istediği hukuki ve siyasi düzenlemelerin yapılmasını ya da toprak ve egemenlik haklarından feragat ettirilerek, söz konusu toplumların Osmanlı hâkimiyetinden kurtarılmasını sağlamayı savunuyordu (Akşin, 1970/a: 20). Rusların Balkan uluslarının sorunları ile tek başına ilgilenmesi İngiltere'yi rahatsız etti. İngiltere, Balkan sorunlarının görüşülmesi için bir konferans toplanması teklifinde bulundu. Böylece Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin hak ve imtiyazlarının incelemek üzere İstanbul'da bir konferans toplanmasına karar verildi (Burak, 2003: 293). Mithat Paşa ve arkadaşları, bu konferansa katılan devletleri tatmin etmek ve gayrimüslim hakları konusunda ülkelere garanti vermek için, meşrutî yönetime geçilmesi ve anayasanın gerekli olduğu düşüncesini savunuyorlardı. Bu grup Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde ve sonra da II. Abdülhamid'in tahta çıkarılmasında etkili olmuştu (Armaoğlu, 1997: 594). 23 Aralık 1876'da I. Meşrutîyet ilan olundu ve Mithat Paşa başkanlığında oluşturulan bir komisyon, anayasa hazırlamak üzere görevlendirildi. Komisyon 119 maddeden oluşan Kânûn-ı Esâsî'yi hazırladı (Gözübüyük ve Kili, 1982: 27-42).

Meşrutî yönetimin ilk meclisi 19 Mart 1877'de açıldı (Berkes, 1978: 329) Mecliste on milletten milletvekili vardı. Bu vekillerin 69'u Müslüman, 46'sı gayrimüslimdi (Ortaylı, 2000: 214; Berkes, 1979: 329). Gayrimüslimlerin mecliste bu kadar çoğunlukla temsil edilmesi, Osmanlı bürokrasisinin ürünü idi. Klasik devirden beri taşra yönetimlerinde, yerel gruplar her zaman temsil hakkına sahiptiler (Ortaylı, 2000: 214). Buna rağmen Kânûn-ı Esâsî ve Meşrutîyetin ömrü uzun olmadı. İlk önce İstanbul Konferansı'nda faydası olmadığı gerekçesiyle, Sultan II. Abdülhamid tarafından Mithat Paşa İtalya'ya sürgüne gönderildi (Akşin, 1997: 157). Sonra 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşının kötü gidişatını ve meclis içindeki Müslüman - Hıristiyan çekişmesini bahane ederek (Bozkurt, 1996: 88) meclisi tatil eden II. Abdülhamid, 13 Şubat 1878'de meclisi tamamen dağıttı ve 1908'e kadar meclisi bir daha toplantıya çağırmadı (Berkes, 1978: 329).

4.1.1. Kânûn-ı Esâsî ile Gayrimüslimlere Verilen Siyasî Haklar

Kânûn-ı Esâsî ile gayrimüslimlere tanınan en önemli hak, seçilme hakkı idi. Kanununun 66. maddesi; *"Emri intihap reyi hafî kaidesi üzerine müessestir. Sureti icrası kanunu mahsus ile tâyin olunacaktır (Gözübüyük ve Kili, 1982: 35)."* hükmüyle seçimin hazırlanacak kanuna göre yapılacağını belirtiyordu. Fakat böyle bir kanunu ancak, henüz açılmamış olan Meclis-i Umumi yapabiliirdi. Mithat Paşa yasanın bu sorununa çözüm olarak seçim yolunu düzenleyen bir Talimat-ı Muvakkat

hazırlatıp, Vükela Meclisi ve padişaha onaylatmıştı. Bu talimata göre 80'i Müslüman, 50'si gayrimüslim 135 mebus seçilecekti (Akşin, 1970/a: 21). Mebus seçilemeyeceklerin koşulu Kânûn-ı Esâsî'nin 68. maddesinde açıkça belirtilmiştir (Akşin, 1997: 21).

Kânûn-ı Esâsî'de belirtilmesine rağmen çıkarılan Talimat-ı Muvakkata ile her 50 bin erkekten bir mebus seçilecekti (Demir ve Karatepe, 1989: 134). Bu seçimin şartları şöyleydi:

1-Türkçeyi bilmek, 2- Seçildiği ilin ahalisinden olmak, 3-Osmanlı topraklarında az çok emlak sahibi olmak, 4- Ağır hapis cezasına çaptırılmamış olmak, 5- İyi halli olmak, 6- 25 yaşından küçük olmamak (Akşin, 1970/a: 21). Bu maddelerle bazı konular da Kânûn-ı Esâsî ile çelişmiş olsa da Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler Türkçeyi bilmek şartı ile milletvekili seçilebileceklerdi. Yapılan ilk seçimler de 116 mebus meclise girdi. Bu mebusların, 68'i Müslüman (%59), 48'i (%41) gayrimüslimdi. Mebusan Meclis-i için öngörülen 80 müslüman, 50 gayrimüslim mebus ise %68'e %38 oranındaydı. (Akşin, 1970/a: 21).

Görüldüğü gibi siyasî temsilde nüfus yoğunluğuna göre Müslim - gayrimüslim dengesi kurulmuş ve seçilmek için sadece resmi dil olan Türkçeyi bilmek şartı getirilmişti. Hangi dil, din ve mezhepten olursa olsun kanunun ilgili şartlarını taşıdığı sürece herkes mebus seçilme hakkına sahipti. Yeni Osmanlıların düşüncesi de herkese temsil hakkı vermektir. Böylece toplumun her kesimi yönetime dahil olacaktı.

4.1.2. Kânûn-ı Esâsî ile Gayrimüslimlere Verilen Hukuki Haklar

Osmanlı Devleti Kânûn-ı Esâsî'nin 8 ile 26. maddelerinde "Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuku Umumîyesi" başlığı altında Osmanlı tebaasının temel hak ve özgürlüklerini ayrı ayrı belirtmiştir. Buna göre 8. madde vatandaşlık haklarını, 9. madde kişi hürriyetini, 10. madde temel hak ve özgürlükleri, 11. madde devletin sahip olduğu mizaca yani "Dini İslâmdir" ibaresine yer vermiştir.

Diğer taraftan tabiiyet meselesine de eğilen kanun, din ve mezhebe bakılmaksızın her vatandaşın "*Osmanlılığına*" atıf yapar. 11. madde ise "*Devlet-i Osmaniye'nin dini İslam'dır. Bu esas vukaye ile beraber asayiş-i halkı ve adab-ı umumîyeyi ihlâl etmemek şartı ile...*" ülkedeki bütün dinlerin "*serbesti-i icrası*" (Gözübüyük ve Kili, 1982: 28) kabul edilmiştir ifadesiyle, tüm din ve mezheplerin serbest olduğuna resmen beyan etmiş oldu.

Kanunun bir diğ er önemli maddesinde ise “*Matbuat kanun dairesinde serbesttir*” denilmekte ve basın hürriyeti gözetilmektedir. 13. maddesinde “Tebaa-i Osmaniye nin nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve tarım için her nevi şirketler teşkiline mezundur.” ifadesiyle şirket kurma hakkı tüm vatandaşlara verilmiştir. 14. madde ise her hangi bir hukuksuzluk karşısında yetkili makamlara ve Meclis-i Umumîye dilekçe verme ve şikâyette bulunma hakkı tanınmıştır (<http://www.anayasa.gen.tr/kanunuesasî.htm>). 15. ve 16. maddeler eğitim ve öğretimin serbestliğine atıf yapar ve Osmanlı kanunları dairesinde her milletin kendi eğitim ve öğretimini düzenleyebileceğini belirtir. Bu madde ileride İttihat ve Terakki yönetiminin devletin eğitim politikasını güncelleme sürecinde sıkça karşısına getirilecektir. 17. madde vatandaşların hukuk karşısındaki eşitliğine dikkat çeker. 18. madde ile devlet memuru olmak isteyen herkesin resmi dil olan Türkçe’yi bilme zorunluluğu getirilmiştir. 19. maddesi, din mezhep ayrımı olmaksızın bütün Osmanlı tebaasının devlet memuriyetine girme hakkı olduğuna atıfta bulunurken, 20. ve 25. maddeler vergilerin “herkesin kudreti nispetinde tarh ve tevzi” olunacağını; 21. 22. ve 24. maddeler ile müsadere nin kesin olarak ortadan kaldırıldığı belirtilerek, ancak kamu yararına olan hususlar olması hali bu kanunun dışında bırakılmıştır. Bununla beraber mal güvenliği kanun garantisine alınmıştır. 23. madde suçun muhakemesinin ancak suçun işlendiği ülkenin mahkemelerinde görülebileceği hususu güvence altına alınmıştır (<http://www.anayasa.gen.tr/kanunuesasî.htm>). 26. madde ile ise “işkence ve sair her nevi eziyet katiyen ve külliye n memnudur (Gözübüyük ve Kili, 1982: 28)” denilerek, işkencenin hukuksuzluğuna dikkat çekilmiştir.

Kânûn-î Esâsî ile yürürlüğe giren yasalarla gayrimüslimlere yönelik bazı düzenlemeler yapılmıştı. Gayrimüslimler arasında devlet memuru sayısının artması ve mebus olarak seçilenlerin ibadetlerini serbestce yapabilmeleri için pazar gününün tatil edilmesi, Meclis-i Mebusan’da oy çokluğu ile karara bağlandı. Ancak Yahudi mebus sayısı az olduğundan dolayı cumartesi günü tatil edilmedi (Akşin, 1970/b: 101).

Kânûn-î Esâsî’de kişi hürriyeti ve güvenliğini sağlamaya yönelik birtakım yargısal güvenceler de öngörölmüşse de padişahın yetkileri de kanunlaştırılmıştı. Anayasaya göre tüm güçler padişah ta toplanıyordu. Kânûn-î Esâsî’de Müslüman-gayrimüslim ayrımı yapılmadan tüm tebaa Osmanlı kimliği altında birleştirilmeye çalışılıyordu. Anayasa ile din ve mezhep ayırmaksızın kişi hak ve özgürlükleri güvence altına alınıyordu. Artık yasa ile *cemaati muhtelif*e yerine *tebaai Osmaniye*

ifadesi kullanılmaya başlandı. Anlaşıldığı gibi tüm Osmanlı tebaası eşit kabul ediliyordu. Fakat Anayasa ile devletin resmi dili ve resmi dini (Madde 11) belirtiliyor (Demir ve Karatepe, 1989: 130–131) olması gayrimüslim Osmanlı tebaasını rahatsız etmişti.

Nihayet, anayasanın ilanının ön koşulu olarak padişah zoruyla anayasaya eklenen ve hükümdarın güvenliğini tehdit eden durumlara karşı, padişaha idare-i örfiyeyi ilan etme hakkı veren 113. maddenin konulması, kanunun hukuk alanında verdiği güvenceleri tehdit eder hale gelmesine sebep olmuştur (Demir ve Karatepe, 1989: 132).

Sonuç olarak denilebilir ki, Kânûn-i Esâsî ile gayrimüslimlere verilen haklar, millî uyanışların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu haklar sebebiyle özellikle Bulgarların Ortodoks Rum Patrikhanesi ile başlattıkları mücadele, Rumelide yaygın bir sahiplenme gördü ve Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin otoritesini yıkmaya yönelik girişimlerin kaynağı oldu. Bu girişimler neticesinde Sırp, Arnavutlar ve Ulahlar da da millî kimlik arayışları başladı ve Ortodoks Rum Patrikhanesi'yle olan irtibatlarını koparmak ve kendi millî kiliselerini kurmak için bir dizi isyan girişimlerinde bulundular.

Nitekim bu isyan giderek hem Osmanlı Devleti'ni hem de yüzyıllardır bu topluluklar üzerinde siyasî ve manevi bir sömürü kurmuş olan Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin nüfuzunu ortadan kaldırmaya yöneldi. Bulgar isyanıyla alevlenen bu mesele, Rumeli'nin ortasında bir Makedonya problemini de ateşleyen yegâne sebep oldu ve Makedonya meselesi giderek büyüdü ve bölge bütün bu grupların siyasî ve dini mücadele sahası haline geldi.

İKİNCİ BÖLÜM

BALKANLARDA MİLLÎ KİMLİKLERİN OLUŞMASI

1. SIRP MİLLÎ KİMLİĞİNİN OLUŞUMU

Balkanlar'a VI. ve VII. yüzyılda gelen Sırlar, IX. yüzyılda Ortodoks mezhebini kabul ettiler. Osmanlı Devleti, Balkan Yarımadası'na geçtiği zaman Balkan coğrafyasında en güçlü devlet, Sırp Prensiği idi. Hatta Sırlar İstanbul'u ele geçirme girişiminde dahi bulunmuşlardı (Armaoğlu, 1997: 271). Bizans Devleti, Sırların taciz etmelerine karşın Bulgarlarla birleşmek zorunda kalmıştı. Fakat ittifakın tarafları Köstendil'de Sırlara yenilince Balkanlarda Sırp egemenliği başlamış oldu. Bundan sonra Sırp kralı bütün Balkanları yönetimi altına almak ve İstanbul'u ele geçirmek harekete geçecekti. Bu dönemde gücünün doruğunda olan Sırlar, dini açıdan bağımsız olabilmek için Peç şehrinde İstanbul'dan ayrı bir de patriklik kurmuşlardı. 1354 yılına gelindiğinde, Balkanlarda askeri ve ekonomik açıdan en büyük devlet ne Bizans, ne de Osmanlı Devleti'ydi. Bu dönemdeki en güçlü devlet, Stefan Duşan'ın Sırp Çarlığı'ydı. Fakat Stefan Duşan, 1355 yılında öldü ve oğulları arasında yaşanan taht mücadelesi sonucunda Duşan'ın imparatorluğu parçalandı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin işlerini kolaylaştırdı ve devlet Balkanlarda daha hızlı ilerleme fırsatı buldu (Toprak, 2011: 71). Sırların Makedonya üzerindeki talepleri Stefan Duşan döneminde bu bölgede hâkimiyet kurmuş olmalarından ileri gelmekte idi. Sırların Osmanlı yönetimine tamamen katılmaları ise Fatih Sultan Mehmet döneminde olmuştur (Uzunçarşılı, 1998: 20).

Sırp toprakları Osmanlı yönetimine girdikten sonra Peç şehrindeki patrikhane Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'a bağlandı. Böylece Sırp patriği, Fener Rum Patrikhanesi'ne hizmet etmeye başladı. Sokullu Mehmet Paşa, Peç şehrindeki patrikliği 1557'de yeniden açmış ve patrik olarak kardeşi Milesevo'yu atamıştı. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda gücünün artmasına paralel olarak bu patrikliğin yetki alanı; Buda, İpek, Segedin, Arad, Temeşvar ve Vrsac'a kadar genişledi. Sırp Patrikleri, padişah beratı ile tanınan yetki ile dini, hukuki, medeni ve cezai meseleler de hüküm verebiliyorlardı.

Sırp kiliselerin kendilerine ait taşınmaz malları vardı. Vergilerini ödemek şartı ile bu malları artırabilme hakkına sahiptiler. Sırlar sahip oldukları bu hakları

millî bilinci geliştirmek için kullanmaya başladılar. Bu gelişmeler laik soylular, manastır görevlileri ve piskoposların bir araya gelmesiyle oluşan bir “*Ulusal Birlik*”i ortaya çıkarmıştır. Narodno-Crkveni Sabor (Dini Halk Birliği) adı verilen topluluk kendi patriğini seçebilecek bir dini halk topluluğu idi.

Sahip olduğu hakları sınırsız kullanan Peç Patrikliği neredeyse bir Sırp Devleti gibi görülmeye başlanmıştı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle maddi açıdan zor günler geçiren Peç Patrikhanesi, Fener Rum Patrikhanesi ile anlaşma yaparak zor günlerinde destek buldu. Ancak bu anlaşma, saygınlığını kaybetmesine neden oldu. Fener Rum Patrikliği Peç’e bir Rum olan I. Kallinakos’u patrik olarak atadı. Böylece patrikhane üzerinde Rum etkisi hâkim olmaya başlamıştı. Hatta ibadatte Slavca yerini Rumca’ya bıraktı (Yenidünya, 1999: 78–80). Osmanlı yönetiminde hiçbir asimile hareketine maruz kalmayan Sırlara dil ve din baskısı, Fener Rum Patrikhanesi’nden gelmeye başlamıştı.

XIX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti’ne bağlılıklarını sürdüren Sırlar, patrikhaneye tanınan imtiyazlar sayesinde millî benliklerini kaybetmemişlerdi. 1789 Fransız İhtilali’nden sonra bu durum Balkanlardaki emellerini gerçekleştirmek için Avusturya ve Rusya tarafından kullanılmaya başlandı. Özellikle Rusya, XIX. yy.’ın ortalarından itibaren siyasi bir malzeme olarak kullandığı “*Panslavizm*” politikasıyla Slavlar’ın koruyucusu rolünü üstlenmişti (Karal, 1995: 103). XIX. yy. sonlarına doğru bölgede önemli gelişmeler meydana gelmeye başlamıştı. Bölgenin devlet merkezinden uzak olması nedeniyle devlet otoritesinin sarsılması, ayrıca Osmanlı Devleti’nin Avusturya ve Rusya ile yaptığı savaşlarda savaş alanı olarak kullanılması bölgede huzurun bozulmasına neden olmuştu. Bu durumdan yararlanan eşkıyalar ve ayanlar devlete karşı ayaklandılar. 1792 Osmanlı-Avusturya savaşından sonra, “*Dayı*” (Uçarol, 1995: 131) adı verilen yeniçeri liderleri bölgede kendi hâkimiyetlerini kurmaya başladılar. Sırbistan köylerini çiftlik yaparak hasıllattan pay aldıkları gibi halktan vergi de toplamaya başladılar. Devlet asilerin bu hareketlerinin üstesinden gelemeyince Dayılar ve eşkıyalarla uzlaşmak zorunda kaldı. Bu durum ise devletin itibar kaybetmesine neden oldu. Devletin asilere boyun eğmesi Hıristiyan zümre üzerinde en çok da Sırlar üzerinde etkili olmuştu.

Sultan III. Selim bölgede huzuru sağlamak için 1793, 1794 ve 1796 yıllarında üç defa ferman çıkararak Yeniçerilerin bölgeye yerleşmelerini yasaklamış ve Hıristiyan halkın kendilerini korumak için silah taşımalarına müsaade etmişti

(Yenidünya, 1999: 21–22). Alınan bu tedbirler ne Sırp halkını ne de Dayıları memnun etmişti. Sırp halkının elde ettiği imtiyazlara kızan Dayılar şiddet eylemlerini artırarak bazı Sırp ileri gelenlerini öldürdüler. Sırp halkı yaşanan bu olaylar sonrasında canını malını güvende görmediği için 1804’de ayaklanarak Kara Yorgi önderliğinde harekete geçti. Emrindeki kuvvetlerle Dayılara karşı mücadeleye başladı. Bir taraftan da Osmanlı Devleti ile irtibata geçti. Kara Yorgi bu ayaklanmanın padişaha yönelik bir hareket olmadığını, bilakis kendisinin padişah tarafından yeniçerileri mahvetmeye görevlendirilmiş bir kul olduğunu ilan etti (Uçarol, 1995: 131). III. Selim bu tehlikenin farkına vararak bölgede huzur ve güveni sağlamak ve Sırpların bağlılığını yeniden kazanmak için Bekir Paşa’yı Belgrat’a gönderdi. Bu gelişme Sırp İsyanı’nı meşrulaştırmış ise de, Bekir Paşa kuvvetlerine katılan Kara Yorgi birlikleri ile bölgede asayiş tekrardan sağlanarak Belgrat’ta devlet otoritesi yeniden temin edilmiştir (Yenidünya, 1999: 23). Bu nedenle 1804 Sırp isyanı devlete bir başkaldırı olarak algılanmamış, Sırp halkı ile Dayılar arasındaki bir çatışma olarak görülmüştür. Ancak Dayı isyanının bastırılmasından sonra dağılması gereken Sırp asiler dağılmayarak bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu şartlar;

“Belgrat Muhafızı paşanın maiyetinde Sırp milleti tarafından bir vekil bulunacak ve kalenin müdafaasına 1500 Sırp iştirak ettirilecek, bundan başka genel af ilan edilecek, eski vergiler istenmeyecek, yeniçerilere karşı yapılan savaşta harcanan paralar padişah tarafından ödenecek, kiliselerin tamirine, çan çalınmasına ve mabetlerde haç takılmasına müsaade edilecek idi.” (Karal, 1995a: 105).

Bu istekler devlet tarafından kabul edilmeyince Sırplar ikinci kez silaha sarıldılar bu kez amaçları *“Bağımsız Sırp Devleti”* nin kurulması idi.

Bu sıralarda Eflak Boğdan’a giren Ruslar, Sırlara işbirliği teklif etti. Bu teklifi kabul eden Sırplar 1806’da Ruslarla işbirliği yaparak Osmanlı Devleti’ne karşı savaştı. Avusturya bu ittifaktan pek memnun kalmadı. Artık Sırbistan, Avusturya ve Rusya arasında bir anlaşmazlık konusu haline geliyordu. Kara Yorgi 1808’de kendini bütün Sırpların başkanı ilan ederek verasete dayalı bir Sırp monarşisi kurdu. Savaş sonuna kadar Sırplarla işbirliği yapan Ruslar, 1812’de imzalanan Bükreş Antlaşması’na Sırplarla ilgili ileride muhtariyete yol açabilecek madde koydurmayı başardı (Karal, 1995b: 105). Sözü geçen antlaşmanın 8. maddesi ile savaşa karışmış asi Sırpların affedilmesi kabul edildikten başka Sırlara vergi ödevlerini yerine getirmek kaydı ile içişlerinde kendilerini idare hakkı verildi (Karal, 1995a: 64).

Sırpları elde etmiş oldukları bu imtiyazlar cesaretlendirmiş olacak ki Kara Yorgi, kendisinin Sırp beyi olarak tanınmasını, Sırbistan Eyaleti’nin sınırlarının

genişletilmesini, Sırbistan kaleleriyle topraklarından Türk askerinin çekilmesini istedi. Osmanlı Devleti Kara Yorgi'nin bu şımarık tutumu üzerine Sırbistan sorununu çözmek için Kara Yorgi üzerine Hurşit Paşa komutasında bir ordu gönderdi. Kara Yorgi gönderilen bu orduya yenilerek Avusturya'ya sığındı (1813). Böylece Sırbistan itaat altına alınmış oldu. Bağımsız Sırbistan iddiasını gerçekleştirmek isteyen Sırlar iki yıl sonra bu kez Miloş Obronoviç liderliğinde tekrar ayaklandılar. Obronoviç ilk isyanda olduğu gibi padişaha değil de bölgede zulüm yapan paşalara karşı savaştığını açıkladı (Karal, 1995a: 65). Napolyon tehlikesini tamamen bertaraf eden Rusların, Sırlar lehine hareket edeceğinden çekinen Osmanlı Devleti, Miloş Obronoviç'i baş knez¹ olarak tanıyarak Kuzey Sırbistan'a bazı imtiyazlar tanıdı; halk tarafından seçilen 12 knez diğer knezleri seçecek ve adalet vergi işlerine bakacaklardı. Sırlar, kilise ve mektepleri için de geniş ölçüde haklar elde ediyorlardı. Böylece Sırbistan imtiyazlı bir prenslik durumuna geliyordu (Karal, 1995b: 106). Miloş Obronoviç, bir taraftan Osmanlı Devleti'nden daha fazla imtiyaz koparabilmek için uğraşırken diğer taraftanda Sırbistan'daki durumunu sağlamlaştırmak için ilk Sırp isyanına karışan asileri de ortadan kaldırmaya başladı. 1817'de Avusturya'dan dönen Kara Yorgi katledildi. Miloş Obronoviç, Rusların da kışkırtmasıyla Bab-ı Âli tarafından verilen imtiyazları yetersiz buldu. Bir fermanla muhtariyet imtiyazlarının belirlenmesini istiyordu. Bu sırada Mora'da başlayan Rum isyanını da fırsat bilerek Bab-ı Âli'yi Akkerman Mukavelesi'ni imzalamaya zorladı. Akkerman Mukavelesi ile Sırbistan din ve mezhepsel işlerde müstakil davranabilecekti. Devlete ödedikleri vergiyi tek bir vergi halinde toplayacaklardı. Müslümanlara ait mal ve mülkleri idare etmeye yetkili olacaklar ve okul, hastane, matbaahane açabileceklerdi. Ayrıca kalelerin savunmasına yarayan bölgelerin dışında kalan yerlerden Müslüman halk çekilecekti. Bu muhtariyet 1829 Edirne Antlaşması ile de onandı (Karal, 1995a: 65–66). Muhtariyet kazanan Sırlar bu defa Miloş'un sert ve zalim tutumundan rahatsız olmaya başladılar. Bab-ı Âli de Miloş'tan rahatsızdı. 1835'de Miloş'a karşı ayaklanma başladı. Ayaklananlar, Miloş'un yetkilerini sınırlayan bir anayasa yapılmasını istiyorlardı. Rusya, kendisinin ve Bab-ı Âli'nin izni olmadan böyle bir şey yapamayacaklarını bildirdi. Bu durum üzerine Bab-ı Âli bir hattı hümayunla baş knezin yetkilerini sınırlayan ve onu kontrol altında tutacak meclisler kurulmasını sağladı. Bunun gelişmelerden sonra Miloş istifa

¹ Sırp ve Hirvat dillerinde prens anlamına gelen sozcuk

ederek Eflâk'a çekilmek zorunda kaldı. Yerine oğlu Mihail geçti fakat o da babasının muhalifleri ile anlaşamayarak ülkeyi terk etti (Karal, 1995a: 66–67). Sırlara verilen haklar aynen 1856 Paris Antlaşması ile de kabul edildi. Ancak Sırbistan'ı Rusya'ya bırakmak istemeyen büyük devletler Sırbistan'a tanınan ayrıcalıkları aynen kabul ederek Sırp garantörlüğünü kendi üzerlerine alıyorlardı (Karal, 1995a: 67). Paris Antlaşması'ndan sonra da Sırların talepleri devam etti. Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak müstakil bir devlet haline gelmek için çaba sarfetmeye başladılar. 1860'da beylik makamına geçen Mihailo Obronoviç, Bosna–Hersek ile Karadağ'ı, Sırbistan'a katarak Ortodoks Sırların oturdukları bölgelerde büyük bir Sırbistan kurmayı düşünüyordu (Karal, 1995a: 67).

Sırp Beyi 1860'da Dışişleri Bakanı Garachanine'i İstanbul'a göndererek Bab-ı Âli den beyliğin babadan oğula geçmesini ve Obronoviç ailesine verilmesini, Sırbistan kalelerinden Türklerin çekilmesini ve Sırlara kanun yapma hakkı verilmesini istiyordu. Bu istekleri Bab-ı Âli tarafından reddedilmiş olsa da artık, “*millet*” oldukları şuuru Sırlar arasında yerleşmeye başlamıştı (Karal, 1995a: 69–70).

Sırlar kendilerine ait Sırp kuvvetlerinin sayısını her geçen gün artırıyordu. Bu kuvvetler Belgrad'da Türklere karşı katliamlar yapmaya başladılar (Uçarol, 1995: 222). Türkler'in Belgrad ve kalelerden çekilmesini isteyen Sırlar sürekli tacizlerde bulunuyorlardı. 10 Haziran 1862 Çukurçeşme'de su yüzünden Türk askeri ile Sırp askeri arasında bir çatışma oldu. Bu olayın büyümemesi için müzakerelere başlandı. Fransa'nın teklifi üzerine Paris Barış Konferansı'na katılan devletlerle İstanbul'da bir konferans toplanması kararlaştırıldı. İstanbul Konferansı ile Bab-ı Âli, Belgrad kalesini muhafaza etmeyi başarmış ise de Belgrad dışında, Sokod ve Oujtza kalelerini Sırlara bırakmıştı (Karal, 1995b: 13–15). Belgrad kalesinin Türklerin elinde kalması Sırları hiç memnun etmemişti, ısrarla Bab-ı Âli nezdinde teşebbüslerde bulunarak buraların kendilerine terkini istiyorlardı. Bab-ı Âli, Sırp Prensiği ile kaleler yüzünden çıkan bu ihtilafı çözmek istiyordu. Sırlara bu konuda üç farklı teklif yapıldı;

- 1- İçlerinde Türk asker kalmak şartı ile kaleler komutanlığının, Sırp Bey'ine verilmesi;
- 2- Eşit sayıda Türk ve Sırp askeri bulundurmak şartı ile kalelerin, Sırp Beyi'nin idaresine bırakılması;

- 3- Kalelerden Türk askerinin tamamen çekilerek, yerine Sırp askerlerinin getirilmesi suretiyle ve kaleler burçlarında Sırp bayrağı yanında Türk bayrağı da bulundurmak şartı ile kalelerin Sırp Beyi'ne verilmesi.

Doğal olarak Sırlar üçüncü teklifi kabul edeceklerdi. Nitekim Sırp Beyi Mihal tarafından sadrazam Ali Paşa'ya yazılan 8 Mart tarihli mektupta üçüncü teklifin kabul edildiği bildiriliyordu. Padişah I.Abdülaziz 20 Mart tarihli fermanda kalelerin Sırlara bırakıldığını belirtti (Karal, 1995b: 17). Sırlar elde ettikleri bu imtiyazlarla yetinmeyerek her durumda muhtariyetlerini genişletecek yeni imtiyazlar elde etmek için çalıştılar. Slav ırklarının Osmanlı Devleti'nden ayrılarak müstakil bir hâkimiyet altında toplanması tezini savunan Sırlar ve Karadağlılar, 1876 yılında Bosna- Hersek'te çıkan isyanı değerlendirerek isyan sırasında Sırbistan ticaretinin büyük zarar gördüğü gerekçesiyle harekete geçtiler. Sırlar bu isyanın bastırılması ve bölgede asayişin sağlanması görevinin Sırp askerlere bırakılmasını Bab-ı Âli'den istiyordu. Çünkü Sırlar ve Bosna Hersekliler aynı ırktandı. Bu nedenle Sırp askerlerine mukavemette bulunmazlar ve bölgede asayiş sağlanabilirdi. Osmanlı hükümeti bu teklifi kabul etmedi. Fakay bu husustaki cevabı vermeye vakit kalmadan Sırlar Osmanlı Devleti'ne karşı savaş hareketine girişti (1 Temmuz 1876). Bir gün sonrada Karadağ, müttefikleri Sırbistan'ın yanında yer aldığını İstanbul'a bildirdi. Bu sırada Bosna Hersek ve Bulgar olaylarıyla uğraşan Osmanlı Devleti, soruna Avrupa devletlerinin müdahalesinden çekiniyordu. Nitekim endişesi gerçek oldu. Rusya ve Avusturya yetkilileri 8 Temmuz 1876'da Reichstad'da biraraya gelerek bu savaş karşısındaki tavırlarını belirlediler. Şayet savaşı Osmanlı Devleti kazanırsa, statûkonun korunması yönünde müdahalede bulunacaklarını açıkladılar. Fakat Osmanlı Devleti savaştan yenik ayrılırsa, Bosna Hersek toprakları Sırbistan, Karadağ ve Avusturya arasında paylaşılacaktı. Rusya ise buna karşılık Besarabya'yı ve Batum'u alacaktı. Yapılan savaşta Sırp orduları savaşta muvaffak olamayınca devreye Rusya girdi. Sırların mağlubiyeti Balkanlarda Rus nüfuzunu olumsuz etkileyeceğinden Rus elçisi İgnatieff, Bab-ı Âli'ye Sırbistan ve Karadağ ile iki aylık kayıtsız şartsız mütareke akdedilmediği takdirde İstanbul'u bütün elçilik memurları ile terk edeceğini bildirdi. Rusya ile savaşı göze alamayan Bab-ı Âli, Sırbistan ve Karadağ ile mütareke yaptı (Karal, 1995c: 16–26). Avrupa devletlerinin Sırbistan konusunda istekleri bitmiyordu. Bu sorun üzerine 23 Aralık 1876'da toplanan İstanbul Konferansı kararları Osmanlı Devleti tarafından kabul olunmadı. Bunun üzerine güçlü altı Avrupa Devleti Osmanlı Devleti'ni ıslahat yapmaya

zorlamak için Londra'da bir protokol imzaladılar (31 Mart 1877). Bu protokol İstanbul'da soğuk bir şekilde karşılandı ve 12 Nisan'da ilgili devletlere protokolün reddedildiği bildirildi. Bu yeni bir harp nedeni idi. 19 Nisan 1877'de Prens Korkakof Rusya'nın Babiâlf'ye savaş açtığını duyurdu. 1877–1878 Osmanlı-Rus harbi sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Sırbistan bağımsızlığına kavuştu ve kendisine Niş vilayetinden başka Bulgaristan'ın güneydoğusunda bazı topraklar verildi (Karal, 1995c: 76).

2. BULGAR MİLLÎ KİMLİĞİNİN OLUŞUMU

Osmanlı Devleti, Balkanlarda egemenliğini kurarken kendi yetkilerini yalnızca yönetim, maliye ve askerlikle sınırlamış adalet, eğitim vb. hizmetlerin yürütülmesini ise millet sistemi içindeki cemaatlere bırakmıştı. Bu sebeple devlet hiçbir zaman Balkan halklarının etnik kimliklerine müdahale etmedi. Balkan Hıristiyanları arasında ortak bir kimlik olan slavlık, Ortodoks-Rum inanç etrafında biçimlenmişti. XIX. yüzyıl başlarında etnik kökenleri farklı Balkan ulusları, Ortodoks Rumluğunun hegemonyasından kurtularak kendi milli kimliklerini oluşturmak ve öz sınırlarını çizmek isteyeceklerdi. Yüzyılın değişen şartları da artık bu durumu zorunlu hale getiriyordu. Balkan topluluklarını yüzyıllarca barış ortamında tutan *Millet Sistemi*, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girdiği bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortadan kalkmaya ve yerini millî kimliklere bırakmaya başlamıştı. Osmanlılar açısından bakıldığında bu tarihten sonra ümmet/millet anlayışı yavaş yavaş terkedilmeye ve yerini Osmanlı vatandaşlığı kavramına bırakmaya başladığı görülmektedir. Ancak bu Osmanlı vatandaşlığı kavramı millet nizamnamelerinin oluşturulmasıyla yeni millî kimliklerinin önünü açmış oldu. Kısa bir süre sonra vatandaşlık kavramı, bir kimlik bunalımını ortaya çıkardı ve kim, kimin vatandaşı olmalı veya olmamalı probleminin doğmasına sebep oldu. Bu karmaşa kısa zaman içinde dinsel bir dürtüye bürünerek, Balkan uluslarını önce uzun zamandan beri asimile etmeye çalışan Ortodoks Rum hükümlerini ardından da Osmanlı Devleti ile mücadeleye sürükleyen yeni bir sürecin de başlangıcı oldu.

Fatih Sultan Mehmet'in, verdiği imtiyazlar ile olgunlaştırdığı millet sistemi içinde Ortodoks Patrikhanesine bağlı olarak yaşayan Bulgarlar, XVIII. yüzyıla kadar pek bilinmiyordu (İnalcık, 1992: 17). Bu döneme kadar Ortodokslar içinde hâkimiyet etnik kökenleri itibarıyla Rum, Ulah, Arnavut ve Latinlerin elindeydi (Adanır, 2001: 50). Fener Rum Patrikhanesine tanınan imtiyazlardan yararlanan Rumlar, ticarete

gelişmişlerdi. Gümrük mültezimliği, ordu mütehaitliği ve tüccarlık sayesinde zenginleşen Fenerli Rumlar, Osmanlı politik hayatı içinde de söz sahibi olmak istiyorlardı. Divan-ı Hümayun tercümanlığı vasıtasıyla bu isteklerinin bir kısmını elde ettiler. Rumların devlet içinde aldıkları görevler zamanla artmaya başladı. 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Boğdan Beyliği görevi de Rumlara verildi. 1821'e kadar Eflak ve Boğdan Beylikleri görevi Rumların uhdesinde kaldı. Rumlar bu makamları kendileri için kullandılar. Halka büyük zulümler yaptılar. Yüklü hediyeler vererek satın aldıkları makamlar vasıtasıyla topladıkları vergilerle özellikle Ortodoks kilisesine bağlı halkı bunaltılar (Adanır, 2001: 51). Giderek zenginleşen Rumlar Büyük Bizans hayalini yeniden dillendirmeye başladılar. Bu hayal, patrikhane çatısı altındaki Bulgarları ve diğer milletleri Rumların asimile politikasına maruz bırakmıştı. Bulgaristan'a yönelik ticarete de hâkim olmaları onlara, Rumlaştırma siyasetinde büyük kolaylıklar sağlamıştı (Aydın, 1997: 17; İnalçık, 1992: 17). Büyük şehirlerin Türkler ve Rumların elinde olması, Bulgarların gelişmemiş ücra yerlerde kalmasına neden olarak, bir millet oluşturmalarına engel oluyordu. Bu durum Bulgarların eğitim alanında da oldukça geri kalmasına sebep olmuştu. Bulgar topraklarında bulunan kilise ve mekteplerde dini ağırlıklı eğitim verilmekte idi ki, bu dini makamlarda doğrudan Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlıydı. Tüm önemli makam ve mevkiler Rumların elinde idi. 1394'te Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra Bulgar patrikliği lağvolunmuş ve İstanbul Rum Patrikliğine ilhak edilmişti. Fakat Bulgarlar o tarihten itibaren Ohrida Başpiskoposluğu'nun varlığını muhafaza etmeyi başarmışlardı. Fener Rum Patrikhanesi Rum ideolojisi önünde engel olarak gördüğü patriklikleri bir bir ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Bu amacına 1767'de ulaşan patrikhane tehdit olarak gördüğü Ohrida Başpiskoposluğu'nu da kaldırmıştı. Bu hareket Rum din adamlarının söz sahibi olduğu patrikhanenin, muhtelif etnik unsurlardan meydana gelen Osmanlı Hıristiyan Ortodoks tebaasını, bilhassa Bulgar Ortodoks ahalisini Rumlaştırma gayretini daha da keskinleştirmişti (Şentürk, 1992: 49). Bu politika İstanbul patriğinin 1800'lerde, metropolitlere gönderdiği bir genelgede ifade ediliyordu. Genelgede patrik Bulgar okul ve kiliselerinin kapatılmasını, kilise ve mekteplerde sadece Rumca eserlerin okutulmasını istiyordu (İnalçık, 1992: 18-19; Şentürk, 1992: 51-52). Böylece patrikhane, Bulgar halk arasındaki millî bağları tamamen koparmaya çalışıyordu.

Rumların, Bulgar okullarında izledikleri asimile politikası kısmen başarıya ulaşmıştı. Nitekim Yunan mekteplerinde yetişmiş gençler artık kendilerini Bulgar

saymaktan utanır olmuşlardı. Bulgar, millet ismi olmaktan ziyade kaba, tahsilsiz köylü anlamında kullanılmaya başlanılmıştı. İbadet dili olarak Rumca'yı kullanan Bulgarlar ise artık kendilerini Fener Rum Patrikhanesine ait hissediyorlardı.

Yunanlıların gerek kültürel gerekse ekonomik baskısı altında yaşayan Bulgar'ın millî uyanışı ancak 18. yüzyıl sonlarında gerçekleşebilmişti. Küçük sanayi kuruluşları ile gelişmeye başlayan Bulgarlar zamanla ticaret ve diğer sanayi alanın da gelişmeye başladı. Rum kilisesi tarafından tavsiye edilerek tayin edilen beylerin yönetiminde toprak sahibi olma hakkı bile ellerinden alınmış olan Bulgarlar, bu tarihten sonra ancak "ortakçı" olarak tarımdaki yerini alabilmişti. Ticaret sahasında gelişmeye başlayan Bulgarlar, dış ticarete Rumların sahip olduğu ayrıcalıklardan yararlanabilmek için Rumlarla işbirliği yoluna başvuracaklardı. Çünkü geçer akçe "Rum" olmak veya olmuş gibi görünmekti (Aydın, 1996: 18). Böylece Rum esnaf, tüccar ve çiftçisinin yanında çalışarak zenginleşen yeni bir Bulgar orta sınıf ortaya çıkmaya başladı. 19. yüzyılın ilk yarısında Bulgaristan'da dokuma, ham ipek gibi zanaatlar ve gülyağı üretimi gibi faaliyetler gelişmeye başladı. Üretimin artmaya başlaması köyden kente göçü de beraberinde getirdi. Böylece Bulgarlar da şehirleşmenin getirdiği fırsatları kullanarak kültürel ve eğitsel çalışmalara hız verdiler. Bu yeni Bulgar sınıfı eğitime önem vererek çocuklarını eğitim için Avrupa'ya gönderdiler. Bu şekilde oluşan Bulgar aydın sınıfın etnik kimlik arayışı onları Osmanlılıktan ziyade Sırlar ve Ruslar gibi slav milletlerin hizmetine girmeye sevk etti (Adanır, 2001: 63–65).

Refah düzeyi gelişen Bulgarlar millî kimlik arayışına giriştiler ve kimlik konusunda ilk hareketlenme din adamlarından geldi. Bir papaz olan Paisiy Hilendarski, 1762'de "Slav Bulgar Tarihi" adlı bir kitap kaleme aldı. Bu kitap unutulmuş Bulgar millî değerlerini yeniden anlatan ilk kitap oldu. Papaz Paisiy bu kitapta Bulgar tarihinin güçlü dönemlerini anlatarak Bulgarları kendi millî kimliklerine sahip çıkmaya çağırıyordu. Bu çağrı Bulgar millîyetçiliğinin ilk kıvılcımı oldu (Aydın, 1996: 19–22; İnalçık, 1992: 20).

Paisiy'in başlattığı bu kıvılcım zamanla Bulgar millî kimliğine dönüşmeye başladı. Artık Bulgarlar Rum patriğinin her emrini kayıtsız şartsız yerine getirmiyorlardı. Patrikhanenin Bulgar kilise ve mekteplerini kapatma emrine rağmen Bulgar okullarının sayısı her geçen gün artmakta idi. Okul sayısı artmış olmasına rağmen, Bulgarlar arasında modern eğitimin temelleri ancak 1835 yılında başlatılan eğitim reformu ile atılabildi. Bu yeni eğitim kurumlarında yetişen başarılı

öğrenciler Bulgar burjuvazisi tarafından maddi olarak desteklenerek (İnalçık, 1992: 20) başta Rusya olmak üzere Almanya, Avusturya ve Fransa'daki üniversitelere gönderildiler (Şentürk, 1992: 47). Bu millî hareket kısa sürede basın hayatında da kendini gösterdi. Mesela XVII. yüzyıla kadar Bulgarca sadece 3 dini kitap basılmış iken (İnalçık, 1992: 18) bu sayı XIX. yüzyılda ortalama 43'e ulaşmıştı (Aydın, 1996: 27). Bu gelişmede Bulgar burjuvazisinin rolü çok büyüktür (İnalçık, 1992: 21).

Bulgarlar arasında başlayan bu millî hareket Rum Patrikhanesinin asimile politikasına karşı idi (Şentürk, 1992: 45). Yani Bulgarlar arasında başlayan millî mücadele başlangıç yıllarında hükümete karşı gerçekleşmemiştir. Osmanlı yönetimine karşı meydana gelen ilk direniş ise doğrudan payitahta değil vergi konusu yüzünden yerel yönetimlere karşı olmuştu. Bu direnişin ilk örneği 1841 yılında Niş'te meydana gelmişti².

2.1. Millî Bulgar Kilisesinin Açılması

Eğitim ve kültür alanlarında önemli ilerleme sağlayan ve millî değerlerini ön plana çıkarmaya başlayan Bulgarların, patrikhaneden iki önemli isteği vardı (Adanır, 2001: 55) Birincisi ibadetlerini, ikincisi eğitimlerini kendi dillerinde yapmaktı. Bu istekleri kabul etmek patrikhanenin Rumlaştırma politikasının sonu anlamına gelmekte idi. Nitekim patrikhane bu isteklere karşı çıktı. Bu durum Bulgar'ı amaçları ve istekleri doğrultusunda mücadeleye devam etmekten vazgeçirmedi. Hatta mücadelelerine daha sıkı sıkıya bağlandılar. Her millet gibi kendi dillerinde ibadet edebilecekleri millî bir kilise oluşturmak istiyorlardı. Yıllarca Rum Ortodoks Kilisesi hegemonyasında yaşayan Bulgarlar milletleşme için kilisenin önemini fark etmişlerdi. Çünkü diğer Hıristiyan Balkan milletleri gibi, Bulgarlar arasında ortaya çıkan milliyetçilik cereyanının esasını da din teşkil ediyordu (Şentürk, 1992: 47). Bulgar kilisesinin oluşturulması için mücadele edenlerin başında Neofit Bozveli adlı bir Bulgar gelmekteydi. Bozveli daha 1839 yılında, İstanbul'da yaşayan Bulgarları, Rum Patrikhanesi'nin boyunduruğundan kurtarmak için çalışmaya başlamıştı. Bu çalışmaları sebebiyle Bozveli, patrikhane tarafından sürgün edildi. 1845 yılında İstanbul'a tekrar dönen Bozveli bu kez, patrikhanenin Bulgarlar üzerinde uyguladığı asimile politikasını hükümete şikâyet etti. Bu şikâyeti papaz İlarion Makariopolski'nin Mustafa Reşit Paşa'ya vermiş olduğu başka bir yazı takip etti. Bu yazıda; Bulgarlar Rum lisanını anlayamadıkları için Bulgarca bilen papaza ve

² Bknz. İnalçık, Halil (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Eren Yayıncılık. s.28-33

Bulgarca ayin yapabilecekleri birkaç kiliseye ihtiyaçları olduğunu belirtiyorlardı. Aynı zaman da bu talepler arasında Bulgarların Rum kilisesinden farklı bir cemaat olarak tanınmaları da bulunuyordu (Bozkurt, 1996: 190). Bu talepler patrikhane tarafından hoş karşılanmadı, çeşitli suçlamalarla bu iki papaz, Aynaroz'a sürgün edildi (Aydın, 1996: 70–71).

Osmanlı Devleti, merkezi yönetimin zayıflamasını istemiyordu. Tebaayı oluşturan muhtelif unsurları, yüzyıllarca Fener Rum Patrikhanesi'nin yardımıyla kontrol altında tutmuştu. Ancak şimdi değişen şartlar gereği, ne patrikhane ile ters düşmek ne de patrikhanenin çok güçlenmesini istiyordu. Bu sebeple gayrimüslim unsurlar arasında ince bir politika izlemesi gerekiyordu.

Bulgarlar 1847'de bağımsız bir Bulgar kilisesi için Fener Rum Patrikhanesi'ne başvuruda bulundular. Bu isteğe karşı çıkan patrik, Bulgarların Samatya'daki Aya Nikola, Galata'daki Aya Sotiri ve Meryem Ana Rum kiliselerinde serbestçe ibadet yapabileceklerini bildirdi. Bulgarların kararlı duruşu Ortodoks camiayı tedirgin etmeye başlamıştı. Tüm engellemelere rağmen bağımsız bir kilise isteğinde ısrar eden Bulgarlar, bu konuda gereken izni Patrik II. Antimos'tan almayı başardılar. Stefan Bogaridi'nin İstanbul'daki konağının altı bu amaca uygun olarak düzenlendi. Bağımsız kilise için hükümete de başvuran Bulgarlara, 9 Ekim 1849'da papaz evi açma izni verildi. (Şentürk, 1992: 216). Böylece bağımsız Bulgar Kilisesi'nin ilk adımı atılmış oldu (Aydın, 1996: 71–72).

Bulgarların millîleşme yolunda elde ettikleri her başarı halkın millî duygularının artarak güçlenmesine ve Rum papazlarına olan tepkilerinin daha da şiddetlenmesine sebep oluyordu. Tanzimat devri ve sonrasında millet sisteminde meydana gelen aşınmalar Ortodoks din adamlarının etkisinin kırılmasına sağlamıştı. Rum papazların baskılarından bıkan ve Islahat Fermanın sağladığı serbestlik ortamından cesaret alan Bulgarlar, 1856 yazında, taleplerini içeren ve 6.400.000 Bulgar'ı temsil eden dilekçeyi padişaha sundular (Adanır, 2001: 69). Bulgarlar bu dilekçe ile kilise aidatlarına karşı çıkmaktaydılar. Bulgarlar artık kendi ibadethanelerine sahip olmak, dini liderlerini kendileri seçmek, kendi dillerinde ibadet etmek ve tüm bu nedenlerle yaşadıkları bölgelerde Bulgar papazların görev yapması talebinde bulunuyorlardı. Bulgarların bu talepleri patrikhanenin pek hoşuna gitmemiş olsa da dengeyi sağlamak zorunda idi. Nitekim patrikhane 5 Ekim 1858'de Bulgar İlarion Makariopolski'yi İstanbul'daki Bulgar kilisesine piskopos olarak atamak zorunda kaldı. Bu atama Bulgarlar arasında büyük sevinç ile karşılandı.

Ancak Bulgarların dini merasimlerini kendi millî ibadethaneleri olarak hazırladıkları papazevinde yapmaları patrikhaneyi kızdırdı. Papazevi kapatılarak tüm Bulgar papazlar, Patrik Kirilos tarafından aforoz edildi. Bu olay, Rum ve Bulgar din adamlarının ilişkilerinin gerilmesine ve hatta Piskopos İlarion Makariopolski'nin istifasına neden oldu. İki taraf arasında gerilen ilişkiler üzerine bazı Bulgarlar patrikhane ile tüm ilişkilerini kestiklerini, hatta gerekirse mezhep değiştirerek Katolikliğe geçebileceklerini bildirdiler. Patrikhanenin baskısından kurtulmak isteyen Bulgarlar, 3 Nisan 1860 paskalya ayını sırasında tepkilerini ortaya koydular. Usul üzerine ayinde patrik adına yapılan övgüyü, padişah adına yaptılar (Aydın, 1996: 73–74). Ruslar tarafından desteklenen Ortodoks Bulgarlar bu olaylardan birkaç gün sonra İstanbul'daki Rusya sefareti önünde toplanarak, Rus Çarı şerefine dua ettiler ve ilahiler okudular (Şentürk, 1992: 217). İlarion Makariopolski, patrikhaneyi tanımadığını açıkça ilan ederek, iki binden fazla Bulgar ile birlikte 1860 yılında Katolik Ermeni Başpiskoposu Andon'a başvurdu. Katolik Patrikhanesine, şartlarının kabul edilmesi halinde mezhep değiştireceklerini bildirdiler. İstekleri Ortodoks Kilisesi'nden istediklerinden farksızdı. İbadetlerini ve eğitimlerini kendi dillerinde yapmak, kendi din adamlarını kendileri seçmek istiyorlardı (Adanır, 2001: 72). Tüm bu gelişmeler Rum patriğinin istifasına neden oldu. Bulgarların bu tarz hareketleri Ortodoksları ruhban sınıfının sorunun çözümüne yönelik bazı kararlar almaya sevketmiş ise de patrikhanenin, Bulgarların gözünde inandırıcılığı kalmamıştı. Fakat hükümet nezdinde patrikhane halen güçlüydü. Nitekim piskopos İlarion, patrikhanenin nüfuzu ağır basınca Kütahya'ya sürgüne gönderilmişti.

Osmanlı Hükümeti patrikhane ve Bulgarlara karşı denge sağlamaya yönelik siyaset takip etse de aslında, Rum Patrikhanesi'nin gücünün kırılmasını istiyordu. Bu nedenle el altından Bulgar Kilisesi'nin ayrılmasını desteklemeye devam etti (Aydın, 1996: 74–75).

İstifa eden patrik yerine, göreve başlayan yeni patrik II. Yovakim, bundan sonra yapılması gerekenler için Bulgarlara ne istediklerini sordu. Bulgarlar isteklerini yedi madde olarak sıraladılar. Bu isteklerin başında dini muhtariyet geliyordu. Bulgarlar kendi din adamlarını kendileri seçmek istiyordu (Şentürk, 1992: 218). Bu şekilde sıkıştırılan patrik II. Yovakim, büyük bir sinod topladı. Antakya ve Kudüs patrikleri, iki eski İstanbul patriği ve 21 piskopos bu toplantıya katıldı. Sinod da Bulgarlarla patrikhane arasındaki ilişkileri düzenleyen ilkelerin saptandığı bir belge hazırlandı. Buna göre;

- a- Bütün Bulgar piskoposluk bölgelerinde Bulgar din adamları seçilecektir.
- b- Bir Bulgar piskoposluğu boşaldığında, patriklik Bulgarların adayını dikkate alacaktır.
- c- Bulgar okullarında eğitim dili Bulgarca olacaktır.
- d- Bulgar piskoposluklarında ibadet dili Bulgarca olacaktır.
- e- Bulgar Metropolitleri ve piskoposlarının gelirleri belirlenecektir.

Sinodun uzlaşma önerileri Bulgarlar tarafından yeterli görülmeyerek reddedildi.

Bulgarlar 1861 yılında yeni talepler öne sürdüler. Bu talepleri şöyleydi;

- a- Bulgar halkının nüfusu oranında patrik seçimine katılması,
- b- Kutsal Sinod üyelerinin yarı yarıya Rum ve Bulgarlar'dan oluşması,
- c- Kutsal Sinodun Bulgar üyeleri, bu amaçla seçilmiş kilise dışından üyelerle bir karma komisyon oluşturmalı ve bu komisyon Bulgar halkının dünyevi meselelerini düzenlemeli,
- d- Karışık piskoposluk bölgelerinde piskopos, halkın çoğunluğunu teşkil eden millet tarafından seçilmeli.

Bu karşılıklı öneriler Bulgar ve Rum kiliseleri arasında on yıl süren sorun çözme sürecini başlattı. Bu on yıl sürecinde artık olay bağımsız kurulacak Bulgar kilisesi sorunu olmaktan çıkmıştı. Sorun artık bağımsız Bulgar Kilisesi'nin hangi politik ve dini yetkilerinin olacağı, nüfuz bölgelerinin hangi coğrafi sınırlar olacağıydı. Patriklik sadece Balkan Dağları'nın kuzeyindeki piskoposluk bölgelerindeki kiliseleri tanımaya hazırlanıyordu. Bulgarlar ise kiliselerinin yetki bölgesinin toprak sınırlamasına tabi olmamasında diretiyordu. Yine Bulgarlar, Bulgaristan dışında dağınık şekilde, özellikle Trakya ve Makedonya'da kendi millî azınlıkları içinde millet statüsü talep ediyorlardı. Din ve mezhep sistemine göre örgütlenmiş Osmanlı millet sisteminde yer bulması mümkün olmayan Bulgarlar, kilise sorununu ulusal bir sorun haline getirerek gelecekteki devletleri için en geniş toprağa sahip olmayı amaçlıyordu. Bu nedenle Balkan Dağları'nın kuzeyindeki piskoposluk bölgesinin kilise sınırı olarak belirlenmesini kabul etmiyorlardı. Radikal Bulgarlara göre, Bulgar için bağımsız Bulgar Kilisesi sorunu çözülmüştü. Onlara göre Makariopolski'nin 1860'dan sonra ayinlerinde patriğin ismini zikretmeyerek yerine padişahı ismini koymasından bu yana Bağımsız bir Bulgar Kilisesinin varlığı resmen kabul edilmişti (Adanır, 2001: 73 – 75).

2.2. Bulgar Eksarhanesi'nin Kurulması

Patrikhanenin baskısından bunalan Bulgarların mezhep değiştirmeleri, Bulgar sorununu Ortodoks dünyasının iç meselesi olmaktan çıkarmıştı. Katolik dünyası özellikle Fransa ve Avusturya soruna müdahil olmaya başlamışlardı. Bu durum en çok Ortodoks dünyasının parçalanmasını istemeyen Rusya'yı rahatsız etmişti. Katolik mezhebini kabul etmek, Bulgarları Fransa ve Avusturya'nın kucağına itecekti (Şentürk, 1992: 220). Böyle bir ihtimali düşünmek istemeyen Rusya, Büyükelçi İgnatiev aracılığı ile bağımsız bir Bulgar kilisesi kurulmasını Türk hükümetinden istedi. Bu sırada bir grup Bulgar milliyetçisi, Ocak 1867'de Osmanlı padişahına başvurarak, padişahın Bulgar çarı olarak taç giymesini istediler, böylece otonom bir Bulgaristan ortaya çıkacaktı. Osmanlı Devleti böyle bir teklifi kabul edecek durumda değildi. Ancak Bulgaristan ve Makedonya'da durumun ciddiyetini göz önünde bulundurarak yeni bir girişimde bulundu. Hassas duruma çözüm getirmek üzere 1868 Ekim'inde Bulgarlara yeni haklar tanıyan bir nizamnâme hazırlandı. Bu nizamnâme şu hakları içermekteydi (Adanır, 2001: 75);

- a- Bulgarlar tüm imparatorlukta, kendi din adamlarını seçme ve işe alma hakkına sahiptiler.
- b- Çoğunluğu oluşturdukları karışık nüfuslu bölgelerde, Piskopos'u Bulgarlar belirleyecekti.
- c- İstanbul'da Bulgarların bir kilise başı bulunacak ve bu kişi Bulgarların dini işleri ile ilgilenecekti.

Hükümetin bu şekilde kilise sorunuyla ilgilenmesi patrikhane tarafından, işlerine müdahale ve imtiyazlarının ihlali olarak algılanmış olsa da Bulgarlar arasında sevinçle karşılandı. Patrik ise, Bulgar kilisesi sorununun çözümünü bir evrensel sinodun hakem kararına bırakmaya karar verdi (Adanır, 2001: 76). Avrupa devletlerinin, özellikle Rusya'nın duruma daha fazla müdahale etmesini engellemek isteyen Türk hükümeti, soruna kesin çözüm getirmek amacıyla Bulgar halkının taleplerini dikkate alarak, 11 Mart 1870 yılında Bulgar Kilisesinin bağımsızlığını ilan eden³ “*Eksarhlık Beratı*” nı yayınladı (Bkz. Ek: 1). 11 maddeden oluşan berata göre;

“Bulgarların dini işlerinden eksarhane sorumlu olacaktı. Eksarhane de yeteri kadar din adamı bulunabilecek ve Eksarh, Bulgar Sinod'unun başkanı olacaktır. Diğer milletler gibi Bulgar milletine de Bab-ı Âli tarafından onaylanacak bir nizamnâmesi verilecekti. Nizamnâmeye göre, Eksarh seçimine Rum Patriği karışmayacaktır. Ancak kimin eksarh seçildiği patriğe bildirilecek, o da bunu tasdik edecektir. Seçilen eksarh

³ E.Reinhardt, Girit sorunu yüzünden Patrikhane ve Bulgarlar arasında uzlaşma söz konusu iken bu girişimi Babıali'nin uzlaşmayı engelleme adımı olarak değerlendiriyor. Bkz.: Adanır, *a.g.e* s.134

padişah tarafındanda tasdik edilecektri. Eksarh ayinlerde usullere uygun olarak patriğin adını anacaktır. Bulgar eksarhının dini sorumluluk bölgeleri; Ruscuk, Silistire, Şumnu, Tirnova, Sofya, İvraca, Loşça, Vidin, Niş, Şehirköyü, Köstendil, Samakov, Vilisa, Varna, Ahyolu, Misivri, Süzebolu, Filipe ve İstanimaka şehirlerinden meydana gelecektir. Eksarh kendi dini sorumluluğu altındaki bölgelerle ilgili yerel yöneticilere ve padişaha danışabilecekti. Eksarhlığın yönetimi altında bulunan Rum Manastırları patrikhaneye ait olacaktı.” (Aydın, 1996: 75–77; Adanır, 2001:76–77).

Bulgarlar uzun mücadeleden sonra, Rum Patrikhanesinin asimilasyonundan büyük ölçüde kurtulmuşlardı (Şentürk, 1992: 221). Böylece millî kimlik yolunda önemli bir mesafe katetmiş oldular. Fermanın ilanından sonra kendi millî kiliselerinde birleşen Bulgarların, (Ortaylı, 1995: 104) Rum Patrikhanesi ile mücadelesi ikinci bir boyut kazanmaya başlamıştı. Beratin 10. maddesinde belirtilen eksarhanenin yetki alanı genel olarak Balkan Dağlarının kuzeyi olarak belirtilmişti. Bu sınırlar Bulgarları Makedonya'nın dışında bırakıyordu. Makedonya'nın daha sonra Bulgar Eksarhanesi'nin yetki alanı sınırları içine girip girmeyeceği fermanla tam olarak belirtilmemişti. Ancak fermanın onuncu maddesinde; “*Adı belirtilmeyen yerleşim yerleri için, Ortodoks nüfusun en az üçte ikisi Bulgar Eksarhlığı'nın yetki alanı altına girmeye kararlaştırıldığında, bu izin ayrıca verilecektir*” ifadesi yer alıyordu (Adanır, 2001: 77). Bu maddeyi dayanak gösteren Bulgarlar sürekli olarak yetki alanlarını genişletmeye çalıştılar.

Bulgar Eksarhanesi'nin Bab-ı Âli tarafından tanınması, iddia edildiği gibi, Patrikhane-Bulgar çatışmasını ateşlemiş olsa da, Bulgar bağımsızlığına giden yolun önü de açılmış oldu. Böylece, Bulgarlar arasında, beş asırdır himayesinde yaşadıkları Osmanlı Devleti'nden koparacak bağımsızlık cereyanı da gelişmeye başlayacaktı.

Bulgarların millî kimlik oluşturma yolundaki taleplerine her zaman patrikhane itiraz etmişti. 1870 yılında yayınlanan fermanla Bulgar Eksarhanesi'nin resmen tanınması yine Patrikhanenin itirazına sebep oldu. Patrikhanenin itirazı sadece eksarhlığın kurulmasına değildi aynı zamanda berat ile belirlenen eksarhanenin yetki alanına itiraz ediyordu. Bu sınırlardan yukarıda bahsedildiği gibi Bulgarlar da memnun olmamıştı. Bu durum nüfus yapısı kozmopolit olan Makedonya için çatışma ve dehşetin hâkim olacağı yeni bir dönemi başlatacaktı. Bu çatışmada Ruslar Bulgarları desteklerken, İngilizler Patrikhane yanlısı bir tutum sergilediler (Bozkurt, 1996: 191). Sonuçta Makedonya Osmanlı Devleti'nin kanayan yarası durumuna geldi.

2.3. Bulgar Millî Eğitim Kurumlarının Kuruluşu

Bulgarların millîleşme mücadelesinde istekleri sadece bağımsız kilise ile sınırlı değildi. Kilisenin yanında millî eğitim kurumlarına da sahip olmak istiyorlardı. XIX. yüzyıla gelinceye kadar Bulgar Kilisesi gibi Bulgar eğitim kurumlarından da söz etmek doğru olmaz. Tüm Bulgar okulları kiliseye bağlı idi ve bu okullar da sadece dini eğitim yapıyordu. Bulgar kiliselerin de olduğu gibi eğitim kurumlarında da dil Rumca idi. Bu okulların eğitim müfredatı patrikhane tarafından hazırlanıyor, öğretmenleri ise patrikhanece görevlendiriliyordu. Bu döneme kadar Bulgarlar eğitimin önemini kavrayamamıştı. Eğitimin millî bilinci aşılamadaki rolünü XIX. yüzyılda fark etmiş olan Bulgarlar arasında eğitimi destekleyenlerin başında Bulgar burjuvazisi geliyordu. Bu tüccar sınıfının eğitime desteği sadece maddiyatla sınırlı olmadı, maddi desteğin yanı sıra yurtdışındaki yeni fikirlerin de taşıyıcısı oldular (Şentürk, 1992: 59).

Bulgarlar kilise mücadelesine, bağımsız eğitim kurumları mücadelesinden daha önce başlamış olsalar da, patrikhaneden bağımsız laik okullara, kiliseden daha erken kavuştular. İlk laik Bulgar Okulu 1835 yılında Gabrova'da kuruldu (Adanır, 2001: 67). Başına da yukarıda kilise mücadelesinde adı geçen Neofit Bozveli getirildi. Patrikhanenin, Bulgarlara kendi okullarını açmasını yasaklamasına rağmen Bulgar okullarının sayısı her geçen gün artıyordu⁴. Gabrova'da açılan bu okulun kurucuları ise Bulgar burjuvazisinin önde gelen isimleri idi. Bulgar burjuvazisi tarafından bu okuldaki sonra Bulgarca eğitim veren okullar açılmaya devam edildi. Bulgarlar bu okullarda kilise cemaatlerine benzer okul cemaatleri oluşturarak, Rum ruhban sınıfının yönetiminden ve vasiliğinden kurtulmaya başladılar (Adanır, 2001: 67).

Yeni açılan bu okullar sayesinde Rum kültürünün etkisinden kurtulmaya başlayan Bulgarlar, açılan bu okullara öğretmen yetiştirmek için diğer ülkelere öğrenci göndermeye başladılar. En çok talebe gönderilen ülke Rusya idi. Tabii ki Rus eğitiminden geçerek ülkesine dönen Bulgar genci Slav kültürüne hizmet etmeye başlıyordu (Şentürk, 1992: 63).

⁴ 1800 yılında 42'si köy 6'sı kasaba olmak üzere 48 Bulgar Okulu bulunurken bu sayı 1835 yılında 37'si kasaba, 168'i köylerde olmak üzere 205'e yükselmişti. Bkz.: Şentürk, *a.g.e.*, s.61.

2.4. Bulgar Prenslüğünün Kuruluşu ve Makedonya'ya Yönelik Faaliyetleri

Bulgar millî mücadelesi bağımsız kilise isteği ile ortaya çıkmıştı. 1870 “*Eksarhlık Berati*” ile kiliseye kavuşan Bulgarlar bu defa da kiliseyi kullanarak tüm Bulgarları aynı çatı altında birleştirme mücadelesine başladılar. Hatta bu mücadele zaman zaman Bulgar olmayan unsurlara dahi sıçramıştı.

Bulgarlar ile Fener Rum Patrikhanesi arasında yaşanan bu dini rekabet, kısa bir sürede uluslararası bir mesele haline geldi.

XIX. yüzyıl boyunca yaşanan siyasî gelişmeler, yapılan ticaret antlaşmaları ve var olan kapitülasyon antlaşmaları Osmanlı ekonomisini iyice yıpratmıştı. Doğal olarak bu durum halka vergi olarak yansıyor ve bundan tüm Osmanlı tebaası gibi Balkan halkları da memnun değillerdi. 1875 yazında Bosna ve Hersek'te, 1876'da Bulgaristan'da çıkan isyanların perde arkasında bu memnuniyetsizlik vardı. Bunu fırsat bilen, Avrupa devletleri ve özellikle Rusya her fırsatta Balkanlarda ıslahat yapılmasını istiyorlardı (Adanır, 2001: 80–81).

Rusya, Balkanlarda Panslavizm'i gerçekleştirmek istiyordu. Balkanlardaki Slav milletlerinin haklarını bahane ederek çıkarılan 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı Bulgarlar için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştu. Bulgar milliyetçileri, Bulgar Eksarhanesinin kuruluşunu, bağımsız Bulgar Devleti'nin temeli addediyorlardı. Bu beklenti içinde bulunan Bulgarlar için 1877–1878 savaşının sonucu çok önemli idi. Nitekim savaşın sonunda imzalanan Ayestefanos Antlaşması (1878) ile Tuna Nehri'nden Ege Denizi'ne kadar uzanan, Makedonya'nın büyük bir kısmını içine alan özerk bir Bulgar Prenslüğü kuruluyordu. Ruslar bu bölgenin muhtar ya da bağımsız olması taraftarı değildi. Onlar bölgenin Bulgarlara veya Yunanistan'a verilmesini istiyordu. Rusya, aksi durumda bölgenin Avusturya'nın egemenliğine girmesinden çekiniyordu. Böyle olması halinde Rusya'nın Akdeniz yolu tehlikeye girebilirdi (Kaya, 2001: 105).

Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde bu şekilde baskı kurmasını kabullenemeyen İngiltere ve diğer Avrupalı devletler, Ayestefanos Antlaşması üzerinde bazı düzeltmeler yapmak amacıyla 1878 yılı Haziran'ında Berlin'de yeni bir kongre topladılar. Bu kongrede, Makedonya Osmanlı Devleti'ne iade edilerek Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü sağlandı. Ayestefanos'ta kurulmaya çalışılan Bulgar Prenslüğü'nin kalan toprakları ikiye bölündü. Balkanlar'ın kuzeyinde Osmanlı'ya vergi veren bir Bulgar Prenslüğü, güneyinde ise içişlerinde serbest

başında Hıristiyan bir vali bulunan Doğu Rumeli vilayeti kuruldu (Akşin, 1997: 161–163). Böylece, Bulgarların bağımsızlık hevesi bir süre ertelenmiş oldu. Çünkü bu tarihten sonra Bulgarların bağımsızlık mücadelesi daha da şiddetlenmişti (Armaoğlu, 1997: 583).

Makedonya'nın geri alınması Bulgaristan'da sert tepkilere neden oldu. Berlin Antlaşması'na karşı oluşan Bulgar protesto hareketi, Kuzeydoğu Makedonya'da Kresna- Razlog isyanında kendini gösterdi. Bu isyan, Bulgar bağımsızlık hareketinin devamı niteliğindedi, tüm acı sonuçlara rağmen bu isyan Bulgarlar için büyük bir başarıydı. Bu durum Berlin Antlaşması'nı imzalayanlara çözülmesi gereken bir "Makedonya Sorunu" olduğunu göstermişti. Ayrıca bu isyandan sonra Bulgaristan'a kaçan Makedonlar, Bulgar Hükümeti ve Eksarhanesi'ne, Makedonya'nın yazgısı ile ilgilenmeleri görevini sürekli hatırlattılar. Bulgar Hükümeti için bunun anlamı Makedonya'daki kilise ve mektep mücadelesine daha fazla yoğunlaşması gerektiği idi (Adanır, 2001: 93–95).

Bulgar Eksarhlık Fermanı ile Makedonya'nın dışına atılan Bulgarlar, Ayestefanos Antlaşması ile Makedonya'nın hâkimi durumuna geliyorlardı. Ancak emelleri Berlin Antlaşması ile engellenmiş olsa da artık Bulgarlar Eksarhlık Fermanınının 10. maddesini kendilerine göre kullanmaya başlayacaklardı. Bundan sonra Bulgar Hükümeti ve Eksarhane, Rum nüfuzuna karşılık kilise ve okullar aracılığıyla, Rum asimilasyonunun son kaleleri olan güney ve doğu Makedonya'da Rumlara karşı kendi iddialarını gerçekleştirmek için yoğun çaba harcayacaklardı.

2.5. Berlin Antlaşması ve Bulgar Millî Devletini Kurma Çabaları

Berlin Antlaşması'ndan memnun kalmayan Bulgarlar yukarıda belirtildiği gibi bir müddet sonra sınırlarını genişletme mücadelesi içine gireceklerdi. Ayestefanos Antlaşması ile Rusya tarafından kendilerine verilen ancak Berlin Antlaşması ile Osmanlı'ya bağlı bırakılan Doğu Rumeli'de yeniden nüfuz tesis edebilmek için bu bölgedeki her türlü olaydan istifade yoluna başvuracaklardı. Rusya'da Bulgarların böyle bir girişimini destekliyordu. Doğu Rumeli'de ilk bunalım 1879'da meydana geldi. Rus askerlerinin bölgeden çekilmesi üzerine Osmanlı birliklerinin bölgeye girmesi Bulgar halk tarafından tepkiyle karşılandı. Bölgede tepki ve çatışma bir süre devam etti. 1885 yılında Bulgarlar Filibe'de bir ayaklanma başlatarak, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a ait olduğunu ilan ettiler. Osmanlı Devleti bu sorunu uluslararası bir konferans ile çözmek istedi. Bu durum sadece Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmemişti. Bu bölgede büyük bir Bulgar

Devleti istemeyen Sırp, Bulgar'a karşı savaş açtı. Arkasından Yunanlılar bu fırsattan yararlanarak Makedonya'yı kendi topraklarına katmak için teşebbüse geçti. Balkanlarda meydana gelen bu galeyana büyük devletler de taraftar değillerdi. Soruna çözüm bulmak isteyen Avrupa devletleri, Rusya'nın karşı olmasına rağmen İstanbul'da toplanan konferansta Bulgar Prensi Aleksandr v. Battenberg'i Doğu Rumeli valiliğine atadılar. Böylece özerk Bulgaristan Devleti resmen kurulmuş oldu (Uçarol, 1995: 295–297).

3. ARNAVUT MİLLÎ KİMLİĞİNİN OLUŞUMU

Fatih Sultan Mehmet döneminde, Osmanlı idaresine giren ve halkı büyük oranda Müslümanlığı seçen Arnavutluk, uzun yıllar devlete bağlı kalmıştı. Ancak 1789 Fransız İhtilali, tüm Balkan uluslarında olduğu gibi Arnavutlar arasında etkili olarak millî uyanış hareketlerinin başlamasına neden oldu. Arnavutlar din ve mezhep açısından çok çeşitli bir yapıya sahiptiler. Bu yapı içinde Müslüman Arnavutlar, Osmanlı yönetimini, İslam ümmetinin bir parçası olarak benimsemişlerdi. Hıristiyan Arnavutlar ise Ortodoks ve Katolik olarak ikiye ayrılıyorlardı. Millet Sistemi içinde, Ortodoks Arnavutlar Rum, Katolik Arnavutlar ise Latin sayılıyordu. Bu mezhepsel ayrım Arnavutluk'ta ulusal bilinç hareketini başlatan ana nedenlerden biri olmasına rağmen Hıristiyan ve Müslüman kökenli Arnavut aydınlar Arnavutluk fikri çerçevesinde bütünleşmişlerdi. Bu aydınlar mezhebi ne olursa olsun Arnavut oldukları gerçeğinden uzaklaşırılamamışlardı. Arnavut kimliğini her zaman ön planda tutmuşlardı. Burada Arnavutçanın etkisi önemli olmuştur.

Arnavutlar içinde ilk ulusçuluk hareketi Ortodoks Arnavutlar arasında görülür. Bunun nedeni, patrikhanenin Rumlaştırma politikasına duyulan tepki ve patrikhaneden bağımsız bir kilise oluşturma çabası idi. Rum Patrikhane'sine bağlı Arnavutlar, Rumlar ve Bulgarlardan sonra Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yaşayan üçüncü büyük Ortodoks kitlesini teşkil eder. Millî bilinç konusunda Bulgarlara göre daha yavaş hareket eden Arnavutlar, XIX. yüzyıl sonlarına gelindiğinde henüz millî okul ve kiliselerini kurmayı başaramamışlardı. Çünkü 1789 sonrası hızla gelişen millî akımlara karşı Rum Patrikhanesi aktif şekilde asimile faaliyeti içine girmişti. Bu konuda eğitim kurumları ile kilisenin rolünün öneminin farkına varmış olan Rumlar, kendi milli kimliklerini, okul ve kiliseler aracılığıyla Fener Rum Patrikhanesi'nin sahip olduğu imtiyazlardan da yararlanarak diğer Balkan ulusları arasında yaymaya çalışıyorlardı. Bu amaca hizmet eden Rum okulları, Ortodoks Arnavutları "Rumlaştırma" idealinde kısmen başarılı oldu ise de, bu asimilasyon

politikası Arnavutlar arasında ulusal bilincin gelişmesine de önemli katkı sağladı. Çünkü bu asimile hareketine ilk tepki Rum okullarında eğitim alan Arnavut gençlerden geliyordu. Arnavut ulusal hareketinin öncülerinden Naum Vekilharci tamamen Rum eğitimi almış bir Arnavut aydını idi (Çelik, 2004: 131- 135).

Arnavutların geleceği için Arnavutça eğitim veren okulların açılmasını zorunlu gören Vekilharci, Arnavutların önce eğitim yoluyla bilinçlendirilmesinin gerekliliğini sonra da silahlı mücadeleye dayanan ulusal bir kurtuluş hareketinin başlatılmasını dile getirmişti. Ayrıca Vekilharci 1825 yılında Arnavutça alfabe kullanmaya başlayarak Romanya’da, Arnavut Kültür Derneği’ni kurmuştu (Maden, 2011: 157–158). Ulusal eğitim sistemi oluşturmaya çalışan Vekilharci ve diğer Arnavut aydınları XIX. yüzyıl ortalarına doğru hem patrikhanenin hem de Osmanlı yönetiminin tepkisine yol açmıştı (Çelik, 2004: 137). Arnavutlar ile Osmanlı Devleti’nin arasını açılmasına neden olan bir diğer gelişme ise 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması olmuştur. Çünkü birçok Arnavut bu ocakta görev yapmakta idi (Ademi, 2013: 9).

Milli dil mücadelesi veren bu Arnavut aydınları, daha sonra Osmanlı merkezi yönetiminde görevler almış, eğitilmiş ve tecrübeli başka kişilerin de katılımıyla 1864 yılında İstanbul’da Arnavut Kültür Derneği’ni kurmuşlardır (Maden, 2011: 158). Arnavutlar milli dil ve alfabe mücadelesini sürdükleri bu sırada Rumlar da Arnavutların yaşadıkları bölgede, 1850’lerden sonra okul sayısını hızla artırma yoluna gittiler. Ancak Rum okullarında eğitim alan Arnavutlar, kendi milli davalarına hizmet etmek istiyorlardı. 1872 yılında Fener Rum Patrikhanesi, Epir’de (Güney Arnavutluk) Yunan dilini yaymak için bir Kültür Derneği kurdu. Patrikhanenin bu girişimlerine karşı, Arnavutların milli eğitim çalışmalarını yardımcı olan Osmanlı Devleti’nde, desteklerine rağmen XIX. yy’ın son çeyreğine girildiğinde Arnavutluk’ta okullaşma sürecinde Rumlar daha başarılı olmuşlardı. 1878 yılında Avlonya, Berat ve Ghirokastra’da 80 Türk okulu, 163 Rum okulu bulunurken hiç Arnavut okulu yoktu (Çelik, 2004: 136).

Balkanlarda devam eden millî hareketler karşısında Arnavutlar, topraklarının güvenliğini Osmanlı Devleti’ne emanet etmişlerdi. Ancak 1875 ve 1876 yıllarında bölgede yayılcı siyaset güden Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ’ın, Arnavutluk topraklarında izledikleri politika Arnavut milliyetçiliğine yeni bir boyut kazandırmıştı. Arnavut aydınlar, 1877 yılında Abdul Frasherî önderliğinde Yanya’da bir araya gelerek Osmanlı Devleti’nin Arnavut topraklarını koruyamaması

durumunda özerk bir idare kurarak kendi topraklarını koruma kararı almışlardı. Ayrıca çeşitli vilayetlere bölünmüş Arnavutluk'un tek bir vilayet olarak birleştirilip yönetiminin Arnavutlara bırakılması, din, eğitim ve yargıda Arnavutçanın geçerli olması gibi şartları dile getirmişlerdi.

1877–1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ilk defa örgütlenen Arnavutların bu tutumu, Osmanlı Devleti için yeni bir mesele olarak “Arnavut Meselesi” nin doğmasına sebep oldu. Savaşın sonunda imzalanan Ayestefanos Antlaşması, Arnavut topraklarının çoğunu yeni kurulan Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ile Yunanistan'a vermektedir. Bu durum üzerine Arnavut aydınları ve yurtseverleri 30 Mayıs 1878'de İstanbul'da bir araya gelerek “*Arnavut Haklarını Savunma Komitesi*” ni kurdular. Burada Abdul Frasherî, Sami kardeşler, İskodralı Vasa Paşa ve Leskovikli Jana Vreto gibi Arnavut aydınları Prizren'de millî bir kongre toplanması kararı aldılar. Arnavutluk'un bütün bölgelerinden 300 kadar temsilcinin katılımıyla Berlin Kongresi'nden üç gün önce, 10 Haziran 1878'de Prizren'de bir kongre toplandı. Oluşturulan Prizren Birliği, Berlin Kongresi'ne katılan devletlere ve Osmanlı hükümetine muhtıralar göndererek birliğin amaçlarını dile getirdi. Birliğin amacı Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'daki Arnavutları millî bir çatı altında toplamaktı. Ancak bu birlik, çok başarılı olamadı. 1878 Berlin Antlaşması ile Arnavutluk topraklarının bir kısmı Karadağ'a bırakıldı. Berlin antlaşması'ndan istediği sonucu elde edemeyen Prizren Birliği silahlı mücadeleye başladı. Prizren Birliği bir yandan Arnavut topraklarını yabancı devletlerin işgaline karşı savunmak için silahlı mücadele verirken, diğer yandan da Arnavutluk'a özerk bir statü kazandırmak umuduyla siyasî faaliyetlerini sürdürmekteydi.

Osmanlı Padişahı Sultan II. Abdülhamid, Berlin Antlaşması kararlarına ve Balkan uluslarına karşı Arnavutluk'u desteklerken, Prizren Birliğinin ulusçu çalışmalarından da rahatsızlık duyuyordu. Bölgedeki her gelişmeyi siyasi manevra aracı olarak kullanan Sultan II. Abdülhamid bu birliği bölgedeki pan-slav harekete karşı kullandı, istediği hedefi gerçekleştirdikten sonrada birliğin kaldırılması kararını verdi (Maden, 2011: 158–161).

Arnavutluk'ta 1902'ye kadar bağımsızlık açısından kayda değer bir gelişme olmamıştı. Bu yıllarda daha çok yerel sorunlar ile ulusal eğitim ve alfabe meseleleri tartışılmış ve Arnavut dil ve kültürünün gelişimi faaliyetleri hızlandırılmıştı. Yine bu dönemde Arnavutlar için ulusal çalışmaların diğer bir boyutu olan dini eğitimin bağımsızlığı mücadelesi başlatılmıştır.

Milli din mücadelesi veren Manastır vilayeti Florina kazası Negovan köyünde Rum Ortodoks papazlığı yapan Kristo Negovani, 1897'den itibaren kilisesinde ibadette Rumca yerine Arnavut dilini kullanarak kendi evini okula dönüştürüp çocuklara ve yetişkinlere Arnavutça okuma yazma öğretmeye başlamıştı. Ancak bu çalışmaları ile patrikhanenin tepkisini çeken Kristo, 1905 yılında Kesriye Piskoposuna yakın Rum çetecileri tarafından öldürülmüştü (Çelik, 2004: 137).

Arnavutlar, eğitim ve kilise mücadelesinden sonra milli kimlik mücadelesine Vekilharci'nin belirttiği gibi, silahla devam etmişlerdi. Artık bu kimlik mücadelesi milli bağımsızlık mücadelesine evriliyordu. 1905 yılında Manastır'da bir grup genç aydın, Arnavutluk'un özgürlüğü için komite kurup, çeteleşmeye başlamışlardı. İlk Arnavut çete örgütü Manastır'da lise müdürü Baja Tapulli tarafından teşkil edilmişti. Bunlar 1906 yılı ocak ayından itibaren dağa çıkarak Osmanlı jandarma birliklerine ve aynı zamanda Rumlara karşı mücadeleye başlamışlardı. Bu ilk çeteyi bir süre sonra diğerleri izlemişti (Maden, 2011: 162).

Milli kimlik mücadelesinde patrikhaneye karşı Arnavutlara destek veren Osmanlı Devleti, mücadelenin şeklinin değişmesi üzerine patrikhane ile birlikte hareket etme kararı aldı. Çünkü, hem Osmanlı Devleti hemde patrikhane, Ortodoks Arnavutları arasında yayılan ve gelişen bu millî cereyanlardan rahatsız olmuşlardı. Hükümet ve patrikhane Arnavutlara karşı bu konuda işbirliği yaparak 1908 yılına kadar Arnavutlar arasında gelişen millî bilinci engellemeye çalışmışlardı (Çelik, 2004: 138). Arnavutların alfabeleri ile dillerini, eğitim kurumları ve kiliselerinde kullanamıyor olmaları Meşrutî yönetimi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni desteklemelerinin temel nedeni olduğu söylenebilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olan İbrahim Temo, Jön Türklerin iktidara gelmesi halinde Arnavut toprakları bir vilayet altında toplanarak özerk hale getirileceği inancıyla hareket etmekteydi (Fshazi, 2008: 171).

Bu özerkliğin verilmesi halinde Kânûn-i Esâsî'nin yerel dilde eğitime serbestlik tanıyan hükmü ile Arnavutça eğitimin özgürce yapılabilmesi de sağlanmış olacaktı. Bu sebeple Meşrutîyet ilan edildiği zaman Makedonya'daki Arnavutlar Genç Türklere katılmışlardı.

Millî kilise ve millî okul gayelerini ancak Meşrutîyet'ten sonra gerçekleştirebilen Ortodoks Arnavutlar ilk bağımsız kiliseleri olan "*Ulusal Arnavut Ortodoks Kilisesi*"ni Amerika'da kurmuşlardı. Osmanlı Ortodoks Arnavutları da 1908 sonrasında ayrı bir topluluk olarak tanınmak üzere "*Arnavut Ortodoks*

Hristiyan Cemaati” adıyla Görice’de bir cemaat oluşturmuşlardı. Bu cemaat Osmanlı Devleti’ne bağlı olarak kalmak istediklerini belirttikleri nizamnâmelerini Bab-ı Âli’nin onayına sunmuşlardı.

Görice’deki Arnavut Hristiyanları kiliselerinde bundan sonra Arnavutça ayin yapılması hususunda hükümete müracaat etmişlerdi. Yine bu konuda daha önce patrikhaneye yaptıkları müracaattan bir sonuç alamayan Arnavutluk cemaati başkanı Mihail Gremono ve cemaat azaları tarafından Bab-ı Âli’ye verilen bir dilekçede *“Arnavutluk’taki okul ve kiliselerinde ulusal dilleri olan Arnavutça’nın kullanılması hakkında Patrikhaneye bir başvuru yaptıkları ancak bu başvurudan bir sonuç alamadıklarına”* dair şikâyetle bulunmuşlardı. Adliye ve Mezahib Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda konu hakkında Patrikhane ile temasa geçildiği ifade edilmekteydi. Patrikhane verdiği cevapta,

“Görice’ de 2 bin haneyi aşkın Rum cemaatine karşı Arnavutça ayin talep edenlerin sayısının çok az olduğunu, bunların da ne olduğu belli olmayan işsiz güçsüz takımından bulduklarını ve bunların bir kısmının Patrikhaneye bağlı olmadıklarını, Rum cemaat okullarındaki programların da patrik ve metropolidhane tarafından tanzim edilmekte olduğunu” belirtmişlerdir.

Patrikhane, cemaat işlerine Osmanlı Devleti’nin müdahalesinden memnun kalmadığını daha önce Ulahların kilise ve mektep açmalarına izin verilmesi hususunu hatırlatarak hükümeti Arnavutluk konusunda uyararak istemişti. Ortodoks Rum Patriği;

“Arnavut Hristiyanlara mabet ve okul konusunda gerekli izin verilmesi halinde Rum ve Bulgar kilise ve okulları ile sürtüşmelerin ortaya çıkmasına yol açılacağı ve yeni bir ‘anasır-ı müesserin’ daha ilavesine meydan verilmiş olacağı gibi, bundan başka Arnavut Ortodoks kilisesinin kurulmasına çalışanlar içinde Arnavutluk’un istiklali emeline kapılan birçok Müslüman Arnavutun da bulunduğu, bu açıdan gelişmelerin birçok rahatsızlık yaratabileceği, özellikle bu durumun Bulgar, Sırp, Ulah ve hatta Katolik kiliselerine sirayet edebileceği...”

uyarısında bulunmaktaydı (Çelik, 2004: 139–144).

Sultan II. Abdülhamid, Müslüman olmaları hasebiyle Arnavutlara vergi muafiyeti dahil, çeşitli imtiyazları içeren bir statü tanımış ve özel muamele de bulunmasına rağmen, Arnavutlar, Osmanlı İmparatorluğu’nun yakında parçalanacağını tahmin ediyordular. Öyle ki bunun ertelenemeyeceği açıktı. Sırpların ve Yunanlıların Arnavutluğu bölmek ve ilhak etmek niyetinde olmaları Arnavutları, ayrılıkçı duygularını dile getirmeye zorladı. Bu noktadan itibaren, aralarında İsmail Kemal ve Naim Fraşeri gibi Bab-ı Âli’nin hizmetinde yüksek mevkilerde bulunmuş, Osmanlılık idealini gerçekleştirmek için çalışmış kişiler, Osmanlı Devleti’nden ayrılmayı açıkça dile getirmeye başladılar (Birecikli, 2009: 1035–1036). Arnavutları

farklılaşmaya iten başka gerekçelerde vardı. Askere alma işlemlerin de meydana gelen değişim, meşrutîyetin ortaya koyduğu serbestlikle, Arnavut okullarının açılmaya başlanması ve böylece Arnavutça yayınların sağladığı gibi ortak görüş birliği bunların başında gelmekteydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Arnavutçayı yasaklaması ve okullarda Türkçe'yi resmi dil ilan etmesi (Maden, 2011: 133–164) Arnavut milli hareketini ateşledi. 1909 yılında çıkan isyanlar şiddetlenerek 1912 yılına kadar sürdü. Arnavutlar Kasım 1912'de topraklarının, Sırbistan ve Yunanistan tarafından ilhakını önlemek için bağımsızlıklarını ilan ettiler. (Birecikli, 2009: 1036).

4. ULAH MİLLÎ KİMLİĞİNİN OLUŞUMU

Balkanlar'ın en eski milletlerinden olan Ulahlar, Daclar ile Romalılar'ın karışımından meydana gelmekte olup Roma kültürüne bağlı kalmış bir topluluk olarak Ortodoksluğu VIII. ve IX. yüzyıllarda kabul etmişlerdi. Ortodoksluğu kabul eden Ulahlar ayin dili olarak Slavcayı benimsemişlerdi (Yenidünya, 1999: 5–6).

XIX. yüzyılda nüfusu 2,5 milyonu bulan Makedonya'da Ulah nüfusu yaklaşık 100.000 kadardı (Arslan, 2003: 4; Hacısalihoğlu, 2008: 35; Adanır, 2001: 7). Tahsin Uzer 1877 yılında bu rakamın 400.000 olduğunu belirtiyor (Uzer, 1987: 116). Ulahlar yoğun olarak Selanik, Manastır ve Yanya'da yaşamaktaydılar. Ulahların etnik olarak Rum ve Bulgarlara benzedikleri söylene de, dil, kültür ve yaşam tarzı olarak Romenlerle akraba kabul edilmekteydi.

Millet sistemindeki diğer Ortodoks milletler gibi, Ulahlar da İstanbul'daki patrikhaneye bağlı idiler. İbadet dilleri Rumca idi. Kiliselerinde görev yapan papazların çoğu Rum idi. Tüm Balkan milletlerin olduğu gibi bu durum Ulah millîleşmesinin önündeki en büyük engeldi.

Patrikhaneyi yöneten bu Rum hegemonyasından kurtulmak için mücadele eden Bulgarlar, diğer Balkan uluslarına örnek olmuşlardı. Bulgarlar'dan sonra Ulahların da kendi dillerinde ibadet ve eğitim istekleri Patrikhanenin şiddetli tepkisine sebep oldu. Hatta bu istek ters teperek, 1875 yılında Ulahlara ait sekiz kilisenin kapatılmasıyla sonuçlandı. Kiliseleri kapanan Ulahlar Osmanlı Devleti ve akraba olarak kabul ettikleri Romanya hükümeti nezdinde gerekli girişimlerde bulundular. Rumlar ile Ulahlar arasındaki bu kilise mücadelesi din adamlarının dövülmesine kadar vardı. Ulah köylerinde görev yapan Rum din adamlarını yerli halkın dövmesi üzerine, Rumlar da bir Ulah köyü olan Pirayış'i basarak kiliselerini yağmaladılar. Kilise meselesi yüzünden çıkan bu çatışmaların ölümle sonuçlanmaya başlaması şiddetin hızla yayılmasına sebep oldu. Bir diğer çatışma bölgesi olan

Manastır'a bağı Nijbol köyünde ise Rum cemaatinden Jisi adlı bir kişi öldürülmüş, iki üç kişi de yaralanmıştı. Rum-Ulah çatışmaları Makedonya'nın çeşitli yerlerinde yaşanmaya devam etti. 1 Nisan 1893'de Malayıšte köyünde çıkan çatışmada Ostonyo adında bir Rum ölürken, yaşanan arbedede dört kişi yaralandı (Arslan, 2003: 4 -5).

Bu çatışmalar özellikle 1880'li yıllardan itibaren, gelişmeye başlayan Ulah millî bilincini daha da perçinlemiş olsa da Ulahlar, şimdilik sadece ibadethanelerine Ulah din adamı görevlendirilmesini ve kendi dillerinde ibadet etme hakkı istiyorlardı. İsteklerinin kabul olması halinde Fener Rum Patrikhanesine bağı kalmaya devam edeceklerdi.

Osmanlı Hükümeti, Ulahların kendi dillerinde ibadet etmelerine izin verilmesi görüşündeydi (Uzer, 1987: 203–204). Çünkü Anadolu ve Arabistan'da anadilleri Rumca olmayanlara kendi dillerinde ibadet hakkı tanınmıştı. Bu nedenle bu hak Ulahlara da tanınmalı idi. Ayrıca anadilde ibadet hakkı Ulahlara tanınmaz ise Ulahların millî mücadelelerine devam etmeleri ve sonucunda da Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmaları gerçekleşebilirdi. Tüm bunlar düşünüldüğünde hükümet Ulahların kendi dillerinde ibadet yapmalarına karar vererek aldığı bu kararı patrikhaneye bildirdi. Patrikhane, Ulah papazların patrikhaneye bağı olduğunu ve emirlere uymaları gerektiğini ileri sürdü. Ulah papazlar patrikhanenin emirlerini dikkate almayınca, patrikhane tarafından tutuklanmaları emredildi. Bu olaylar üzerine Ulahlar, 1892'de İstanbul'a gönderdikleri bir heyetle Bab-ı Âli'ye başvurular ve himaye talep ettiler.

Sultan II. Abdülhamid, Makedonya'da dengeleri korumak istiyordu. Bölgede etkin olan iki gücün, Bulgarlar ve Rumların birbirine yaklaşmasını istemiyordu. Bu nedenle hükümet Ulahları desteklerken Ortodoks Patrikhanesi'nin tepkisini üzerine çekmek istemiyordu. Bundan dolayı Ulahların patrikhaneden ayrılmaması gerekiyordu. Osmanlı Devleti, özellikle Rum ve Bulgar ittifakınının kurulmasını engellemeye çalışıyordu. Bu sebeple, Ulahların patrikhane ile olan sorunlarını çözmek istiyordu. Konu padişahın isteğine uygun olarak sadrazam ile Adliye ve Mezahib Nazırı ile görüşüldü. Görüşmeler neticesinde, Ulahların patrikhaneye bağı kalmak şartı ile kendi dillerinde ibadet etmelerine izin verilmesi kararlaştırıldı. Hatta ekseriyeti Ulah olan köy ve mahallerde Ulahça ayin yapılabilmesine ve bazı kiliselerde de Ulahca bilen papazlar görevlendirilmesine izin verildi. Bu karar padişah tarafından 23 Aralık 1892'de onaylandı.

Fener Rum Patrikhanesi, bu gelişmeler nedeniyle Ortodoks halk üzerindeki etkinliğini kaybediyor olmasından pek hoşnut değildi. Bu hoşnutsuzluk Ulahlar için de söz konusuydu. Osmanlı Devleti'nin almış olduğu bu karar her iki tarafı memnun etmemişti. Bu defa da daha önce beraber ayin yaptıkları kiliselerin paylaşılması sorun olmuştu. Ortodoks dünyasının bu parçalanmasını geciktirmek isteyen patrikhane Rum metropolitler vasıtasıyla Ulahça ayinleri engellemeye çalışıyordu. Bu engelleme girişimlerinin biri de Selanik'e bağlı Karakarye'deki Aya Tokşar mahallesinde bulunan kilise de yaşanmıştı. Yapılan ayin, Rum Metropolitler tarafından engellenmiş hatta kilise kapatılarak anahtarlarına kaymakam tarafından el konulmuştu. Bu yasaklamalar sonunda Karakarye'de Rumların ayin yaptığı üç kilise dışındaki tüm kiliseler kapatılmış ve Ulahlara ayin yapacak kilise kalmamıştı (Arslan, 2003: 6–8). Ayin yapılan kiliselerin bulunduğu köyleri Rum çeteleri basarak buralardaki kitapları yakıp, Ulahça ayin yapılmaması konusunda halkı tehdit etmişlerdi (BOA. TFR. I A. 26/2502). Bu tehdit ve kilise kapatmalar Makedonya'nın çeşitli bölgelerinde de yaşanmıştı. Mesela Manastır'a ait Malapaşte Kilise'sinde Ulahça ayini engellemek isteyen Rumlar ile Ulahlar arasında yaşanan çatışma da birkaç kişi hayatını kaybetmiş ve birçoğu da yaralanmıştı. Yaşanan bu tarz çatışmaların engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınması yönünde Manastır vilayetinden gelen istekler Dahiliye Nezareti tarafından Meclis-i Vükela'ya sunuldu. Meclis-i Vükela da konuya ilişkin, *“bölgede Rumların ihtiyacından fazla kilise bulunduğu, bunların önemli bir kısmının kapalı tutulduğunun bilindiği ve bu kiliselerin Ulahların ibadeti için açılması veya bu konuya başka bir çözüm bulunması”* kararı alındı (Arslan, 2003: 8). Çözüm olarak düşünülen Manastır'da Ulahlar adına ibadethane inşa edilmesine, Rum çeteleri engel olmaya çalışmışlardı (BOA. TFR. I MN. 77/7656).

Bu çalışmalar sayesinde Ulahlar da kendi dillerinde ayin yapma hakkını elde etme aşamasına gelmişlerdi. Ancak bu konuda sürekli patrikhanenin engellemeleri ile karşılaşıyorlardı. Bu durum Ulahlar arasında dinî serbesti fikrinin oluşmasına sebep oldu. Bunun üzerine Ulahlar Osmanlı hükümetinin onayını almaksızın *Ulah Metropolit*i sıfatı ile kendi aralarından bir dinî lider seçme yoluna gittiler. Fakat bu seçim Bab-ı Âli'nin pek hoşuna gitmedi ve patrikhane ile sorun yaşamak istemeyen Osmanlı Hükümeti Ulahlar tarafından seçilen bu lideri onaylamadı.

1897 yılında Makedonya topraklarını ele geçirmek isteyen Yunan çeteleri Osmanlı topraklarında ilerlemeye başladılar. Bu ilerleyiş karşısında harekete geçen

Osmanlı ordusu Yunanlıları püskürttü. Bu savaş sırasında Ulahların Osmanlı ordusu ile birlikte hareket etmesi, Osmanlı yöneticilerini memnun etmişti. Bu gelişme Ulah-Rum çatışmasına yeni bir boyut kazandırmıştı. Ulahların dini serbestiyet kazanmaları konusunda Osmanlı hükümeti olumlu görüş belirtmeye başlamasına rağmen Osmanlı Devleti, Ulah metropolitliği de kurulacak olur ise sadece Rumlar patrikhaneye bağlı kalacağından patriklik merkezi Yunanistan'a taşınır, bu da Ortodoks Osmanlı vatandaşlarının Yunanistan'a bağlanması anlamına gelir endişesi ile devlet için yeni bir tehdit oluşturacağı gerekçesiyle Ulahların dini merkez kurma girişimlerini onaylamadı (Arslan, 2003: 9).

Osmanlı Devleti'nden beklentilerini elde edemeyen Ulahlar 1904 yılında Patrikhaneye başvurarak, bir Ulah kilisesinin kurulmasını ve kurulan kilisede Romen dilinde ibadet edilebilmesini talep ettiler (Hacısalıhoğlu, 2008: 114). Rum Patrikhanesini de Ulahların kendi din adamlarıyla ibadet etmelerine müsaade etmedi. Bu durum Ulahların Bulgar Eksarhanesi'ne meyline sebep oldu. Ohri'de bulunan Ulahları kendi dillerinde ibadet ettirmek isteyen bir papaz, Rum Metropolit tarafından din adamlığından aforoz edildi. Bunun üzerine bu papaz Bulgar Metropolitliğine başvurdu ve Eksarhane tarafından din adamı olarak kabul edildiği ilan edildi. Ulahların kilise açmasını engelleyerek onları Rumlaştırmak isteyen patrikhane, Ulahça ayin yapan papazları aforoz etmek suretiyle pazifize ediyordu. Bu durum Ulahların patrikhaneye duyduğu tepkinin artmasına ve Bulgarlara yakınlaşmalarını sağladı. Ulahların hem çete faaliyetlerinde bulunmaları hem de dini ayinler de Bulgarlara yakınlaşmaları Bab-ı Âlinin yeni kararlar almasına sebep oldu. Osmanlı hükümeti tehlike karşısında bu defa da Ulah-Bulgar yakınlaşmasını engellemek istedi (Arslan, 2003: 10–11).

Ulahların Bulgarlarla işbirliğine yönelmeleri, Romanya'nın ve Almanya'nın Ulahlar lehine düzenleme yapılmasını istemesiyle sonuçlandı. Osmanlı Hükümeti'ni bu konuda düzenleme yapmaya zorladılar. Yapılan düzenleme ile Ulahlar, mezhepsel işlerde Rum Patrikhanesi'ne bağlı kalmak şartı ile Sırp, Yunan ve Bulgar ahalisi gibi cemaat kabul olunarak oturdukları bölgelerde kendi içlerinden, muhtar gibi bazı idarecilerini seçebileceklerdi. Bu karar Osmanlı hükümetinin onayı ile 22 Mayıs 1905'de yürürlüğe girdi (Hacısalıhoğlu, 2008: 114; Arslan, 2003: 11).

Balkan halklarını Rumlaştırmak isteyen Ortodoks Rum Patrikhanesi hükümetin bu onayı ile bir kez daha başarısızlığa uğramıştı. Fakat bu başarısızlık Makedonya'daki çatışma ortamını daha da tetiklemişti. Rumlar bu sefer şiddet ve

paranın gücünü kullanmak istediler. Çete faaliyetleriyle işe başlayan (Hacısalihoğlu, 2008: 114) Rumlar, bir süre sonra Osmanlı memurlarına rüşvet vererek ya da Ulahlara para dağıtarak (BOA. A. DVN. 151/93) bölgeyi ele geçirmek istediler (Arslan, 2003: 12). Hayvancılıkla uğraşan ve küçük gruplar halinde yaylalarda yaşayan Ulahları, çetelerin bu faaliyetlerine karşı korumak zordu (Yenidünya, 1999: 115). Rumlar Gevgili köyündeki Ulahları kışkırtarak yaşadıkları toprakların kısa sürede Yunanistan'ın eline geçeceğini bu nedenle Osmanlı Devleti içindeki Rumlarla birlikte hareket etmeleri gerektiği konusunda baskı altına almaya çalıştılar. İzah edildiği gibi bazı yerlerde de para ile Ulahları kendine bağlamaya çalıştı. Örneğin Rumlar, Löbneli köyündeki Ulahlara maaş bağlayarak onları kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardı. Bütün bunlarla beraber, Görice Rum metropolidi, patrikhaneden aldığı emirle köy papazlarını çağırarak nüfus sayımında Ulah ve Arnavutların Rum olarak yazılmalarını, aksi şekilde davrananların afaroz edileceğini belirtiyordu (BOA. TFR. I MN. 74/7333). Benzer baskılar Rum çeteleri tarafından Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde yapıyordu. Rum çetelerinin köylerde evlere ve hayvanlara zarar verdiği konusunda Kesriye Kazasından şikâyet geliyordu (BOA. TFR. I MN. 74/7364). Grebene halkı da bu konuda Rumeli Vilayeti Müfettişliğine şikâyette bulunuyordu. Yedi Rum çetesinin yüzelliden fazla eşkiya ile köyleri bastıkları belirtiliyordu (BOA. TFR. I MN. 74/7396). Rum çetelerinin baskılarına dayanamayan Ulahlar da asimilasyonu kabul etmek zorunda kaldılar. Gevgili Köyü Ulahları bu baskılara boyun eğerek Rumlaşanlar arasına katıldılar (Arslan, 2003: 13–14). Ulahların büyük kısmı kendini artık Rum gibi görüyordu (Hacısalihoğlu, 2008: 186). Tabiki bu baskılara boyun eğmeyen Ulahların sayısı da az değildi. 1910 yılında Yenice Vardar Kazası, Gömence Nahiyesi'ne bağlı Acarnarlığa köylüleri "*Rum sayılmaktan sıkıldıklarını*" belirterek, Rumların tüm çalışmalarına rağmen dil ve millîyetlerini koruyacaklarını, *Osmanlı Ulahı* olarak kalmaya devam edeceklerini ifade etmişlerdi.

Kilise ve mektepler kanunu Meclis-i Mebusan'da kabul edildikten sonra da Ulah-Rum çatışması devam etti. Stratejik öneme sahip Gevgili bölgesinde Rum-Ulah çatışması 1910–1911 yıllarında biraz daha arttı. 3 Temmuz 1910 tarihinde İstanbul Rum Patriği, Adliye ve Mezahip Nezareti'ne başvurarak taşradaki devlet memurlarının Rumlara çok kötü davrandıklarını, suçlu suçsuz ayırt etmeden herkesi dövdüklerini, bu durumun Rum milletini ve Patrikhane'yi çok üzdüğünü belirtmişlerdi. İddia sahiplerinin, hükümet memurlarından kastettikleri ile İttihat ve

Terakki Cemiyeti mensupları idi ve bu kişilerin Gevgilli kazasının her tarafında Rumlara karşı bir zulüm havası estirdikleri vurgulanmaktaydı. Rum Patriği, Gevgilli'nin "*Ulahça*" konuşulan köylerinde Rumca konuşmanın yasaklandığını, Rum papaz ve öğretmenlerinin azledilerek uzaklaştırıldığını, muhtar mühürlerine el konularak değiştirildiğini ve bu bölgede Rumca namına ne varsa mahvedildiğini yazmıştı. Patriğin bu şikâyeti üzerine, Adliye Nezareti, Gevgilli kazasının Ulahça konuşulan köylerinde Rumlara yönelik tavrın ne olduğunun tesbit edilerek gerekli tedbirlerin alınmasını Dahiliye Nezareti'nden istemişti. Dahiliye Nezareti de Selanik Valiliği'nden konuyla ilgili takibatın yapılarak neticesinin bildirilmesini istemişti. Selanik Vilayeti, konu hakkındaki yapılan inceleme sonucunda, Rum Patriği'nin şikâyetinin gerçeği yansıtmadığının anlaşıldığını ve tamamen tersine bir durumla karşılaşıldığını bildirdi. Şikâyete konu olan köylerin 1903 tarihli nüfus sayımında Rum olarak kaydedildiği, Rum eşkiyasının baskısı dolayısıyla bir müddet "*Rumluğu*" kabul etmeye mecbur kaldıkları ortaya çıkmıştı. Rum eşkiyasının baskısından kurtulan Ulahlar kendi asli hallerine döndükleri için kendi dillerinde eğitim ve ayin yapmaya başlamışlardı. Bu köylerdeki Rum papaz ve öğretmenler de mecburen bu bölgeyi terk etmişlerdi. Ayrıca, Rumca konuşmanın engellenmesi, Rum papaz ve öğretmenlerin dövülmesi ve muhtarların değiştirilmesi gibi bir konunun da mevzu bahis olmadığı anlaşılmıştı.

Rumların Uahlara karşı yapmaya çalıştıkları asimile hareketleri Uahlara arasında kin ve nefretle karşılanmıştı. Nitekim ikinci kez meşrutîyetin ilanı, kilise ve mektepler kanunun çıkarılması, Uahlara yaşadıkları bölgelerde Rum görmeye tahammüllerinin kalmamasına sebep olmuştu. Uahlara, Rum papaz ve öğretmenleri çoğunluğu Ulah olan bölgelerden çıkarıyorlardı. Öyleki, Lubnice köyündeki okulun Uahlara teslim olunması ve kilisenin de yanması, Rum taraftarlarını harekete geçirmişti. Rumlar okulun kendilerine geri verilmesini ve kilisenin yeniden yapılmasına kadar bir evin okul ve kilise olarak kullanılmasına izin verilmesini ve papaz ile öğretmen gönderilmesine müsaade edilmesini istemek zorunda kalmışlardı. Dahiliye Nezareti de bu konuda gereğinin yapılmasını Adliye ve Mezahib Nezareti'ne bildirmişti. Ancak Dahiliye Nezareti esasında şikâyet konusunun okul ve kiliseler değil Rum ruhanilerinin Ulah köylerine kabul edilmemesinden kaynaklandığını Selanik Vilayeti'den gelen bilgiyle de teyit etmişti (Arslan, 2003: 14 – 20).

Bu konuda incelemelerini yürüten Sadaret, esasında Lubnice'deki okul ve çan kulesinin tamirinden vazgeçilerek sadece Ulahlar için kilise yapımına müsaade edildiğini ve bu köyde bir Rum cemaati olduğuna dair bir bilginin bulunmadığını, eğer ihtiyaç var ise mahallinde tahkikat yapılarak gereğinin yerine getirilmesinin uygun olduğuna karar verilmişti. Osmanlı hükümetinin bu girişiminden üç gün sonra Rumlar tarafından Sadarete gönderdikleri bir telgrafla, dinî vazifelerini yapmak ve çocuklarının ilk eğitimini gerçekleştirmek için iki haneye ihtiyaçları olduğunu fakat Gevgilli kaymakamlığından bir cevap alamadıklarını bildirmişlerdi. Dahiliye Nezareti Selanik Valiliği'nden bu konunun araştırılmasını istemesi üzerine Selanik valiliği bu konuda kendilerine yapılan müracaatı ve olayları anlatarak okul ve kilise açma konusunda bir problemin olmadığı ancak kanuni işlemlerin yapılması gerektiğini izah etmişti. Selanik Valiliği, Lubnice köyündeki okul ile yanmış kilisenin Rum cemaatine devri isteğini de bir millete ait müessesenin diğer bir millete vermenin imkânsız olması dolayısıyla olumsuz cevaplandırmıştı. Ayrıca, okul açma yetkisinin de Maarif Müdürleri Talimatnâmesi'nin 28. maddesine göre o mahallin maarif yetkililerine bırakıldığı ve yetkilisine müracaat edilmesi gerektiğini belirtmişti.

Ancak Gevgilli Kaymakamı Rumca ayin ve eğitim için yerler açılmasına bir mahzur olmadığını belirtmiş olmakla beraber, Lubnice köyünde Rum cemaati için kilise ve okul açılmasını tehlikeli görmekteydi. Çünkü tamamen Ulah olan ve iki yıl önce Rum cemaatinden ayrılarak millîyetlerini ilan eden Lubnice'de, Rumlar tarafından kurulan çeteler vasıtasıyla tehdit edilen ve para verilerek bazı Ulahlar Rumlaştırılmaya çalışılmıştı. Rumlara Lubnice'de kilise ve okul açılmasına müsaade edildiği zaman, Rum çeteleri dağlık alanlarda faaliyetlerini hızlandırmışlardı. Bu hareketlenmeye karşılık, neredeyse tamamı Ulah olan köyde bulunan ve Rumlaşmış birkaç kişi için daha önce ibadethane olarak kullanılmış olan ve kapatılan ibadethanelerin yeniden açılması için Selanik Valiliği, Gevgilli Kaymakamlığına tebligatta bulunmuştu.

Makedonya'da patrikhanenin asimilasyon politikasından dolayı ortaya çıkan Rum - Ulah çatışması esasında Makedonya'nın kuzeydoğu kısmını Bulgarların kontrol etmesini oldukça kolaylaştırmıştı. 1912-1913 Balkan Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin bölgeden ayrılmak zorunda kalması üzerine Ulahlarla meskûn yerlerin çoğu Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Arnavutluk sınırları dahilinde kalmıştı. Bu nüfusun büyük bir kısmı ise Yunanistan sınırları içinde yaşamaya

başlamıştı. 1913 tarihinde imzalanan Bükreş Antlaşması'nın ana metninde Ulahlarla ilgili bir hükme yer verilmezken, gerçekleştirilen mektup teatilerinde Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan Ulahların okul, kilise ve vakıflarıyla ilgili imtiyazları garanti altına almışlardı. Ancak, yeni millî sınırlar içerisinde kendilerini pek rahat hissetmeyen birçok Ulah, özellikle Yunanistan'dan Romanya'ya göç etmişti (Arslan, 2003: 21–22).

5. MİLLÎ KİMLİK ÇATIŞMALARININ ORTAYA ÇIKARDIĞI BİR SORUN: MAKEDONYA

5.1. Makedonya Sorununun Doğuşu

Selanik vilayeti, Kosova ve Manastır'ın Arnavutluk dışında kalan kısmını içine alan bölgeye Makedonya denilmekteydi (Uzer, 1987: 81). Orta Avrupa'yı Akdeniz'e bağlayan yollar bu bölgeden geçmekteydi. Ulaşım yolları üzerinde olması, bölge ticaretinin gelişmesine büyük katkı sağlamaktaydı. Makedonya, ticaret dışında önemli tarım arazilerine de sahipti. Tüm bunlar Makedonya'nın önemini artırmaktaydı. Ekonomik değerinin yanında Makedonya, etnik farklılıklar açısından da adeta bir mozayici andırmaktaydı. Burada Türkler, Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Ulahlar, Arnavutlar ve Yahudiler yaşamaktaydı (Kaya, 2011: 100; Uzer, 1987: 82; Armaoğlu, 1997: 581). Ayrılıkçı niteliği nedeniyle Makedonya ismi Osmanlı Devleti tarafından kullanılmamıştır (Hacısalihoglu, 2008: 35). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bölgeye “*Vilayet-i Selâse Umumî Müfettişliği*” adı verilmişti (Uzer, 1987: 81).

1904 yılında, Vilayet-i Selâse Umumî Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın yaptırdığı nüfus sayımına göre bölgede etnik dağılım şu şekildeydi: Müslüman, (çoğu Türk, bir kısmı Arnavut) 1.508.507; Bulgar 896.497; Rum 307.000; Sırp 100.717 ve Ulahlar 99.000 olmak üzere toplam 2.911.700 kişi idi (Armaoğlu, 1997: 581). Nüfus yoğunluğu bakımından ikinci sırada yer alan Bulgarlar Makedonya üzerinde hak iddia ediyorlardı. Yine Bulgar Eksarhlığına bağlı okullarda müfettişlik yapan Vasil Kăncov 1900 yılında Makedonya'da 1.181.336 kişi ile Bulgarları en kalabalık topluluk olarak gösteriyordu. Bu sayıma göre kalabalıklık sırasına göre; Bulgarlardan sonra ikinci olarak Türkler; üçüncü olarak Rumlar ve dördüncü olarak da Arnavutlar yer alıyordu. Farklı etnik gruplar tarafından yapılan nüfus sayımları ile her millet kendini daha kalabalık olarak göstermeye çalışıyordu (Hacısalihoglu, 2008: 35–37). Bu bölgenin nüfusunun çok çeşitli olması milliyetlere bölünmenin en yoğun yaşandığı bölge olmasına neden olmuştu. Bölgeye hâkim olmaya çalışan

Bulgarlar, Sırlar ve Rumlar nüfus yoğunluğundan kaynaklı hak talepleri dışında geçmişe dayalı hak talepleri de ortaya atıyorlardı. Adı geçen bu milletler tarihin belirli dönemlerin de Makedonya da hâkimiyet kurmuş olmalarından yola çıkarak bu topraklar üzerinde aidiyet iddiasında bulunuyorlardı (Armaoğlu, 1997: 581–582; Hacısalihoğlu, 2008: 40). Bu milletlerin bu bölgeye sahip olmak istemelerindeki asıl amaçlarını şöyle sıralayabiliriz: Bulgarlar, Ege Denizi'ne açılmak için; Sırlar Selanik'i işgal etmek için; Yunanlılar ise sınırlarını kuzeye doğru genişletmek için, Makedonya'yı istiyorlardı.

1789 Fransız İhtilalinden sonra millî devlet kurma mücadelesine giren Balkan ulusları hem dinî hem de siyasî açıdan mücadeleye başlamışlardı. 19. yy boyunca süren mücadeleler sonunda bu milletler yukarıda bahsedildiği gibi hem dini hem de siyasî muhtariyetlerini kazanarak sürekli dinî ve siyasî nüfuz bölgelerini genişletmeye yönelmişlerdi. Osmanlı Devleti'nde zayıf durumundan faydalanan bu milletler nüfus olarak tek bir millet olarak kimsenin ekseriyet sağlayamadığı Makedonya'da etki alanlarını artırmaya çalıştılar. Bu nedenle hem kendi aralarında hem de Osmanlı Devleti ile sürekli çatıştılar (Kaya, 2011: 105–106). Karşılıklı çıkar çatışmaları Osmanlı Devleti'ni yeni bir sorun ile karşı karşıya getirmişti. Bu sorunun adı “*Makedonya Sorunu*” idi (Armaoğlu, 1997: 581–582).

Millî kimlik süreci yaşanan Makedonya'da çatışmayı şiddetlendiren en önemli faktör ise 1870 yılında Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması olmuştu. Bundan sonra yaşanacak olaylar Bulgar Eksarhlığı ile Rum Kilisesi arasında idi. Bu mesele bir dini mücadele gibi görünse de bölgede yaşanan çatışma, aslında dinî ve siyasî açıdan Makedonya'nın millîleşme mücadelesini teşkil eder (Armaoğlu, 1997: 582).

XIX. yy. başlarına kadar “millet” sistemi içinde Ortodoks millî kimliği altında kayda değer bir sorun yaşanmadan Osmanlı Devleti tarafından idare edilen Makedonya'da dünyada meydana gelen olayların da etkisi ile millîleşme cereyanları baş göstermişti. Bu millîleşme hareketi Makedonya'da yaşayan etnik yapıları iki güce karşı mücadeleye zorluyordu. Bu güçlerden biri Osmanlı Devleti diğeri ise Fener Rum Patrikhanesi idi. Ortodoks Rum Patrikliği, Rumluk ideali altında “Helen” kimliğini benimsemiş ve Helen kültürünü yaymak için dinî otoritesini kullanarak bölgedeki etnik unsurlar üzerinde şiddetli bir asimile politikası izlemeye başlamıştı. İzlenen bu politika Bulgarlar ile patrikhane arasındaki mücadeleyi artırmış olmakla beraber, Bulgar Eksarhanesi'nin kuruluşu da bu mücadeleyi sonlandıramadı. Aksine daha da derinleşmesine neden oldu.

5.2. Bulgar Eksarhanesi'nin Makedonya'da Nüfuz Kurma Çabaları

Bulgar Eksarhanesi, kuruluş beratında belirtilen yetki alanından memnun değildi. Ancak fermanın onuncu maddesine dayanarak yetki alanını genişletmek istiyordu. Bu maddenin uygulanmasını isteyen Bulgarların baskıları sonuç verdi. Ohri ve Üsküp gibi piskoposluk bölgelerinde yapılan halk oylamasında, ortodoks nüfusunun 9/10'u Bulgar Eksarhanesine bağlanmak için oy verdi. Bu gelişmeler Eksarhane ile Patrikhane arasındaki çatışmanın daha da derinleşmesine neden oldu (Adanır, 2001: 78). Fermana göre, belli bir bölge halkının dinî açıdan eksarhaneye bağlanması o yerin halkının üçte ikisinin kararı ile gerçekleşebiliyordu (Kerimoğlu, 2007b: 6). Makedonya'da nüfuz sahibi olmak isteyen Bulgarlar, Rum Patrikhanesine bağlı Bulgarları ve hatta Ulahları fermanın onuncu maddesine dayanarak Bulgar Eksarhanesine bağlamak için her yolu denediler (Karal, 1995b: 151). Bulgarların bu faaliyetlerine karşılık, Rumlar da benzeri faaliyetlere girişmek suretiyle Makedonya'da kiliseler arası rekabeti körüklediler. Bu rekabet sırasında şiddete başvurmaktan çekinmeyen Bulgarlar ve Rumların tutumu, Makedonya'yı kan gölüne çevirdi (Kerimoğlu, 2007b: 6–7).

Makedonya'da yaşanan bu rekabetin ilk aşaması 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra başladı. Ayestefanos Antlaşması ile Makedonya'nın Bulgaristan'a bırakılması Eksarhlık yanlıları için ödül olarak algılanırken diğer etnik unsurlar duruma tepki gösterdiler. Ayestefanos Antlaşmasının uluslararası camiada kabul görmemesi ve yerine Berlin Antlaşması'nın imzalanması, Makedonya topraklarının Bulgaristanın elinden alınması Bulgarlar arasında büyük hayal kırıklığına sebep oldu.

5.3. Makedonya'da Bulgar Fikir Akımları

Berlin Antlaşması ile Makedonya'da umduğunu bulamayan Bulgarlar arasında milli birliği sağlamak için 1880'li yıllarda iki fikir akımı geliyordu. Bunlardan birincisi, “*evrimci*”, diğeri “*devrimci*”, akımdı. Devrimciler, silahlı mücadele taraftarı iken, evrimciler okul ve kilise mücadelesine önem veriyorlardı (Hacısalihoglu, 2008: 42–43). Kilise ve mektep mücadelesinde Rumlar daha öndeydiler. Çünkü yıllarca Ortodoks kilise ve mekteplerinde sürdürülen politikalar Rum Patrikhanesi tarafından belirlenmişti. Geçmişten gelen bu birikim Rumlar tarafından bu dönemde de kullanılmaya devam edildi. Rumca eğitimin geliştirilmesi için Makedonya'da birçok yerel dernek kurulmuştu. Bu faaliyetler sayesinde Selanik ve Manastır'da 1877'de 256 civarında olan Rum okul sayısı, 20 yıl gibi bir sürede (1896 yılında) hemen hemen üç buçuk kat artarak 907'ye çıkmıştı. Bu okullarda

eğitim gören ğrenci sayısı ise beş kat artmış ve 10.968'den 53.633'e çıkmıştı. Bu başarı karşısında bölgede Bulgarlara ait birçok okul kapanmıştı (Adanır, 2001: 111; Hacısalihoğlu, 2008: 43).

Kökleşmiş Rum eğitimi karşısında Bulgar "evrimci" akım taraftarları için durum zor görünüyordu. Bölgede devam eden Rum propagandası ve kurulmuş olan okullar ile mücadele etmek mümkün değil gibi idi. Mücadeleden ekinmeyen Evrimciler ilk başarılarını 1879'da Selanik'te Bulgar ilkokullarının yeniden açılmasıyla gösterdiler. Bu tarihten sonra Bulgar okulları Makedonya'da gelişmeye başladı. Makedonya'da 1882/83 ğretim yılında 323 Bulgar ğretmen ve 14.815 ğrenci bulunuyordu. Bunu izleyen ğretim yılında ğretmen sayısı 375'e, ğrenci sayısı 17.864'e ulaşmıştı (Adanır, 2001: 112). Makedonya'daki eğitim ğretim işlerini organize etmek amacıyla "Eksarhlık Okul Vekeleti" kurulması ile Bulgar eğitim sistemi bölgede tutunmaya başlamıştı (Hacısalihoğlu, 2008: 44).

1880'li yıllarda Bab-ı Âli ile patrikhane arasında patrikhanenin ayrıcalıkları konusunda bazı anlaşmazlıklar yaşandı. Osmanlı hükümeti Makedonya'da Rumlara karşı Bulgar'ı destekledi. Berlin Antlaşması sonrası Bulgar Eksarhanesine bağlı bir Makedonya oluşabileceği düşüncesiyle Bulgarlara karşı daha iyimser davrandı (Adanır, 2001: 112).

Makedonya'da kilise ve okul atışması sadece Bulgarlar ve Rumlar arasında cereyan etmiyordu. Sırlar da bölge üzerinde hak talep ediyorlardı. Bab-ı Âli, Balkanlardaki siyasî gelişmelere paralel olarak denge politikası izliyordu. 1880'li yıllarda Rumlara karşı Bulgarları destekleyen Bab-ı Âli 1895 yılında Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi topraklarına katma girişimi sonrasında Sırları destekleyecektir. Sultan II. Abdülhamid kilise ve mektep mücadelesinde patrikhanenin Balkanları Rumlaştırma politikasına karşı diğer unsurları destekledi (Çoruh, 2013: 109). Sırlar, okul konusunda Bulgarlar ve Rumlar kadar başarılı olamamıştı. Buna rağmen Makedonya Sırp, Bulgar ve Rum rekabetine sahne olacaktı. Bu rekabette herkes diğer aleyhinde nüfuz bölgesini genişletmeye çalışıyordu (Hacısalihoğlu, 2008: 45).

5.4. Makedonya' da İlk rgtlenmeler

Makedonya'da Bulgarlar, Rumlar ve Sırlar arasındaki çatışmalar ilk önceleri asker boyuttan çok, kültürel ve dinî yönde idi. Makedonya Bulgarları eksarhlığın kurulması sayesinde Rum Patrikhanesi'nin etkisinden kurtulup kendi millî kiliselerini kurmayı başardılar. Kurulmuş olan okulların da kiliselere bağlı oldukları göz önüne alındığında, din adamları sayesinde Bulgarlar, Makedonya Bulgarları

üzerinde etkili oluyorlardı. Bu durum hiç şüphesiz Rumların ve hatta Sırpaların tepkisini çekmekteydi. Bu sebeple onlar da aynı yolu kullanarak hareket edince, Makedonya'daki kilise ve okullar ile din adamları ve öğretmenler etkili birer silah haline gelmiş oluyorlardı (Armaoğlu, 1997: 582). Papaz ve öğretmenleri siyasî bir propaganda aracı gibi kullanan Bulgarların amacı, Makedonya Bulgarları arasındaki birleşme arzusunu kamçulamaktı. Bulgarların amaçlarını gerçekleştirmek için denedikleri diğer bir yöntem ise Makedonya'da çeteler kurarak karışıklık çıkarmak suretiyle büyük devletlerin tepkisini bölgeye çekmekti. Bu sebeple huzuru bozmak için örgütlenmeye başladılar.

İlk örgütlenme hareketi 1890 yılında Sofya'da Edirne merkezli "*Makedonya Komitesi*"nin kurulması ile başlamıştır. Bu komitenin amacı Makedonya ve Anadolu'dan gelen Bulgar göçmenlerine yardımcı olmaktı. Fakat örgüt kısa süre de siyasî bir nitelik kazandı ve Makedonya'da karışıklık çıkarmak için faaliyetlere başladı (Armaoğlu, 1997: 583). Yine 1893'te Makedonyalı Bulgarlar tarafından Selanik'de "*Makedonya Dahili İhtilal Teşkilatı*" kısa adıyla, *Makedonya Komitesi* kuruldu. Komite Makedonya'nın özerkliği fikrini benimsemişti. Bu komitenin hedefine ulaşmak için seçtiği yol da "*Çetecilik*" idi. Makedonya Komitesi 1895'te ikiye bölündü. Bulgarlar, Makedonya Komitesi'ne hâkim olmak istiyorlardı. Komitenin faaliyetlerini kontrol altında tutabilmek için Bulgarlar, 1895'te Sofya'da "*Üstün Komite*" adıyla yeni bir komite kurdular. Makedonya komitesi içinde bir grup, "*Makedonya Makedonyalılarıdır*" sloganı ile bağımsız Makedonyayı savunuyordu (Armaoğlu, 1997: 584). Bunlar bir yandan da Bulgaristan'a bağlanmaktan ise Osmanlı içinde muhtar bir Makedonyayı tercih ediyorlardı (Kaya, 2011: 107). Fakat Üstün Komite'nin Bulgar taraftarı olması, doğal olarak Makedonya'da görüş ayrılıklarına sebep olmaktaydı. Bulgaristan ve Üstün Komite'ye bağlı olanlar "*Vrhovistler*" adını alırken, Selanik grubuna bağlı olanlar ise "*Merkezciler*" veya "*Santralistler*" adını almaktaydı. Bulgar hükümeti tarafından yönetilen Vrhovistler, Makedonya'yı karıştıran en aktif örgüt oldu. Bulgarların bu faaliyetlerine, Rumların ve Sırpaların tepkisiz kalması mümkün değildi. Sırp ve Rumlar Makedonya'da Bulgarlara karşı ortak hareket etmek için anlaşma zemini aramış olsalar da, paylaşım konusunda uzlaşamadığından ittifak sağlanamadı (Armaoğlu, 1997: 584; Uzer, 1987: 117).

5.5. Makedonya’da Örgüt Çalışmalarının Hızlanması

5.5.1. Makedon Devrimci Örgütü’nün Kuruluşu

Bulgar ulusal mücadelesinde ortaya çıkan önemli bir gelişme “*devrimci*” akım taraftarlarının, 1890’lı yıllarda silahlı örgütler kurmaya başlaması olmuştur. Bu örgütlerin kurulması sürecini, Osmanlı Devleti’nin hızla yıkılması ve Makedonya’nın komşu ülkeler arasında paylaşılması tehlikesini hızlandırmıştır. 1895’lerden itibaren Makedonya sorununda bu örgütler önemli rol oynayacaklardı (Hacısalıhoğlu, 2008: 46).

1893’te Selanik’te “*Makedon Devrimci Örgütü*” diye adlandırılan bir komite oluşturuldu. Bu örgütün adı sonraki tarihlerde birkaç kez değiştirildi ve 1905’ten itibaren “*İç Makedon Devrimci Örgütü*” (İMDO) adını alan bu örgütün amacı; “*Makedonya’nın Otonomisini*” sağlamaktı (Hacısalıhoğlu, 2008: 46).

5.5.2. Yüksek Makedonya Örgütü’nün Kuruluşu

Yukarıda da belirtildiği gibi 1893’te kurulmuş olan Makedonya Komitesi bölündükten sonra Mart 1895’te “*Yüksek Makedonya Komitesi*” (YMK) kuruldu. Bu örgütler komite üyesi olan öğretmenler sayesinde Bulgar okullarını da kontrol altına almaya başladılar. Bulgar davası için mücadele edecek olan bu iki örgüt çete savaşları ve isyanlarla Makedonya Sorunu’nu, bir taraftan Avrupa devletlerinin diğer taraftan da Jön Türkler’in gündemine taşıdı.

1895 yılında, Berlin Antlaşması’nın özellikle azınlıkların yaşadığı yerlerde ıslahat yapılması ile ilgili maddesinin gereğinin yapılmadığı iddiası ile Ermeniler İstanbul’da protesto gösterileri yaptılar. Bu protesto gösterileri devletin çeşitli bölgelerine sıçradı. Avrupalı devletler, başta Doğu Anadolu olmak üzere azınlıkların yaşadığı bölgelerde ıslahat yapılmasını istediler. Genç Osmanlılar ise bu durum karşısında tepki göstererek meclisin açılmasını ve umumi reform yapılmasını talep ettiler. Bu gelişmeler Bulgaristan için aranan fırsat olmuştur. Çünkü Bulgarlar göçmen dernekleri için reform isteklerinde bulunuyorlardı. Bu sebeple Avrupa devletlerinin dikkatlerini Makedonya’ya çekmek gerekiyordu. Bu nokta da görev Bulgar Makedon Örgütlerine düşüyordu. Bulgar hükümeti ile işbirliği içinde hareket eden bu örgütler, Makedonya’da isyanlar çıkararak Avrupa kamuoyunun dikkatini bölgeye çekiyorlardı. 1895 yılında *Yüksek Makedonya Komitesi* tarafında “*Melnik İsyanı*” çıkarıldı. Bulgarlar amacına ulaşmıştı. Bu olay üzerine Avrupa ve Rusya, bölgeyle ilgilenmeye başladı. Rus Çarı II. Nikola, Ferdinand’ı Bulgar Prensi olarak tanımayla hazır olduğunu açıkladı. Bu gelişmeler üzerine Sultan II. Abdülhamid

Ferdinand'ı, 1896'da Bulgar prensi olarak tanımak zorunda kaldı ve Doğu Rumeli Valiliğine atadı (Hacısalıhoğlu, 2008: 47–48).

5.5.3. Makedonya Devrimci Sosyal Demokrat Grubu

1890'lı yılların ilk yarısında Makedonya'da Bulgar Sosyalist akımlar ortaya çıkmaya başladı ve 1896 yılı başında “*Bulgaristan Sosyal Demokrat İşçi Partisi*” kapsamında bir “*Makedonya Devrimci Sosyal Demokrat Grubu*” oluşturuldu. Bu grup ünlü Bulgar sosyalist D. Blogoev nüfusu altındaydı. Blogoev, Makedonya'nın Bulgaristan ile birleşmesini hayal olarak niteliyordu. Selanik'e kadar Makedonya topraklarını kendi sınırları içine almak isteyen Avusturya bu bölgede büyük bir Bulgaristan istemeyecektir. D. Bolgovev'in “*Makedonya'nın Makedonyalılar'ca özgürleştirilmesi*” düşüncesi Makedonyalı devrimci Gotse Delçev tarafından desteklendi. Eğer Makedonya'nın kaderini Makedonyalılar belirleyecekse halkın devrimci örgütlere katılması gerekiyordu. G. Delçev ve Damyan Gruev halkı örgütlemek için aktif olarak çalışmaya başladılar. Makedonya'nın çeşitli yerlerinde örgütler kuruldu. Selanik'te 1896'da İç Örgüt'ün Merkez Komitesi kuruldu. Bu örgütün amacı Türk rejimine karşı tüm Makedon toplulukları ortak paydada birleştirmekti. Hatta bu örgütün Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurma çabası sadece Makedonyalılar ile sınırlı kalmamıştı. Ermeni örgütleri ile de işbirliği içine girilmişti. 1897 yılında Osmanlı Hükümeti tarafından İMDÖ'nün ortaya çıkarılması ve örgüt üyelerine karşı yapılan tutuklamalar, İç Örgüt için büyük bir darbe idi. Bu kritik durumda örgüt harekete geçti ve 1898 sonbaharında Selanik'teki Merkez Komite ve yan komiteleri silahlı birlikler kurmakla görevlendirdi. Bunun sonucu olarak Makedonya'da Eksarhane tarafından sistematik bir silahlı hareket başladı. Çete faaliyetlerinin başladığı bu dönemde Makedonya sorunu yeni bir boyut kazandı (Hacısalıhoğlu, 2008: 48–52).

5.6. Makedonya'da Islahat Çalışmaları

Osmanlı Devleti bir taraftan Makedonya'da milliyet problemleriyle uğraşırken, diğer taraftan ise Girit Meselesi ile uğraşmaktaydı. 1897 yılına gelindiğinde Girit'te Rumlar, Yunanistan ile birleştiklerini ilan ettiler. Yunanlılar adaya asker çıkarınca, Avrupalı devletler araya girdiler ve ada için Osmanlı sultanına bağlı otonom bir yapı önerdiler. Bu öneri Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmesine rağmen Yunanlılar tarafından kabul görmedi. Hatta sorunu zorla çözmek amacıyla Makedonya'ya asker sevkıyatı yaptılar. Bu durum Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yeni bir savaş sebebi oldu. 1897 Nisanı'nda Osmanlı Devleti

Yunanistan'a savaş ilan etti. Mayıs ayında savaş Yunanistan'ın yenilmesiyle sona ermesine rağmen aracı büyük güçler, adaya özerklik verdi. Bulgar hükümeti olası Osmanlı-Yunan savaşını fark edince, Makedonya'da reform yapılması hususunda Yunan hükümetine işbirliği teklif etti. Bulgar tarafının çıkarlarına hizmet eden, tüm Makedonya'nın otonomisini öngören bu reform teklifi, Yunan hükümeti tarafından reddedildi. Yunanistan'ın Girit ile uğraşması Makedonya'da Bulgarlara rahat çalışma ortamı bırakıyordu. Makedonya üzerinde Yunanlılar ile bir uzlaşma bulamayan Bulgaristan, aradığı siyasî desteği Sırbistan'dan bulmayı başardı. “*Ugodba*” gizli antlaşmasına göre; “*İki hükümet Makedonya da mevcut durumu değiştirecek bir eylemi önceden birbirlerine haber vermeden yapmamayı karar verdiler. Ulusal, mezhepsel ve okul sorunlarında birbirlerine karşı mücadele etmemeyi, aksine dayanışma içinde bulunmayı kararlaştırdılar...*” (Hacısalıhoğlu, 2008: 51).

Bu iki devlet Osmanlı-Yunan Savaşında tarafsız kalmaları karşılığında Makedonya'da bazı imtiyazlar elde etmeye çalıştılar. Balkan ittifakının oluşmasını engellemek isteyen Osmanlı Devleti, bu iki devlete bir takım imtiyazlar tanıdı. Makedonya'da Sırp'ların yeni okullar açmasına izin verilmesinin yanında, Bab-ı Âli Üsküp Rum Metropolitliğine bir Sırp'lı atadı. Bulgaristan ise Manastır ve Depre'de Bulgar Eksarlığına bağlı metropolitliklerin kurulması için Osmanlı Devleti'nden gerekli beratı elde etmeyi başardı (Adanır, 2001: 134).

Söz konusu devletler arasında Makedonya üzerinde bir uzlaşma sağlanamaması, buradaki sürekli karışıklığın başlıca sebeplerinden biriydi. Bu çatışmalara Ulahlar da katılıyordu. 1897 yılına gelindiğinde Makedonya iyice karışmıştı. Çete faaliyetleri, soygunculuk, adam kaçırma had safhaya ulaşmıştı. Bu şekilde Avrupa'nın dikkatini çekmeye çalışıyorlardı. Makedonya'da sadece Sırp, Rum ve Bulgarların kurmuş olduğu örgütler bulunmuyordu. Rum Patrikhanesi'nin baskısından kurtulmak isteyen Ulahlar da örgütler kurmaya başlamışlardı. Ulah çeteleri Rumlara karşı Bulgar çeteleri destekleyerek komitacılığa başlamışlardı (Arslan, 2003: 10).

Bölgedeki çıkarlarını korumak isteyen Rusya ve Avusturya'nın bölgeye müdahalesi soruna milletlerarası bir nitelik kazandırmaya başladı. Yahudiler, Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nde kalmasını istiyorlardı. Onlar, İspanya'dan zorunlu göç etmek zorunda kaldıktan sonra sığındıkları bu Osmanlı toprağındaki huzur ve hoşgörüden memnundular. Bu ortam bozulsun istemiyorlardı (Kaya, 2011: 111).

Ancak Girit'teki olaylarla uğraşan Osmanlı Devleti'nin yeni bir problemi daha zuhur etmişti ki, bu defa Ermeniler ayaklandırılmıştı (Armaoğlu, 1997: 585). Bu tarihlerde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı tutumu da değişmişti. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan İngiltere artık Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve paylaşmak istiyordu. Makedonya'daki olayları bahane ederek Bab-ı Âli'yi sıkıştıran İngiltere, bölgede ıslahat yapılması konusunda ısrarcı davranmaktaydı.

Bölge de terörün artması ve Avrupa devletlerinin müdahalesi üzerine II. Abdülhamid'in talimatıyla, 1902 yılı kasımın da “*Rumeli Vilayetleri Hakkında Talimat*” adıyla lahiya yayınlanarak Makedonya'da bir dizi ıslahat yapılmasına karar verildi. Bu talimat ile valilerin yetkileri genişletilerek, mahkemeler bağımsız hale getirildi. Jandarmanın ise Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın birlikte çalışmasına karar verildi. Yine genel müfettişlik makamı bu talimat ile tahsis edildi. Bu makama Hüseyin Hilmi Paşa tayin edilerek Selanik'e gönderildi. Hüseyin Hilmi Paşa bölge de başarılı çalışmalar yapmış olsa da bölgedeki çeteciler amaçlarından vazgeçirilemedi. Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da yaşanan tüm bu sorunları çözmek için yaptığı yenilikler, hiç kimseyi memnun etmemişti. İngiltere, bölgede ıslahat çalışmalarının genişletilmesini istiyordu. 1902'de öne sürülen ıslahat paketine göre İngiltere, Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri ve jandarma örgütüne özerklik verilmesini ve Makedonya'ya Hıristiyan bir genel vali atanmasını istiyordu. İngiltere'nin bu reform paketi Rusya'nın telaşlanmasına neden oldu (Armaoğlu, 1997: 587–588).

Tüm ıslahat çalışmalarına rağmen 1903 yılında çıkan İllinden isyanı, sorunu yeniden Avrupa gündemine taşımıştı. Rusya ve Avusturya tarafından “*Mürszteg Tasarısı*⁵” adı verilen yeni bir reform paketi hazırlandı fakat bu reform programı da Bulgar ve Rum kiliseleri arasındaki sorunu çözememişti. Bu sebeple her iki tarafa ait

⁵ **Mürszteg programının önemli noktaları şunlardır:** 1-Hilmi paşa nezdinde Avusturya ve Rusya ikiye sene sivil ajan tayin edecek, 2- Jandarmanın tensiki Osmanlı hizmetine girecek olan Avrupalı generale ve aralarında bölgeleri taksim edecek Avrupalı zabıtlere tevdi edilecektir,3- Memlekette bir sükûnet müşahede edilince muhtelif ırklara mensup olanların daha muntazam gruplar halinde bulunmalarını temin için hükümetten kaza ve nahiyelerin idari hudutlarının tadili istenebilecektir,4- İdari ve adli teşkilatta Hıristiyanlar dahi istihdam olunacak mahallî idarelerin salahiyetlerine vüsat verilecektir,5- Makedonya'nın daha sonra Bulgar, Yunan ve Sırp olmak üzere ulusal bölgelere ayrılmasını öngörüyordu, 6- Osmanlı hükümeti, o ana kadar ilan edilen ve gelecekte gerekli görülen reformları, bekletmeden hemen yürürlüğe koymakla yükümlü olacaktır,6- İhtilal esnasında Avusturya ve Rusya konsoloslarının katılımıyla yarısı Müslüman, yarısı Hıristiyan azadan memurlar bulundurulacak,7- İhtilal esnasında zarara uğramış Hıristiyanlara tazminat verilecek evleri yanmış olanlar bir sene vergiden muaf tutulacaktır,8- İlave sınıflarının efradı terhis olunacak. Bkz.: Cansel Kaya, *Makedonya Sorunu'nun Tarihsel Gelişimi*, İstanbul 2011, s.124-125

çeteler, Makedonya halkını bağlı buldukları kiliseden zorla ayırarak, dini merkezlerini değiştirmeye çalışıyorlardı (Kerimoğlu, 2007b: 7). Yapılan tüm yenileşme çalışmalarına rağmen XIX. yüzyılda milliyetçilik akımlarının en şiddetli yaşandığı Balkanlarda ulus devletle, kilise örgütlerinin içiçe geçtiği görülür (Kaya, 2011: 100).

Her fırsatta Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmayı ev ödevi kabul eden Avrupalı devletler, yaşanan mücadelelerde bu kez de Bulgaristan'ın koruyuculuğunu üstlenmişlerdi. 1903 yılındaki karışıklıklar, dünya kamuoyunu Osmanlı aleyhine çevirmişti. Bu karışıklıklar nedeniyle, İngiliz Kralı VII. Edward, sorunu çözmek için Rusya Çarı İkinci Nikola'ya görüşme teklif etmişti. Amacı olası Avusturya-Rus savaşını engellemekti. İkili, Reval şehrinde bir araya geldiler (9 Haziran 1908). Burada alınan kararlara göre;

1- Makedonya'ya yedi yıl süreyle Avrupalı bir genel vali tayin edilecekti. Bu vali Avrupa adına serbestçe hareket edebilecekti.

2- Bab-ı Âli, Makedonya'ya özel, ayrı bir idare şekli kuracaktı.

3- Jandarmanın Rusya, Fransa, İtalya, İngiltere ve Avusturya'nın müştereken, göndereceği reformcu subaylar tarafından idare edilmesi sağlanacaktı.

4- Maliyenin tamamının Avrupalı devletlerin kontrolü altına alınması sağlanacaktı.

5- Makedonya'nın ayrı bir bütçesi olması ve bütçede de askeri teşkilat kurulmasına yönelik bir meblağın bulunmaması... temin edilecekti.

Reval kararlarıyla, Makedonya jandarma bölgelerine ayrıldı. Selanik'e Ruslar, Drama'ya İngilizler, Serez'e de Fransızlar yerleştiler. Kosova Vilayeti, Avusturya'nın; Manastır Vilayeti, İtalyanlar'ın jandarma reform örgütüne alındı. 150 civarında subayın bulunduğu Makedonya'da reform organizasyonun başında General George bulunuyordu. Artık Makedonya'da Osmanlı Hükümeti'nin etkinliği kalmamıştı. Tüm yetkiler General George komutasındaki Jandarma Reform Dairesi'nde bulunuyordu. Bölgedeki Osmanlı komutanları da bu daireye bağlanmıştı. Bulgarlar, Sırp, Ulahlar vs. milletler dilek ve şikâyetlerini reformcu subaylara bildiriyorlardı. Bölgede Osmanlı Hükümeti'nin varlığı kalmamıştı. Avrupa devletleri bölgede yaşanan her olaydan Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutuyorlardı. Bulgar çeteleri Manastır'ın "*Rakova*" köyünde ve Yunan çeteleri ise "*İşkoçvir ve Puluk*" köylerinde katliam derecesinde dehşet uygulamışlardı. Osmanlı Devleti, bölgede huzuru sağlayarak yabancı devletlerin içişlerimize karışmasını engellemek için bu

çetelerle mücadele etti. Bu mücadele sonuçsuz kaldı. Makedonya'nın durumu bundan sonra İngiliz ve Fransız parlamentolarında görüşülmeye başlanmıştı. Sultan II. Abdülhamid ve Bab-ı Âli, Makedonya sorunu karşısında çaresiz kalmışlardı. Bu durumu Osmanlı Devleti lehine dönüştürecek fikir Alman İmparatoru II. Wilhelm'den gelmişti. II. Wilhelm'in bu çatışmayı bölgedeki dengeleri sağlamak için kullanma fikrini benimseyen Sultan II. Abdülhamid, Avusturya ve Rusya arasındaki rekabetten yararlanarak siyasî bir malzeme olarak kullanmaya başlayacaktı.

Reval görüşmelerinde alınan kararlar Bab-ı Âli'ye bir nota şeklinde tebliğ edildi. 1908 yılına kadar bölgede gerekli düzenlemelerin yapılması ve sükûnetin sağlanması için süre verildi. Bu nota Hıristiyanlar, özellikle de Bulgarlar arasında coşkuyla karşılandı. Fakat Rumlar durumun bir süre sonra kendi aleyhlerine döneceğini anladılar ve 1907 Şubat–1908 Mart ve Nisan aylarında Bulgarlara karşı eskisinden daha geniş faaliyetlere giriştiler. Yunan subaylarının komutasında 300 kişilik çeteler Makedonya'ya girdi, önlere gelen Bulgar köylerini yakıp yıkmaya, rastladıkları Bulgarları öldürmeye başladılar (Uzer, 1987: 85–87).

Makedonya'da, Bulgarlar, Sırp ve Yunanlılar arasında okul ve kilise açma rekabeti hız kazandı. Ancak bu kargaşa sebebiyle okullarda eğitim öğretim, kiliselerde ibadet yapılamıyordu. Halk zorla kiliselere götürülüyor, çocuklar baskı ile okullara kayıt ediliyorlardı (Kaya, 2011: 117).

Rum çeteler Bulgarlara ait kiliselere el koyuyorlardı. Oysaki Eksarhane'ye bağımsızlık tanıyan fermanın onuncu maddesinde bir yöre halkının tamamı veya 2/3'ünden fazlası Bulgar Eksarhanesi'ne bağlanmak talebinde bulunması halinde bu talebin kabulü esastı.

Bu maddeyi dayanak kabul eden Bulgarlar, Rumların bu tavırlarına karşılık Makedonya'daki nüfuz sahalarını genişletmek amacıyla bölge halkını zor kullanılmak suretiyle eksarhaneye cemaat olarak kaydediyorlardı. Hatta bu baskı Ortodoks topluluklar içinde hâkim zümre olan Rumlara dahi yapılıyordu. Bulgarların bu çete hareketlerini engellemek ve Makedonya bölgesine hâkim olmak isteyen Rumlar da bölgede çete faaliyetlerine artırmışlardı. Rum çetelerin Bulgar, Sırp, Ulah ve Arnavutlar'a karşı verdiği mücadele şikâyet telgrafları Rumeli Vilayet Müfettişliğine bildiriliyordu. Bu telgraflardan biri, Kesriye Rum Metropolitinin emrindeki çetelerin bazı Bulgar kiliselerini işgal ettiğine dairdi. Sadareten Rumeli

Vilayeti müfettişliğine verilen emirde bu kiliselerin Bulgarlara tekrar teslim edilmesi isteniyordu (BOA. TFR. I A.10/952).

Bölgede Rum asimilasyonu tüm etnik unsurlar üzerinde devam ediyordu. Rum çeteleri Bulgar halkı zorla kendi kiliselerine bağlamaya çalışıyordu (BOA. TFR. I MN. 49/4873). Rum çetelerinin Armençka köyüne gelerek kilisedeki kitap ve diğer evrakı yakıp bir Bulgar papazı ile üç cemaat üyesini kaçırdıkları, daha sonra papazla beraber kaçırılan kişilerden birini katlettikleri; Karacaâbad nahiyesi Pozar köyü halkından dokuz kişiyi kaçırarak Rum Patrikhanesi'ne girmeleri için zorladıkları haberleri geliyordu (BOA. Y. MTV. 279/17).

Osmanlı Devleti, Balkan topluluklarının kendi millîyetlerine ve kiliselerine sahip olmak ve hatta kendi millîyetleri sınırlarına çıkarak Makedonya'ya hâkim olmak amacıyla, Ortodoks Rum Patrikhanesine karşı başlattıkları mücadeleyi kansız bir şekilde sonuçlandırmak için yeni bir kanun olan kilise ve mektepler kanunu çıkardı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİLİSE VE MEKTEPLER KANUNUN ÇIKARILMASI

1. KİLİSELER VE MEKTEPLER KANUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

Millet sisteminin bir parçası olan Balkan toplulukları XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra millîleşme sürecine girmiş, Osmanlı Devleti de bu toplulukların taleplerini yavaş yavaş kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır

Söz konusu başkaldırı özellikle Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı Ortodoks topluluklar arasında daha belirgin bir şekilde kendini gösterdi. Rus Slav propagandasının tesiri altında kalan bu topluluklar, yüzyıllardan beri üzerlerine bir kara bulut gibi çökmüş olan Rum propagandasından kurtulmak amacıyla pan-slavizm propagandasına sıkı bir şekilde sarıldılar. Bu propaganda sebebiyle Bulgaristan'da yeni bir sınıf olarak ortaya çıkan Bulgar burjuvazisi, Osmanlı Devleti ile olan bağlarını kopardıktan sonra ilk iş olarak Bulgar dilini geliştirmek ve ibadethanelerinde Rumca yerine Bulgarcanın hâkim olmasını temin etmeyi hedefledi. Bu sayede Bulgarların bağımsızlığa giden yolda önlerine çıkan ve birlik ve beraberliklerini engelleyen en önemli sorun ortadan kalkmış olacaktı. Bu hedef karşısında tek engel Ortodoks Rum Patrikhanesi idi.

Osmanlı Devleti Tanzimat ve Islahat Fermanlarını ilanından sonra milletleşme yolunda önemli adımlar atan Balkan topluluklarının önünü Meşrutî yönetime geçmekle tamamen açmıştı. Bu süreci baltalayan tek engel ise izah edildiği üzere Ortodoks dünyanın hâkimi olmak iddiasında olan Fener Rum Patrikliği idi ve onun ikna edilmesi de pek de mümkün görünmüyordu. Patrikhane, Ortodokslar üzerindeki hâkimiyetini kaybetmek istemediği için Bulgarların isteklerine olumlu yaklaşmadı. Bulgarlar, Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak ulusal kiliselerini kurmak konusunda mücadelelerini sürdürdüler. Bu işe bağımsız kilise mücadelesi ile başladılar. Rum ve Bulgar toplumları arasında giderek artan anlaşmazlık Osmanlı Devleti'nin müdahalesini geciktirmedi. Hıristiyan toplumlar arasındaki bu mücadele devletin Balkanlardaki varlığını tehdit etmekte olduğundan devlet, geçmişteki olumsuz tavırları sebebiyle, Ortodoks Rum Patrikliği'ni üstü örtülü olarak cezalandırmak için 11 Mart 1870 tarihinde "Bulgar Eksarhlığı"nın kuruluşu için gerekli olan izni verdi. Böylece Bulgarlar, bağımsız bir dinsel yönetim merkezine

kavuşabildiler. Ancak bu ferman yeni bir sorunu beraberinde getirdi. Bu da eksarhlığın yetki alanı meselesi idi.

Osmanlı Devleti, Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluş fermanını imzalarken birbirinden farklı uluslardan meydana gelen Makedonya bölgesini eksarhlığın yetki alanı dışında bırakmıştı. Bununla beraber ferman, Makedonya'daki Ortodoksların kendi kaderini belirleyebilmesi ve ileride yeni sorunlar doğmasının engellenebilmesi için *“belli bir Hıristiyan topluluğun üçte ikisinin istemesi halinde (referandum), kendi ruhani dairelerinin görüşü de dikkate alınarak”* istedikleri bir kilise ile birleşmelerinin yolunu açmıştı.

Bundan sonra taraflar, Makedonya'da kendilerine gerekli çoğunluğu sağlamak için lehte veya aleyhte kışkırtmalara giriştiler ve süreç içinde “Patriklik yanlıları” Rum, “Eksarhlık yanlıları” da Bulgar sayılmaya başlandı. Bu nedenle Makedonya'da Bulgar papazları Rum Patrikhanesi'ne tabi Bulgarları, Ulahları ve hatta Rumları Bulgar millî kilisesine bağlamak için her türlü yola başvurmaya çalışırken, Fener Kilisesi ise bu faaliyetlere cephe aldı. Böylece Makedonya, Ortodoks mezhebine bağlı iki kilise arasında bir mücadele sahası haline geldi. 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşının sonunda bir Bulgar prensliğinin kurulması ve 1885'te Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesinden sonra Makedonya'da Bulgar ve Rumlar arasındaki kilise mücadelesi daha da şiddetlendi. Her iki taraf Makedonya'daki kilise ve okullarda siyasî propaganda faaliyetlerine giriştiler. Bulgar ve Rumlar arasındaki kilise sorununa bir süre sonra Ulahlar da dahil oldu. Ortodoks bir topluluk olan ve kendilerini Yunanlılardan çok Romenlere yakın hisseden Ulahlar (Arslan, 2003: 4), ayrı bir unsur olarak kabul edilmek, okullarında ve ibadetlerinde kendi dillerini kullanmak istemekteydiler. Ancak Ulahların bu isteklerine politikalarına ters olması sebebiyle Rum Patrikhanesi tarafından karşı çıkıldı.

Makedonya halkını propaganda ve şiddet yoluyla Fener Rum Patrikliği'nden ayırıp Bulgar Eksarhlığı'na katılmaya zorlayan çete hareketlerinin başlamasından sonra, patriklik tarafı Makedonya'daki çıkarlarının zedeleneceği düşüncesiyle ayrılıkçı hareketlere karşı faaliyete geçmeye karar verdi. Makedonya'daki bu tedhiş hareketleri uluslararası bir sorun haline geldi. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin Makedonya vilayetlerine müdahalesini önlemek için bölge de ıslahat programı uygulamaya başladı ve 1902 yılında Hüseyin Hilmi Paşa'yı bölgeye müfettiş olarak atadı. Ancak 1903 yılında çıkan İllinden isyanı üzerine Avrupa Devletleri tarafından “Mürszteg Tasarısı” adı verilen yeni bir reform paketi hazırlanmış ve bu tasarı,

Osmanlı Devleti tarafından kabul edilerek uygulanmıştır. Buna rağmen Rumlar ve Bulgarlar arasındaki kilise mücadelesi sona ermemişti. Her iki tarafa ait çeteler, Ortodoks halk üzerinde baskı kurarak Hıristiyan halkın bağlı bulunduğu dini merkezi değiştirmeye çalışmaktaydı.

Makedonya’da tüm bu olaylar yaşanırken, bu sorunları da ortadan kaldıracığı ümidiyle 23 Temmuz 1908’de II. Meşrutîyet’in ilan edilmesi, tüm tebaa arasında ilk başta sevinçle karşılanmış olsada Ortodoks Osmanlı unsurları arasındaki anlaşmazlığın ortadan kalkmasına yetmedi. Meşrutîyetin ilanı özellikle Makedonya’da büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. Bulgar, Rum ve Müslüman din adamları bu gelişmeyi beraber kutlamışlardı. Bölgeyi kan gölüne çeviren çeteler silahlarını bırakarak şehre indiler. Çete liderleri artık şehirlerde örgütlenmeye başlayarak siyasete soyundular (Şıvgın,2012: 3–4). Ancak belirtildiği gibi huzur ortamı kısa sürdü. Çeteler bir süre sonra yeniden faaliyete başladılar. Bulgar ve Rumlar arasındaki kilise anlaşmazlığı meşrutîyetin ilanı ile son bulmamıştı. Bulgar çeteler kaldıkları yerden şiddetin dozunu artırarak, Makedonya’nın çeşitli şehirlerinde Rumlara ait kiliselere el koymaya başladılar. Meşrutîyetin ilanından sonra Manastır valisi tarafından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen bir yazıda Bulgarların, Eksarhane’ye geçmeleri için Rum halka baskı yaptığı, buna karşın Rumların da patrikhaneye bağlanmaları için Bulgarları sıkıştırdığına değinilmekteydi. Meşrutîyetin ilanından sonra Bulgarların bu tür hareketlerini artırmaları, Rum Patrikhanesi tarafından 4 Eylül 1908 tarihinde hükümete verilen bir muhtıra ile şikâyet edildi. Söz konusu muhtırada; Bulgarların “*hürriyeti*” suiistimal ederek köylerde silahlı olarak dolaştıkları, halkı patrikhaneden ayırmaya çalıştıkları belirtilerek Bulgar çetelerinin Rum halka yaptığı baskılara değiniliyordu.

Ortodoks topluluklar arasındaki görünüşte dinsel ancak aslında ulusal nedenlerden kaynaklanan bu mücadele Osmanlı vatandaşları arasında yakınlaşma ve barış ortamı yaratmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin de çözmek istediği bir sorundu. II. Meşrutîyet’in ilanı bu sorunu kısa süreliğine halletmiş görünse de bir süre sonra Rum ve Bulgarlar arasındaki kilise mücadelesinin artarak devam etmesi İttihatçıların dikkatini çekti. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Manastır Heyet-i Merkeziyesi tarafından cemiyetin Selanik’teki merkezine gönderilen bir yazıda, Bulgarların Kânûn-i Esâsî’nin yürürlüğe girmesini gerekçe göstererek hükümet tarafından kapatılmış olan kiliseleri açmaya çalıştığı, buna karşın Rumların statükonun korunmasını istedikleri belirtilmekteydi. Bunun yanında, faciaların

yaşanmasına neden olabilecek bu sorun hakkında Meclis-i Mebusan'ın açılışına kadar Meclis-i Vükela tarafından geçici bir kararın alınması konusunda gerekli girişimlerde bulunulması istenilmekteydi. 7 Eylül 1908 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'daki merkezine gönderilen bir başka yazıda ise Manastır'dan gelen yazıda belirtildiği gibi kilise anlaşmazlığının giderek büyüdüğü belirtilerek, sorunun çözümü için Meclis-i Mebusan'ın açılışının beklenemeyeceği vurgulanmaktaydı. Cemiyetin merkezi yönetimi ise Selanik ve Edirne vilayetlerinde Bulgar ve Rumların yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hükümet üyelerinin katılacağı bir komisyon kurularak halkın kabul edebileceği bir çözüm yolu bulunmalı veya şimdilik Meclis-i Vükela tarafından bir karar alınarak vilayetlere bildirilmeliydi (Kerimoğlu, 2007b: 4–8).

1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kilise ve Mektepler Meselesine Bakışı

23 Temmuz 1908'de Meşrutîyet'in ikinci kez ilanı ile tüm Osmanlı tebaası artık yasalar önünde eşit hale gelmişti (Ahmad, 2011: 84–85). Meşrutîyet'ten tüm halkın beklentisi büyüktü. Bu büyük umutlar, çöşku yerini kısa sürede düşmanlık ve çatışmaya bırakmaya başladı. Makedonya Bölgesindeki halkı zorla kendi yanına çekmek isteyen Bulgar Eksarhanesi ile Ortodoks Patrikhanesi arasında çatışma yeniden alevlenmişti (Atalay, 2001: 51). İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bulgarları Makedonya için en tehlikeli taraf olarak görüyordu. Yine İTC basını tarafından, Makedon-Bulgar örgütleri bölgedeki huzursuzluğun kaynağı olarak gösteriliyordu (Hacısalihioğlu, 2008: 75–76). Bu huzursuzlukların kaynağı olarak gösterilen Bulgarların, Rumlara ait kiliselere el koymaya başladıklarını izah etmiştik. Bundan dolayı hükümete sürekli şikâyetler gelmekte idi (Kerimoğlu, 2007b: 7). Balkanlardaki bu karışıklığı Osmanlı hükümeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ortodoks Kilisesi'nin meselesi olarak değil bir toplumsal mesele aynı zamanda İttihad-ı Osmanî önündeki en büyük engel olarak görüyor bu nedenle sorunu çözmek istiyordu. Ancak bu konuda çıkabilecek bir kanun ile Rumların kadim imtiyazlarının elden gideceğini düşünen patrikhane, Rum Mebuslara Kiliseler Meselesinin Meclis-i Mebusan gündemine getirilmemesi hususunda yönlendirmelerde bulunuyordu (Atalay, 2001: 51). İttihat ve Terakki Cemiyeti, Balkan milletleri arasında cereyan eden ayrımcı faaliyetleri ortadan kaldırabilmek için kiliseler üzerinde baş gösteren çatışmaların sonlandırılması yönünde bazı adımlar atmak istiyordu.

Gerçekten de, Osmanlı toplumu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı öncesinde içinde bulunduğu ayrışmadan dolayı yoğun bir fikir bunalımı

yaşamaktaydı. Balkanlar kadar Ortadoğu'da da bazı kıpırdanmalar mevcuttu. Ancak Balkan milletlerinin bulunduğu coğrafyanın başkent İstanbul'a yakınlığı ve Avrupa devletlerinin doğrudan müdahalesine açık olması hasebiyle devletin dikkatlerini burada yoğunlaştırmasına sebep olmuştur. Bölgede yoğun olarak yapılmakta olan propagandalar ile genç beyinlere işlenmiş olan ayrılıkçı fikirlerin artık ortadan kaldırılması mümkün görünmediğinden, söz konusu kilise ve mektep meselesi Osmanlı Devleti için içinden çıkılamayacak bir problem haline dönüşmüştür.

Osmanlılar, *Millet Sistemi* dahilinde gayrimüslimlere birçok haklar vermişlerdi. Bu haklar Tanzimat Dönemi sonrasında ortaya çıkan nizamnâmelerle oldukça genişletilmiştir. Bu nizamnâmeler sayesinde Rum Patrikhanesi'nin tesirinden kurtulabilen cemaatler kendi okullarını açabilme, istedikleri amaca yönelik neşriyatı basmak ve dağıtmak hakkına sahip oldukları gibi savundukları fikrin propagandasını da yapabilmekteydiler. Bu nedenle kilise ve mektepler meselesinin en yoğun hissedildiği yerlerden biri olan Makedonya'da gayrimüslim unsurların kullandığı en büyük silahlardan biri kilise diğeri ise eğitim kurumları idi. Eğitim kurumları da tıpkı ibadethaneler gibi patrikhaneye bağlı idi. Mekteplerin takip edeceği programlar patrikhane marifetiyle hazırlanıyordu. Bu programlar, patrikhanenin gözetiminde hazırlanmakta olup, millîyetçi akımların Ortodoks topluluklar içinde yayılmasını engellemeye hizmet ediyordu. Bu sayede giderek artan bir şekilde Balkan topluluklarının kendi lisanları ile eğitim yapma haklarının ellerinden alınması ve Rum asimilasyonunun devamının sağlanmasına çalışılıyordu. Aksi olması halinde patrikhanenin bölgede kurduğu düzen bozulurdu.

Osmanlı Devleti, Mora İsyanı'ndan sonra Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin bütün faaliyetlerini yakından izlemeye başlamış olduğu için, patrikhanenin Balkan toplulukları üzerindeki etkinliğini yıkmak ve imparatorluk sınırları içerisinde paralel yapıların oluşmasını engellemek istiyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti 1869 yılında *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'ni ilan etmişti. Bu nizamnâme ile devletin sınırları içindeki tüm eğitim kurumları merkezi kontrol altına alınmaya çalışılmış ise de Rum okullarına karşı olumlu bir sonuca ulaşamamıştı (Çoruh, 2013: 110). II. Meşrutîyet'in ilanına kadar patrikhanenin sahip olduğu imtiyazlardan yararlanan Rumlar, patrikhaneye bağlı okulların eğitim programlarını kendileri belirlemiş, öğretmenlerini kendileri atamıştı. (Kerimoğlu, 2007a: 134). Bu durum Makedonya'daki Rum ve Bulgar mekteplerinin bir propoganda merkezi olarak kullanılmasının önüne geçilebilmesini de engellemiştir.

Tanin Gazetesi başyazarı ve dönemin mebusu, Hüseyin Cahid mekteplerin ve eğitimin önemini gazetede yazısında;

“Bir çocuk her türlü eğitimi almaya ve bunu dönüştürmeye müsait bir yaşta iken mektebe gider. Orada okuduğu derslerle ve işittiği sözlerle şekillenir. Nihayet bir delikanlı olarak bu mektepten mezun olma aşamasına geldiğinde belli bir fikre sahip olacağı gibi, bu fikre dair bir de hissiyatının oluşacağı muhakkaktır. Ancak bu aşamadan sonra bu fikri değiştirmek mümkün olmaz.”

şeklinde açıklamıştır (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1).

Dini meseleler de olduğu gibi eğitim sorununda da devletin en zayıf noktalarından biri Makedonya olmuştur. Osmanlı Devleti 1909’lu yıllara gelinceye kadar ecnebi mektepleri konusunda son derece kararlı davranmaktaydı. Öyleki Makedonya’da açılan ecnebi mekteplerine tayin olunacak öğretmenlerin kökenlerini araştırmak ve bunlar hakkında derin tahkikatlar yaptırmak özel bir mesele halini almıştı. Ecnebi okullarına yönelik sürdürülen bu politikadan gerçekte ecnebilerin bölge ahalisine telkin etmeye çalışacağı düşünülen ayrılıkçı fikirlerin engellenilmesi hedeflenmekteydi (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1).

İttihat ve Terakki hükümeti meseleye *“farklı unsurlardan meydana gelen İmparatorluğun sükünete kavuşturulması ve bütünlüğünün korunabilmesi için hak ve adaletin mutlak suretle korunması gerektiği”* açısından bakmaktaydılar. Hüseyin Cahid cemiyetin bu bakış açısını izah ederken,

“Aynı vatanın evladı olmak üzere yan yana yaşayan iki kimseden biri diğerinin kendi hakkına tecavüz ettiğini görecektir olursa ahvat ve adalet sözlerini bir efsane gibi telakki eder. Ahvat-ı samimiyye ancak adalatle tesis eder. Adalette hakka riayeti emreler. Bir kavmin en birinci hakkı ise atalarından kalanlara sahip olmaktır. Binaenaleyh Osmanlı İmparatorluğu’nu teşkil eden her unsur anadillerini muhafaza etmek hakkına sahiptirler” (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1)

ifadelerini kullanmaktaydı.

Gerçekten de İttihat ve Terakki Cemiyeti, söz konusu unsurların kendi ahalilerine sundukları eğitim-öğretimin yine kendi mahallî ihtiyaçlarına uygun olmasını adalet açısından makbûl saymaktaydılar. Öyleki gayrimüslim tebaaya ait köylerde konuşulan lisana göre mekteplerin açılması ve o lisana uygun olacak şekilde müfredatın düzenlenmesi istenirken, mahallî ihtiyaçların göz ardı edilmemesi şartıyla, iptidaiden/ilkokuldan başlayarak bu okulların müfredatının mahallî unsurların lisanlarına göre düzenlenmesi taraftarıydılar. Aynı zamanda köylerde idadiye/ortaöğretime yönelik açılmış olan okulların müfredatının ise mutlaka resmi lisan üzere olmasını da istemekteydiler. Çünkü yükseköğrenimden mezun olacak bir

kişi devlet dairelerinde görev alacaktı. Devletin resmi dili ise Türkçe idi⁶. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasî programının 16. ve 17. maddelerinde cemiyetin eğitim politikasının esasları belirtiliyordu⁷.

Devlet, meşrutîyet öncesinde olduğu gibi sonrasında da hiçbir şekilde gayrimüslim ahalinin okullarına yönelik bir müdahale düşüncesinde olmadı. Fakat eğitimin patrikhane ve Balkan ulusları tarafından nasıl bir silah olarak kullanıldığını gördüğü için eğitim ve öğretimi denetim altında tutmak istiyordu. Tanzimat ve Islahat fermanlarına gayrimüslimler ile ilgili olarak konulmuş olan maddelerde cemaatlerin eğitim ve öğretim hakları teminat altına alınmış olduğu gibi, bunlara yapılan muamelelerde eşitliğe son derece dikkat çekilmiş görünmektedir.

Adaleti her şeyden üstün tutmaya yönelik olarak sürdürülen bu politika, her cemaatin lisanını muhafaza etmesi yanında, din ve mezheplerini yaşamalarına mani olacak her türlü engelin de ortadan kaldırılmasına yönelik idi. Bu husus, Kânûn-ı Esâsî'de de bu şekilde yer almakta olup, cemaatlerin hak ve selahiyetlerine taarruz edilmesine veya engel olunmasına hiçbir şekilde izin verilmeyeceğine dair katı bir karar mevcuttur. Bu itibarla Kânûn-ı Esâsî'nin 1908'de ikinci defa ilanında da bu husus aynen muhafaza edilmiştir⁸.

Özellikle Balkan eyaletlerinde yaşayan gayrimüslim cemaatin ihtiyaçlarına yönelik sürdürülen bu politika, ilk defa açık bir şekilde Meşrutîyet'in ilanıyla meclisin gündemine gelmişti. Tartışmalar esnasında bazı mebuslar, aslında dini meseleleri garanti altına almayı amaçlayan kanunun, tedrisatla ilgili meseleleri es geçtiği yönünde bazı görüşler ileri sürülmüştü. Bu görüşün sahipleri,

“Kânûn-ı Esâsî'nin yalnız akaid-i diniyenin usul-ı ta'limiyesine halel getirilmemesini temin ettiğini, hâlbuki anasır-ı gayrimüslime mekteplerinde yalnız akaid-i diniye değil sair ulum ve fûnunun da tedris edildiğini ileri sürerek, bunların tedrisatına halel getirilmemesini... (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1; MMZC, 26 Mayıs 1325: 206-207).”

⁶ Tebaa-i Osmaniye'nin hidemât-ı Devlette istihdam olunmak için Devlet'in lisan-ı resmîsi olan Türkçe'yi bilmeleri şarttır. (Kânûn-ı Esâsî, Madde: 18)

⁷ Bkz.: Satılmış Gökbayır, Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasî Programı. S.87-88.

⁸ “Devlet-i Osmaniye'nin dini İslam'dır. Bu esası vikaye ile beraber asayiş-i halkı ve adab-ı umumîyeyi ihlâl etmemek şartı ile...” ülkedeki bütün dinlerin “serbesti-i icrası” kabul edilmiştir. (Kânûn-ı Esâsî, Madde: 11)

— Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kânuna tebaiyet şartile her Osmanlı umûmî ve husûsî tedrise mezûndur. (Kânûn-ı Esâsî, Madde: 15)

— Bil-cümle mektepler Devlet'in taht-ı nezaretindedir. Tebaa-i Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihâd ve intizâm üzere olmak için iktiza eden esbâba teşebbüs olunacak ve milel-i muhtelifenin umûr-ı itikadîyelerine müteallik olan usûl-i talimiyeye halel getirilmeyecektir. (Kânûn-ı Esâsî, Madde: 16)

tavsiye etmekteydiler.

Meclisteki bu tartışmalara rağmen devlet, söylentilerin ve iddiaların aksine mekteplerin tedrisatına değil müdahale etmek, tam tersine daha iyi bir eğitim vermeleri için ilim ve fen derslerinin müfredata konulması şartını getirmekte ve bunu resmi dil zorunluluğuna bağlayarak, gündemine almış görünmektedir. Bu itibarla devlet Rum, Ermeni, Bulgar, Arap, Arnavut, Türk ve Ulahların yaşadığı köylere ilkokul seviyesinde okullar açılması halinde bu okullarda dini tedrisat dışında kalan derslerin mahallî dil ile okutulmasını ve buna karşılık okutulacak müfredatın/programın ise ortak olmasını istediği anlaşılmaktadır.

Mecliste bu iddialarla ortaya çıkanların, böyle bir senaryo çizmek suretiyle, mektepler kanununu engellemek amacıyla oldukları ve bu hususta Kânûn-ı Esâsî'ye bir madde koymak istemektedirler. Hâlbuki bu tür hileler ile kanunlara ilavelerin yapılması mümkün olmadığı gibi, Osmanlıların kanunlarının umuma şamil olduğu da bilinen bir gerçektir. Şayet bir ferdin hukuku söz konusu ise, bunun bütün fertler için de aynı olması hususunda devletin son derece titiz davrandığı bilinen bir gerçektir.

Meclisteki tartışmalarda endişelerini dile getiren delegelerden biri de Rum mebus Boşo Efendi olmuştur. Boşo Efendi; *“Mektepler de Türkçe lisanına zorla alıştıracaklar, yarın da siz muntazam mekteplerinizi terk ediniz de bizim henüz mevcut olmayan mekteplerimize geliniz dersiniz ne yaparız?”* (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1) diye bir soru yöneltmiştir.

Hükümet tarafından bu soruya, Osmanlı Devleti'nde ilkokulun mecburi olduğu belirtilerek cevap verilmiştir. Hatta kimsenin şu veya bu mektebe mecburi olarak gönderilmek hususunda bir zorlamaya hiçbir zaman gidilmediği dini akaidin serbest olduğu da açıkça ifade edilmiştir. Buna rağmen gayrimüslim mebuslardan bir diğeri olan Kozmide Efendi, *“millî eğitimin engellendiğini bir Rum olarak Faraza Homer'i okumayacak mıyız?”* şeklinde eleştiri ve görüşlerini belirtmiş idi (MMZC, 26 Mayıs 1325: 206).

Gayrimüslim mebusların aslında bütün bunların serbest olduğu, isteyenin istediğini uzun zamandan beri icra ettiğini çok iyi bilmelerine rağmen, bu şekilde kasıtlı sorular yönelmelerinin aslında devletin ders programlarını kendi eliyle biçimlendirmek istemesi hususunda kanunlarda açık ifadeler kullanmasını engellemeye yöneliktir. Bunun başarılması halinde ise eskisi gibi gayrimüslim okullarının programlarının yine gayrimüslimler tarafından tayin edilmesini temin

ederek, okulların yönetimini de ellerinde bulundurmak istedikleri anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerin peşine düştüğü bu husus uzun zamandır Osmanlı Devleti tarafından da endişe ile izlenilmektedir. Devlet özellikle gayrimüslim mebusların bu tavrını iyi tetkik etmek ve mümkün mertebe bunu engellenmek istemektedir. Uzun bir zamandan beri devlet engel olamadığı bu konuyu ilk defa Kânûn-î Esasi ile gündeme taşıma fırsatı yakalamış oldu. Böylece devlet gayrimüslim tebaa mekteplerinde kendi aleyhinde sürdürülen faaliyetlerin durdurulabilmesi amacıyla söz konusu programları doğrudan kendi eliyle hazırlamak ve uygulanmasına da nezaret etmek istemekteydi.

Osmanlı Devleti'nin bu talebi karşısında meşrutîyetin getirmiş olduğu serbestlik, gayrimüslim tebaanın Müslüman tebaa ile aynı haklara sahip olduğu fikrinin benimsenmesine ve bundan sonra bu iki kesimden birinin (ki kastedilen gayrimüslimlerdir) diğerinin esaretinde kalmasının artık mümkün olamayacağı ileri sürülerek, Müslümanların, gayrimüslim okullarındaki müfredata müdahale etmesinin de bundan sonra mümkün olamayacağı açıkça ifade edilmektedir (MMZC, 26 Mayıs 1325: 207–210). Devletin bu müdahalekâr tutumu gayrimüslim tebaayı kendi başlarının çaresine bakmaya sevkederken, bir taraftan bağımsızlığa giden yolda adımlar atılmakta ve diğer taraftan da bu adıma paralel olarak elde edilebilecek bir muhtariyet için çeşitli faaliyetler içerisinde oldukları görülmektedir.

Öyleki mektepler meselesinde, gayrimüslimler tarafından yapılan müfredatların/programların tatbikine devam edilmesine hükümetin asla müsaade etmesi düşünülemezdi. Bu sebeple bu programların değiştirilmesini istemek devletin bir diğer hakkı idi. Devlet okutulacak olan müfredatın, ayrıcalıksız Müslim ve gayrimüslim tebaanın birbirine intibak sağlamasına yönelik olmasına dikkat etmeyi amaç edinmekle beraber, yetiştirilecek nesillerin evvela Osmanlılık idealine sahip çıkmasını, daha sonra eşitlik ve özgürlük fikirlerini benimsemelerini istemekteydi. Ancak bu hususların gerçekleştirilmesinden sonra konuyla ilgili bir nizamnâme yapılabilirdi. Yapılacak nizamnâme ile devletin izin vereceği şartlar dahilinde her unsur kendi mektebini açma müsaadesini temin etmiş olacaktı. Bu sayede Osmanlı tebaasının kanunlar çerçevesinde söz konusu okullarda diledikleri dersi okutma hakkı doğacaktı. Böylece yukarıda konuyla ilgili serzenişte bulunan Kozmîdi Efendi gibi kişilerin, ileri sürebilecekleri iddiaların da bir anlamı kalmayacaktı.

Resmî mektepler dışında kalan bu mekteplerin Osmanlı hükümeti tarafından özel mektepler olarak kabul edilmesi de böylece mümkün olabilecekti. Öyleki nasıl

Müslümanlar kendi ihtiyaçlarına yönelik mektep açma hakkına sahip ise, aynı şekilde gayrimüslimler de resmi mekteplere gitmek istemezler ise kendileri için özel okullar açabileceklerdi. Ancak buna rağmen sözkonusu mekteplerin teftişi ve müfredatının hazırlanışı devlete ait nezaretin kontrolü altında yapılması şartı getirilmeye çalışılıyordu. Bununla beraber dini akideyi öğreten mektepler istisna tutulacaktı. Din adamı/ruhban yetiştiren okulların dışında kalan mektepler için ise “bu filan patrikhanenin, filan cemaatin mektebidir, mekâtib-i hususiye gibi muamele görmemesi...” (Hüseyin Cahid, Tanin, 10 Haziran 1909: 1) temin edilmeye çalışılmıştır.

1.2. Kiliseler ve Mektepler Meselesi'nin Basına Yansımaları

Osmanlı Devleti tarafından Müslim ve gayrimüslim tebaa arasında bir tefrikaya meydan vermeden halline çalışılan kilise ve mektepler meselesinin zamanın gazetelerinde de geniş yankı bulduğu görülmektedir. Genel kanaat, aralarında herhangi bir husumet bulunmayan geniş halk kitlelerinin bu kanun sebebiyle birbirine düşeceği yönündedir. Konuyla ilgili olarak bir bityeniği aramakta olan basın mensupları, meselenin kimler tarafından nasıl ve niçin ortaya atıldığını, kimlerin meseleyi körüklediğini sorgulamaktaydılar.

Türk basınında ise konuya dair tartışmaların daha başlangıcında büyük bir bilgi kirliliğinin varlığına işaret edilmekte ve buna bağlı olarak yanlış bir fikrin temayüz ettiği ileri sürülmekteydi. Daha önce hükümet kanadıyla yapılan bir mülakatta Meclis-i Mebusan'ın bu meseleye yüzeysel olarak bakıyor olduğu yönünde bir intibaa edinilmiş olması, “eğitim öğretim meselesi” adı altında birilerinin bir nifak çıkarmaya çalıştığı görüşünün hâkim olmasına sebep olmuştu.

Tanin gazetesinden naklen, La-Türkî Gazetesi'nde yayınlanan bir makalede bu husus bir kez daha dile getirilmişti. Meclis-i Mebusan'ın kanun yapma hususundaki aceleciliğinin anlaşılmadığına işaret edilmekte ve konuyla ilgili olarak;

“Meclis-i Mebusan azaları müfid ve gürültüsüz tedabir-i kanuniye ittihadıyla iktifa etmiyorlar, heyecanlı olanları tahrik etmek istiyorlar. İşte bu suretle, tedrisatın tevhidi meselesine bila tereddüt giriştiler. Hiçbir müzakere bu kadar itirazat bu kadar ihtirasat tevlid ve tahrik edemez. Bugün mübahasenin esasını tedkik edecek değiliz. Yalnız bu meseleyi ihtiyatsızca ortaya çıkardıklarını, bundan dolayı bir takım hiddetler, bürüdetler husule geldiğini....”

belirten Rum görüşüne karşılık, Tanin yazarı Hüseyin Cahid;

“Hal-i hazırda meclis-i mebusanın vazifesi nifaka bais olacak mevzuları mümkün olduğu mertebede ber taraf etmektir. Osmanlı İmparatorluğu'nu terkib eden anasır arasında şu surede, harici düşmanlara karşı koymak için ittihad ve muvafakat her zamandan daha fazla gereklidir (Hüseyin Cahid, Tanin, 17 Haziran 1909: 1).”

ifadesiyle dış sorunlara karşı birlik ve beraberliğe ihtiyaç olduğundan dolayı meclisin bir an önce ülke içinde ayrışmaya neden olacak sorunları çözmesi gerektiğini belirtmektedir.

La-Türki Gazetesi, Osmanlı ülkesindeki sefirlerin de meseleye bakış açısının olumsuz olduğunu, şayet böyle bir kanun çıkarsa bunun devlet için tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini ileri sürdüklerini ifade etmekteydi.

Kilise ve mektep tartışmaları devam ederken Kânûn-ı Esâsî komisyonu, mezhep, lisan ve mektep bahislerine temas eden maddeleri kanuna ekleme hususunda kararsız olduğundan bu hususun gündeme getirilmesi dahi düşünülmemekteydi. Çünkü Kânûn-ı Esâsî'nin maddeleri değiştirilecek olursa, bunun bütün Müslim ve gayrimüslim tebaa içerisinde Türk olmayanların, Türkleştirilmesi gibi bir anlama geleceğine dair çeşitli şayiaların ileri sürülmesinden çekinilmekteydi. Bu sebeple kanunun ilk haliyle bırakılması hususunda herkes müttefikti.

Kânûn-ı Esâsî bu haliyle tekrar Meclis-i Mebusan'a getirildiğinde, ilk oturum sorunsuz olarak tamamlanmasına rağmen, ikinci oturumda dini meseleler ile eğitim meseleleri gündeme gelince, özellikle Rumlar ve diğer gayrimüslimlerden oluşan bir mebus grubu tarafından bir takrir verilerek, mektep meselesi gündeme getirildi ve bu hususla ilgili kanunun yeni bir probleme sebebiyet vermeyecek şekilde düzenlenmesi teklif edildi. Aslında bu mesele La-Türki'de de bahsedildiği gibi Meclis-i Mebusan'ın çoğunluğunun arzu ettiği, hatta meclise getirilmesinin dahi düşünülmediği bir husus iken, meseleyi kaşıyanların esas niyetinin ne olduğu da tam olarak anlaşılamamıştır. Şayet meclis ekseriyeti tarafından eğitim öğretimin yeniden düzenlenmesine dair bir teklif verilmiş olsaydı Meclis-i Mebusan bu hususu tartışır ve bir kanun layihası düzenlemek ihtiyacı duyardı. Bunun gerçekleşmesi halinde hükümet buna dair bir kanun hazırlar ve meclise gönderirdi. O zaman da bu husus, zamanın uygun olmaması sebebiyle meclisteki diğer azalar tarafından gereksiz bir tartışmaya sebep olacağı için itiraza değer bir konu olarak gündeme gelebilirdi (Hüseyin Cahid, Tanin, 17 Haziran 1909: 1).

Ancak mesele tam tersi bir vaziyette meclisin gündemine taşınmıştı ve eğitim öğretim meselesi adı altında bir takım siyasî amaçlar güdülerek ortaya çıkarılmış görünmektedir. Kozmidi Efendi, hükümete "*mine'l-kadim cari olan usul-ı talimiyeye halel getirilmeyecektir*" şeklinde Kânûn-ı Esâsî'nin 16. maddesine bir ekleme yapılması teklif etti. Meclis-i Mebusan'a bu maddeyi kabul ettirmekle

Rumlar, okullar konusunda patrikhanenin sahip olduğu imtiyazları devam ettirmeyi amaçlıyorlardı (Kerimoğlu, 2007b: 22).

Meclis-i Mebusan kanunun patrikhanenin niyet ve maksadına yönelik olarak kanunlaşmasına müsaade edemezdi. Böyle bir teklifin meclise gelmiş olması, eğitim öğretim meselesinde yeni bir problemler yumağına sebep olacağı düşünülmekte olduğundan, kanunun kabulü halinde patrikhaneye yeni bir siyasî imtiyaz verilmiş olacaktı. Bu da şartlar gereği kabul edilmesi mümkün olmayan bir husustu. Bu sebeple meclis kanunu reddetti.

Kanunun reddedilmesi her ne kadar patrikhaneler tarafından benimsenmemiş olsa da devlet kendi açısından meseleyi değerlendirmekteydi. Devlet, mekteplerin her patrikhanenin istediği şekilde, kendi lisanı çerçevesinde programlar geliştirmesine izin vermesi halinde, Osmanlılığın ortadan kaldırılacağı ve her cemaatin yeni bir millîyet tesis edeceği; bunun da yeni Türk düşmanlarını ortaya çıkarmasına vesile olacağına inanılmaktaydı.

Meclis-i Mebusan'ın bu konuda çekimsizliğinin haklı bir gerekçesi de vardı. Ortada “*Girit*” gibi bütün Osmanlı milletlerini yakından ilgilendiren bir mesele varken, böyle sunî bir meselenin gündeme taşınması bu iki meseleyi birbirine bağlamak ve buradan kendi siyasî çıkarları doğrultusunda bir sonuç elde etmek isteyen mahfillerin olduğu görülmektedir (Hüseyin Cahid, Tanin, 17 Haziran 1909: 1).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, özellikle Balkanlarda okulların ne kadar tehlikeli faaliyetler içine girebileceğini görmüş ve Meşrutîyetin ilanından sonra hem ilk hem de orta öğretimi devlet kontrolü altına almaya çalışmıştır. Devletin resmi dili olan Türkçenin öğretilmesi gazete haberlerinde anlaşıldığı gibi başta Rumlar olmak üzere Türk olmayan unsurları rahatsız etmişti. Yukarıda izah edildiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tüm unsurları Türkleştirmeye çalıştığı şeklinde yorumlanmıştı (Kerimoğlu, 2007b: 22).

Dönemin Rum gazetelerini de mektepler konusu sıkça meşgul etmişti. Bu konuda bir makale yayınlayan Osmanşerloyd adlı gazete, mektepler meselesi hakkında hükümetin düşüncesini belirtmek üzere Maarif Nazırı Nail Bey'in verdiği bilgiler mektepler kanunuyla ilgili olarak ortada dolaşan dedikoduların dayandığı esas problemin, aslında eğitimle ilgili olmadığı, tam tersine terbiye ile ilgili bir husus olduğunu ortaya koymuştur. Yani hükümetin ortaya attığı bu kanun bir gereklilikten doğmuş olduğu, buna mukabil patrikhaneye bazı imtiyazlar verilmesi yolunda

istekleri olanların ise, bu imtiyazların verilmemesi halinde endişelerinin yersiz olduğu dile getirilmiştir.

Hükümetin gayrimüslim okullarında yapılmasını istediği teftiş ve denetlemelerin bir hakkın geri alınmasından ibaret olduğu düşünülmemelidir. Gerek eski ve gerekse yeni hükümetden hangisi olursa olsun, söz konusu mektepler üzerinde teftiş hakkı daima saklıdır. Bu devletin menfaatine olan bir husustur. Devlet bu sayede esas gaye olan Müslim ve gayrimüslim ahali arasındaki ilişkileri normalleştirmeyi ve var olan aykırılıkları ortadan kaldırmayı hedeflemiş görünmektedir (Tanin, 18 Haziran 1909: 2).

Gerçekten de devletin Osmanlılık fikrini tekrar bütün imparatorluk çapında yaygın hale getirmek suretiyle, devletin bütünlüğünü korumayı ve muhafaza etmeyi amaçlamış olması dikkate alındığında, söz konusu gazetenin yorumunun açık ve anlaşılır olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kanuna dair Meclis-i Mebusan'da yapılan görüşmelerde, gayrimüslim mebusların endişelerini gidermek ve Osmanlı bilincini yerleştirmek üzere kanun üzerinde yeni bir düzenlemenin yapılmasına dair bir karar alındığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple kanunun bir defa da mecliste görüşülmesine karar verilmiştir.

1.3. Kilise ve Mektepler Meselesi'nin Meclis-i Mebusan'a Taşınması

Meşrutîyet'in ilanı ile de Osmanlı unsurları arasındaki sorunlara henüz bir çözüm üretilmemiştir. Bulgar ve Rum çetelerinin Makedonya ve çevresindeki kiliselere hâkim olmak için halka uyguladıkları baskı ve konuyla ilgili olarak Bab-ı Âli'ye gelen şikâyetler her gün artmakta idi. Makedonya'da Rum, Bulgar ve Ulah komitelerinin faaliyetlerini Priştina Mebusu Hasan Bey bir soru önergesi ile Meclisi Mebusan'a taşıdı (MMZC, 14 Kânûn-i Sanî 1324:357). Bölgede çeteler tarafından yaşatılan tedhiş ile ilgili hükümete ve Meclis-i Mebusan'a şikâyet telgrafları geliyordu.

Konuyla ilgili Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, 17 Kânûn-i Sanî 1324'te Meclis-i Mebusan'da şu açıklamalar da bulundu:

“1313 senesinden, itibaren Makedonya'da çeteler arttı ve asayîşi bozmaya başladılar. 5-6 ay evvelki araştırma neticesine göre 110 Bulgar çetesi, 80 kadar Rum, 30 kadar Sırp, 5 kadar Ulah çetesi mevcut idi. Bu bölge de çetelerin faaliyetlerini engellemek için hükümet çok uğraştı ancak imha edilen çetenin yerine hemen yenisi kuruluyordu. Meşrutîyet'in ilanı sonrasında çeteler faaliyette bulunmamak üzere dağılmış olsalar da silahlarını teslim etmediler. Rumeli'de Rum, Bulgar, Sırp ve Ulahlar arasında, meydana gelen ancak Meşrutîyet'in ilanı ile ortadan kalkacağını ümit ettiğimiz ihtilaf, esasen kiliselerden doğmuştur. Bu, o kadar mühim maddedir ki, bu dört unsuru da memnun edecek bir surette halledilmez ise, ihtilaf ortadan kaldırılamaz. Rumeli'de, propagandaya ilk önce başlayanlar Bulgarlar olmuştur. Bulgarlar 1313

yılında 1318' kadar güç kullanmaz iken, 1319 Bulgar İhtilalinden sonra Rum Patrikhanesi'ne bağlı köyleri, Eksarhane'ye bağlamak için güç ve şiddet kullanmaya başladılar. Bulgar çetelerinin bu baskısı karşısında hükümet güçsüz köylüyü korumak için, köy halkı hangi kiliseye bağlı ise hükümetçe mensubiyetleri o şekilde tanıdı. Osmanlı'da mezhep değiştirmek serbest iken, bu olaylar üzerine yasaklandı. 1319'dan itibaren Eksarhane'ye geçen köylerin kiliseleri kapatıldı. O köyde patrikhaneye bağlı olan köylü var ise kiliseler onlara verildi. Ülkede asayiş sağlanınca isteyen istediği mezhebe geçebilecekti. Bu durum Meşrutîyet'e kadar böyle devam etti. Meşrutîyet'in ilanından sonra da ara veren sorun tekrar başladı. Onun için Meclis-i Mebusan'ın bu durumu bir kanun çıkararak çözmesi gerekmektedir.”(MMZC. 17 Kânûn-î Sanî 1324: 368–372).

II. Abdülhamid'in siyasî malzeme olarak kullandığı iddia edilen bu sorunu Hüseyin Hilmi Paşa'nın sözlerinden anlaşılacağı üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti çözmek istiyordu (MMZC. 17 Kânûnî Sanî 1324: 374).

Bölgede aşayişin bozulması ve sürekli gelen şikâyet telgrafları üzerine hükümet, Makedonya'da Anasır-ı Osmaniye arasında yaşanan bu sorunun çözümü için bir komisyon kurarak kiliseler meselesinin çözümü hakkında komisyondan bir kanun hazırlanmasını istedi (Uzer, 1987: 116). Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı iken, Bulgar Eksarhanesinin kurulması ile bölünen Ortodoks Osmanlı vatandaşları arasındaki bu sorunu çözmek isteyen Osmanlı Hükümeti, oluşturduğu komisyon marifetiyle 11 maddelik bir kanun tasarısı hazırlayarak, görüşülmek üzere 23 Haziran 1909 tarihinde Meclis- i Mebusan'a gönderdi.

Hükümet Rum ve Bulgar ahali arasında kilise ve mektepler sorununu çözmeye çalışırken, Rum ve Bulgar Mebuslar sorunu sürekli meclise taşımaya devam ediyorlardı. İstanbul Mebusu Kozmidi Efendi, patrikhanenin sahip olduğu hakları korumaya çalışarak Dahiliye Nezareti'ne, Drama Metropolidi'nin köylerde dolaşmasının neden yasaklandığını soruyor ve Rum Patrikhanesi'nin bundan vazgeçilmesi konusundaki isteğini bildiriyordu. Konuyla ilgili hazırlanan Dahiliye Nezareti Tezkeresi meclise 4 Şubat 1909'da sunuldu. Meclis müzakereleri sırasında Kozmidi Efendi söylediklerinin tam anlaşılmadığını Drama Metropolitinin köylerde dolaşmaktan men edilmesini Kânûn-ı Esâsî'de sunulan hak ve özgürlükler açısından değerlendirdiğini açıkladı (MMZC. 22 Kânûnî Sanî 1324: 462–463). Mecliste Rum mebuslar aslında kiliseler sorununu çözmek için bir kanuna ihtiyaç olmadığını, Kânûn-ı Esâsî ile tüm Osmanlı vatandaşlarının inanç hürriyetine sahip olduklarını savunuyorlardı (MMZC. 17 Kânûnî Sanî 1324: 375).

Drama Mebusu Ağâh Efendi'nin, yaklaşan Paskalya Bayramı'nın bölgede Rum ve Bulgarlar arasında yeni bir münakaşaya neden olabileceğini belirterek, hükümetin bir an önce gerekli tedbirleri alması hususunda verdiği tezkere oy çokluğu

ile reddedildi (MMZC. 27 Kânûnî Sanî 1324: 540). Bu tür tacizler ile Bulgar mebuslar kanunu acilen meclis gündemine getirmek istiyorlardı. 24 Şubat 1909'da Selanik Mebusu Honeus Efendi, Kırkkilise Metropolitinin ikamete memur edildiğine dair Tanin de çıkan haberlerin doğru olup olmadığını soruyordu (MMZC. 11 Şubat 1324: 7-8). Meclis-i Mebusan'da Dalçef Efendi tarafından Bulgar çetelerini mahvetmek için, Rum çeteleri meydana çıkarılarak bu çetelerin mahallî yönetimlerce desteklendiği beyanında sonra, 1 Mart 1909 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Meclis-i Mebusan'a gönderilen tezkere de Hükümet-i Osmaniye'nin Osmanlı unsurlarının tamamına eşit uzaklıkta olduğunu, hiçbir unsura farklı yaklaşılmadığını belirtiyordu. Tezkerede ayrıca 1905 ile 1910 yılları arasında Makedonya'da meydana gelen çete faaliyetleriyle ilgili bazı istatistikî bilgiler vardı ve bunlar meclise sunuluyordu (MMZC. 16 Şubat 1324: 87). Bu tartışmalar gösteriyordu ki bir an evvel bu sorunun çözülmesi gerekiyordu.

Aciliyeti olan bu sorun, hükümet tarafından hazırlanan "*Rumeli'de Kain Münazaün-fih Kilise ve Mektepler*" kanun layihası olarak 7 Temmuz 1909'da Meclis gündemine geldi (MMZC. 24 Haziran 1325: 211). Tasarı incelenmek üzere mecliste teşekkül edilen encümen havale edildi. Kanunun encümen tarafından incelenmeye başlanması Bulgarlar arasında heyecana neden oldu. Bulgarlar, bu kanunun bir an önce çıkarılmasını istiyorlardı. Bu nedenle gerek Dahiliye Nezareti'ne (MMZC. 6 Ağustos 1325: 549) gerekse Meclis'i Mebusan'a bu sorunun bir an önce halledilmesi yönünde telgraflar çekerek taciz etmeye başladılar (MMZC. 20 Kânûnî Sâni 1325: 91).

Kanunun meclis gündemine gelmesi mecliste harareti artırdı. Her fırsatta Bulgarlar, Makedonya'daki okul ve kiliselerin bir kısmının kendilerine devredilmesini talep ediyorlardı (Bozkurt, 1993: 105). Bulgarların aksine Rumlar ise mevcut statükonun korunmasını ve meselenin aceleye getirilmemesini istiyorlardı. Meclis'te Rum ve Bulgar mebuslar arasında anlaşmazlık da bu nokta da kilitleniyordu. Aralarında bir ittifak yoktu ve hatta Rum Mebuslar encümen toplantılarına katılmayarak kanunu geciktirmeye, daha da ileri giderek tehir ettirmeye çalışıyorlardı. Söz hakkı alarak fikrini beyan eden İstanbul Mebusu Kozmide Efendi, kanunun aciliyetinden çok ehemmiyeti üzerinde durulması gerektiğini ifade ediyordu (MMZC. 4 Ağustos 1325: 498-499). Konya Mebusu Mehmet Vasıf Efendi, yıllardır tüm Makedonya'yı kan gölüne çeviren kilise ve mektepler sorununun önemini bildiğini ve bir an önce bu dehşetin durdurulması

gerektiğini söylüyordu. Bu tedhişin durdurulması için, kanun bir an önce çıkmalıydı. Siroz Mebusu Hristo Dalçef 17 Ağustos 1909 tarihli meclis oturumunda görüşlerini belirtiyordu. Dalçef Efendi;

“Köylülerin kiliselerine çok bağlı olduklarını ancak kiliselerinden mahrum olduklarını bu sebeple sorunun acil olduğunu beyan etmiştir. Burada Kozmide Efendi'ye atıfta bulunarak, Rumlar açısından sorun olmadığını onların kiliselerinden mahrum olmadıklarını..”

dile getirdikten sonra, köylülerin meclisten isabetli karar beklediklerini söylüyordu. Mecliste hâkim olan düşünce kanunun bir an önce çıkarılması yönündeydi. Rum mebuslar kanunun çıkarılması taraftarı olduklarından dolayı, her türlü oyalama yoluna gidiyorlardı, mecliste oluşturulan encümen toplantılarına mazeretsiz olarak katılmıyorlardı. Bu nedenle Şarki Karahisar Mebusu Rıza Bey, kanunun incelenmesi için oluşturulan encümenin üye sayısının artırılmasını meclise teklif etti. Meclis bu teklifi oy çokluğu ile kabul etti (MMZC. 4 Ağustos 1325: 449 - 501).

Encümen üyesi Manastır Mebusu, Mehmet Vasıf Efendi, *“Rumeli'de yirmi seneden beri ve hususiyle beş altı seneden beri adeta seller derecesinde dökülmüş kanlar ve mucibi teessüf bir takım ahval vukua gelmiştir. Bu haller hepimizi üzümüştür...”* (MMZC. 6 Ağustos 1325: 549) şeklinde duygularını ifade ederek, Kanun lâyihasında encümende iki madde üzerinde tek nokta da değişiklik yapıldığını belirtmekte ve bu değişikliğin nedenini;

“...hükümet münazaunfih olan kilise ve mektep kimin namına müesses ise o tarafa terk ve teslim edelim diyor. Bu kimin namına müesses ise fikrasından hem bir müphem mana müstefad oluyor, hem de pek tatbiki mümkün görünmüyor. Biz bir şehir veya kasaba da münazaunfih bir kilise ve mektep hangi tarafta ekseriyet var ise münaziundan o tarafa teslim olunsun dedik. Çünkü mesela, hükümetin takip ettiği nokta eğer iltizam alınacak olursa, bir köy, meselâ bin haneden ibaret ise bu bin hane içinde bir hane eski mensubiyetini muhafaza ediyor.” (MMZC. 6 Ağustos 1325: 549).

sözleriyle ifade etmektedir.

Meclis-i Mebusan'a sunulan kanun layihası, encümen maharetiyle incelenerek gerekli tadilat yapılmış ve 19 Ağustos 1909'da görüşülmek üzere meclis gündemine getirilmişti. Kanunun görüşülmesini ve çıkarılmasını engellemek isteyen ve bu husus da her türlü yolu denemek niyetinde olan, Rum mebuslar mecliste karar yeter sayısının bulunmadığını iddia ediyorlardı. Ancak Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey, çoğunluğun hâsil olduğunu beyan ederek konuyu kapattı (MMZC. 6 Ağustos 1325: 550). Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey, bu kanunun çıkarılmadan meclisin tatile girmesini vicdanın kabul etmeyeceğini söyleyerek;

“Bu meselenin sadece bir kilise meselesi olarak değerlendirilmemesi gerektiğini, Osmanlı unsurlarının bir kısmı arasında mühim bazı ihtilâflara sebebiyet

veren bir mesele olarak görülmesinin kabul edilmesi gerektiğini söylüyordu. Ona göre bu ihtilafın tek sebebi, kilise sorunu değildi. Fakat cahil köylüye en mühim sebep olarak kilise meselesi gösterildiğini (MMZC. 6 Ağustos 1325: 550-51)” belirtti.

Bu nedenle söz konusu yaranın daha fazla kaşınmaması için meclisin tatile girmeden bu kanunu çıkarmasının en doğru davranış olacağı kanaatindeydi.

Mecliste, Rum mebuslar ısrarlarından vazgeçmiyorlardı. Rum mebuslar, Yorgo Honeus Efendi, Artas Yorgoki Efendi, Pavli Karalodi Efendi, çıkarılması düşünülen bu nizamnâmenin sorunu çözmeyeceğini iddia ediyorlardı. Pavli Karalodi, hükümetin kilise işine karışmasının hiçbir faydası olmadığını aksine en son karıştığında Kırım Savaşı'nın çıktığını söyledi. Ona göre Rum ve Bulgarlar arasında sorun dini değil siyasî idi. Yoksa iki milletinde kendi kiliselerini yapacak durumları vardı (MMZC. 6 Ağustos 1325: 551–552). Yorgo Honeus Efendi'ye göre de kiliseler sorununa devlet karışmamalıydı. Devlet dini işlerle uğraşmamalı sadece halkının emniyetini sağlamalıydı; emniyet sağlanırsa kilise sorunu zamanla kendiliğinden çözüldü (MMZC. 6 Ağustos 1325: 553). Selanik Mebusu Rahmi Bey'de aynı şekilde sorunun sadece kilise sorunu olmadığı için bu kanunla beraber bir de daha önce de konuşulan *çeteler kanununun* çıkarılmasını ve bu yolla asayişin sağlanması gerektiğini tekrarladı (MMZC. 6 Ağustos 1325: 553). Yorgo Honeus Efendi, Artas Yorgoki Efendi gibi Rum vekillerin karşı çıkmasına rağmen, Rıza Bey kanunun görüşülmesini meclise teklif ederek oylaması üzerine kabul olunarak görüşmeye geçildi.

Makedonya'da Rumlarla Bulgarlar arasındaki ihtilafı ortadan kaldırmak ve asayiş sağlamaya için hükümet iki kanunun düzenlenmesini benimsemişti. Bunların biri Kiliseler Kanunu, diğeri ise Çeteler Kanunu idi.

Kiliseler Kanunu'nun ancak üç maddesi müzakere edilebilmişti. Çeteler Kanunu'nun Meclis-i Mebusan'da görüşülmesine vakit bulunamamıştı. Bu kanun layihalarının hükümetin mesuliyeti altında tatbikine teşebbüs edilip edilmeyeceği dahiliye nazırı Talat Bey'e sorulmuştu. Talat Bey cevabında:

“Çeteler Kanunu'nu hemen tatbik edeceğiz, fakat Kiliseler Kanunu'nu tatbik etmeyerek meclis-i mebusan ve ayanın tasdikini bekleyeceğiz. Çünkü Kiliseler Kanunu “bir ihtilaf-ı malum ve mani'-i izale için yapılmış bir kânûn-i hususi demektir. Biz bir kere bu kanunu kendi tanzim ettiğimiz gibi tatbik edersek ya sonra meclis-i mebusan veya ayan değiştirirse ne olacak? O zaman kanun bir lafz bir maniden ibaret kalacak çünkü biz bir kere tatbik edince artık tatbik edecek yer bulunmayacaktır. İşte bu sebeple Kiliseler Kanunu'nun meclis-i mebusan ve ayandan geçmesini intizar etmek mecburiyetindeyiz. Fakat Çeteler Kanunu böyle değildir. Onun için bu kanun layihasının mesuliyetimiz altında tatbikine başlanması hakkında emir vereceğim” (Tanin, 12 Eylül 1909: 2) dedi.

Bu cevap üzerine Selanik Mebusu Honeus Efendi, Rumeli vilayetinde Kiliseler meselesinin hükümet tarafından kesin olarak ve bir daha ihtilaf çıkmasına mahal vermeyecek şekilde halledilmesi için gereken emrin verilmesini Dahiliye Nazırı Talat Bey'den istemişti (Tanin, 26 Eylül 1909: 2).

2. KİLİSELER VE MEKTEPLER KANUNUN MECLİSTE GÖRÜŞÜLMESİ

Osmanlı hükümeti kanunun Meclis-i Mebusan'da görüşülmesine karar vermişti. Konuyla ilgili olarak meclis reisi Ahmet Rıza Bey mecliste konuya değinmiş ve kanun layihasının madde madde görüşülmesini teklif etmişti. Bu görüş kabul olunarak görüşmelere geçildi.

Görüşmelerde, lahiyada belirtildiği şekilde Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi'ne tabi olduklarını ifade eden ahalinin kilise ve mektepleriyle ilgili problemlerinin bu kanuna göre halli yoluna gidilmesine (Madde: 1) karar verildi. Görüşmeler sırasında özellikle “*mensubiyet*” konusu gündeme getirildi ve madde bu hususta değişikliğe uğradı. Bu değişikliğin Sırp, Ulah ve Arnavut halka ait kilise ve mekteplerinin kendilerine verilmesi amacıyla yapıldığı görülmektedir. Mensubiyet meselesinin halli konusunda mebusların kendi aralarında tam bir görüş birliğinin olmadığını göstermiştir. Bu konuyla ilgili olarak Hristo Dalçef Efendi, “mensup olanlar” yerine “cemaat” tabiri konulacak olursa sorunun ortadan kalkacağını beyan etmiştir (MMZC. 6 Ağustos 1325: 555 – 559). Dalçef Efendi'nin bu teklifine rağmen madde üzerinde hiçbir değişiklik yapılmamış ve oy çokluğu ile kabul edildiği görülmüştür. Konu üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda köylerde ve kasabalarda patrikhaneye veya Eksarhaneye bağlı olduklarını açıkça belirten ahalinin talep etmeleri halinde dahi, kilise ve mekteplerin o tarihte kimin elinde ise ona verilmesi (Madde: 2) üzerinde görüş birliğine varılmıştı. Ancak bu husus bazı mebusların tepkisiyle karşılaşmış olup Halep Mebusu, Mustafa Nuri Paşa ise kilisenin din için yapıldığını, mezhep ve millet için yapılmadığını belirterek, İslamiyetteki camii gibi o dinden olan herkese açık olduğunu, belirli bir millet ve cemaate ait olamayacağını ifade etmiştir.

Görüşmeler sırasında gündeme gelen bir diğer husus ise çiftliklerdeki kiliselerin durumuydu. Selanik Mebusu Rahmi Bey, çiftliklerdeki kiliselerin durumunu sorgulayarak, çiftlik sahibi tarafından çalışanların rahat ibadet edebilmeleri amacıyla yaptırılan kiliselerin durumunun ne olacağını sormuştur. Onun amacı çiftlik sahibinin hakları mevzubahis olduğu için çiftlikler hakkında yeni bir

madde hazırlanmasını sağlamaktı. Adliye Nazırı Nurettin Paşa, kabul olması halinde “ancak çiftlik sahipleri tarafından yapılıp ortakçılara tahsis kılınan hususî maâbedlerin bunlardan ayrı kabul edilmesi” hususunun Madde 2’nin sonuna ilave edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Nazır Bey’in teklifi uygun görülmüş ve oylanarak kabul edildiği anlaşılmıştır (MMZC. 6 Ağustos 1325: 559–560).

Kanun lahiyasının bir diğer önemli hususu ise sorunlu kilise veya mektep bulunan bir köy veya kasaba ahalisinden bir kısmının patrikhaneye, diğer bir kısmının ise Eksarhaneye mensup olmaları halinde o kilise veya mektebin esasen hangi taraf için yapılmış ise o tarafa terk edilmesi isteği idi. Buna karşılık diğer taraf için yeni bir kilise veya mektep inşa edilmesi için ise beşinci ve altıncı maddelere uygun olarak hükümetten gerekli yardımın nakit olarak verilmesi (Madde: 3) hususu gündeme gelmiş ve kabul edilmişti.

Bu madde Meclis-i Mebusan oluşturulan encümenin gündemine alınarak, değiştirilmiş ve istenilen düzenleme yapılmıştır. Böylece üzerinde tartışılan konu açıkça ortaya çıkmış olduğundan, hükümet tarafı “*müesseslik*” üzerinde durmakla beraber encümenin “*ekseriyet*”e bakılmasını teklif ettiği görülmüştür. Gümölcine Mebusu İsmail Hakkı Bey, hükümetin müesseslik fikrinde yeni kiliseler inşa ederek sorunu çözdüğünü, bu sayede kimsenin mağdur edilmeyeceğini ve kendisinin de bu fikri benimsediğini ifade ederken, Manastır Mebusu Mehmet Vasfı Bey, hükümetin bu teklifinin sorunu çözmeyeceğini şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“İsmail Beyefendi Refikimizin bir misal ile iddialarının ne mertebede yanlış olduğunu arz edeceğim. Efendim, bir köyde bir kilise var. O köy, bin hanelik bir köydür. Oradakiler umumen, vaktiyle patrikhaneye mensup imişler. Fakat tebdili intisap ettiler. Egzarhhaneye tabi olmuşlar. 999 hanesi tek mil Egzarhhaneye intisap etmiş, bir hane kalmış, hattâ o, hane de değil, o hanenin içinde bir müezzine kalmış. O müezzine patrikhane aylık veriyor. Efendim, bu adam o evi muhafaza etmek için, 999 hanenin içinde bir müezzine efendi. Çünkü oraya hizmet ediyor, maaş alıyor. Diyor ki ben işte Rumum. Ben bu kiliseye mutasarrıf olacağım. İsmail Beyefendiye sorarım, o kiliseyi o müezzine verip te 999 haneyi kilisesiz bırakmak muvafık olur mu? 999 hanede mütemekkin olan o halkın ecdadı o kilisede çalışmış, para vermiş, onlar yapmışlar. Hem Hükümetten gelen maddede ne diyor? ‘Hangi taraf namına müesses ise’ diyor. Namına müesses ise ne demektir? Demek oluyor ki o adamlar, vaktiyle patrikhanenin delaletiyle bu kiliseleri yaptıkları için ve o kiliseler o nama muharrer olduğu için şimdi hep patrikhaneye vereceğiz, öyle mi? Müessesliği nazarı itibara almıyor. ‘Kimin tarafından müesses ise’ demiyor. ‘Kimin namına teessüs olunmuş ise’ diyor. Bu kaide-i adaletle muvafık mıdır, size sual ederim: Müessis var diyorlar, bakalım var mıdır? Var, yok meselesi evveleminde halledilmeli. Var ise, o maksat tesis ve müesseslere ne dereceye kadar bir hak vermiştir.”

Hükümetin müessislik fikrine karşı çıkanlardan biri de Selanik Mebusu Emanüel Karasu idi. O;

“...bir Hıristiyanın mutlaka bir kiliseye bağlılığı vardır. Çünkü babası orada oturmuş, babasının kabristanı orada, kendisi orada doğmuş, büyümüş. Tabii ki bir

bağlılık var ve isbat edeceğim ki, kiliselerin iade edilmesi lazım gelen taraf müessife olamaz. Ayrıca kilisenin sahibini tespit etmek kolay şey değildir”

şeklinde görüşünü ortaya koyarak kiliselerin ekseriyet sahiplerine verilmesini savundu.

Onun bu fikrine karşılık Kozmidi Pandelaki Efendi hükümetin teklifi olan müesseslik fikrinin meselenin halli için yeterli olacağını iddia etmekteydi (MMZC. 6 Ağustos 1325: 561–568)

Hükümetin müesseslik fikrine karşı olmamakla beraber, bu fikrin mutlaka kanunlara uygun bir şekilde dönüştürülmesi hususunda fikirleri olanlar da bulunmaktaydı. Ergiri Mebusu Yanko Mamapulo Efendi, “ *... ilgili maddenin Kânûn-î Esâsî ahkâmına muhalif olmaması gerektiği, K^nûn-i Esâsî'nin yirmi birinci maddesinde herkes usulen mutasarrıf olduğu mal ve mülkünden emindir* “ diyordu.

Ona göre;

“Bir kimse bir şeye mutasarrıf olduğunu ikrar ettiğinde elbette bir senet bir temessük ibraz etmek iktiza eder ki hakkını ona isnad edebilsin. Bu hususta senet, fermanı âli'dir. Binaenaleyh fermanı âli her kimin namına verilmiş ise, yani müessisi kim ise, tabii hakkı tasarruf ona ait olmak icab eder. Hatta o Fermanı Âli'de bir tabir vardır. “Falanın namına verilmiş olan bu şeye ahar kimesne taarruz etmiye” kimsenin müdahaleye hakkı olmaya diyerek birtakım tabirler vardır ki, onlarla sabit oluyor. Bu arzettiğim veçhile temessük kimin namına ise, tabii hâk onundur ve binaenaleyh esasen arayacağımız cihet, müessisidir. Devlet nasıl bu sureti düşünerek bu madde-i kanuniyeyi tanzim etmiş, göndermiş. Bizim encümenimiz bu kaideyi tebdilen ekseriyetle akalliyeti nazarı dikkate alarak bu maddeyi bu suretle tadil etmiş. Hâlbuki bendenize kalırsa, devletin düşündüğü pek doğrudur. Ayrıca Makedonya'da ekseriyet ve akalliyet nazarı dikkate alınabilmek için hürriyeti vicdaniyenin ber-kemal bulunmuş olduğu teslim edilmiş olmalı. Hâlbuki oradaki teşekkül etmiş olan ekseriyet ve akalliyet hiçbir vakit hürriyeti vicdaniyenin mükemmel bulunduğu bir zamanda teşekkül etmemiştir. Çeteler, ötekini berikini zorlayarak gâh bir tarafa gâh diğer tarafa sevkettirirdi. Binaenaleyh bu esas, hiçbir vakit kabul olunamaz. Onun için netice olarak bendeniz diyorum ki, devlet pek âlâ meseleyi bilerek bu madde-i kanuniyeyi vazetmiştir.”

Binaenaleyh maddenin kabulü lazım gelir. (MMZC. 6 Ağustos 1325: 577). Yanko Mamapulao Efendi'nin bu beyanatına karşı Manastır Mebusu Pançedoref Efendi araya girerek, hükümetin fikrine karşı ifade ettiği bu beyanatla;

“... sadır olan Ferman-ı Ali, bir ruhsatnâmedir. Tapu değildir. Kilise köyün ibadeti için yapılmıştır. Tüm Ortodokslar, patrikhaneye bağlı olduğu için ferman da patrikhane adına verilmiştir. Nitekim kırk sene öncesinde eksarhane mevcut değildi. Dolayısıyla kiliseler konusunda müesseslik fikrine değil encümenin fikri olan ekseriyet fikrine taraftar olunulması gerektiği... (MMZC. 6 Ağustos 1325: 578), ”

hususunda encümenin fikrini savunmuştur.

Bu karşı görüşler üzerine Selanik Mebusu Emanuel Karasu encümenin, hükümet tarafından teklif edilen müesseslik fikrine karşı olanların bu husustaki dirençlerini açıklamak gereği duymuştur. Ona göre kilise kimin tarafından müesses

ise o tarafa bırakılsın maddesi hususunda çoğunluk hangi tarafta ise mektep ve kiliselerin o tarafa bırakılmasına dair yapılması istenilen tadilatı gündeme getirerek, şu soruyu sormuştur; “kiliseyi sırf Bulgarlar inşa ettikleri halde, patrikhane namına yapılmıştır diye patrikhaneye vermek muvafık mıdır? (MMZC. 6 Ağustos 1325: 579).”

Bu soruya cevap vermek üzere söz hakkı alan Selanik Mebusu Yorgi Honeus Efendi;

“Bulgarların Makedonya’da takip etmiş olduğu siyasetin, eski ahval üzerine muvaffak olamayacağını anlamaları üzerine politikalarını değiştirdiklerini ve amaçlarına ulaşabilmek için birtakım çeteler kurduklarını ve bu çeteler vasıtasıyla Bulgar lisanını kendi vatandaşlarının hem dil ve hem de dini meselelerinde öne çıkarmak hususunda mücadaleye giriştiklerini belirterek, Bulgarların, siyasi maksatlarına bu yolla ulaşabileceklerine inandıklarını...” ifade etti.

Yorgi Honeus Efendi, Bulgarların bu tutumlarını Makedonya’da da sürdürdüklerini ve buradaki ahaliyi de bu yolla kendi taraflarına çekmek gayreti içerisinde olduklarını söyleyerek Bulgarların bu tarafgirane davranışının karşısında ise sadece patrikhanenin durabildiğini ortaya koymak suretiyle, ahalinin kendi rızası ile Egzarhaneye tebaiyyet etmeyi istemiş olması halinde Bulgarların böyle bir tazyik ve cebre ihtiyaçlarının olamayacağını, işlemiş oldukları hunharca cinayetlere de gerek kalmayacağını belirtmiştir. Yorgi Honeus Efendi meseleye açıklık getirmek için geçmişten bazı örnekler de vermek suretiyle görüşünü bir dayanağa da bağlamak istemiştir:

“1319/1903 tarihinde görürüz ki vapurlar dinamitle uçuruldu, şimendiferler keza köyler yandı, yüzlerce binlerce ahali itikadı aslısından inhiraf ile Bulgar lisanını tekellüm etmeye mecbur oldular ve bu yüzden binlerce Hıristiyan mahvoldu. Dört sene sonra Rumlar baktılar ki mahvoluyorlar hükümeti Osmaniyenin muavenetiyle diyebilirim mukavemet etmeye başladılar. Bu defa onlar da çeteler teşkil ettiler. Bu suretle onlar tarafından da cinayât ika edildi. Çünkü siyaset onu icab ettiriyordu. Buna hepimiz teessüf ettik. Lâkin bir derece Bulgarların maksadına sed çekildi ve maksatlarına muvafak olamadılar. Avrupa, o dört sene içinde gördü ki itikadı asliyelerinde devam etmek için fedayı can edecek Rum Patrikhanesi’ne merbut Hıristiyanlar da var. Buna karşı Avrupa hükümetleri dediler ki Makedonya’da Hıristiyan ahali yalnız Bulgar kilisesine mensup değildir. Patrikhane bunların itikadı aslısında berdevam olmasını arzu ediyor (MMZC. 6 Ağustos 1325: 581).”

Yorgi Honeus Efendi’nin bu serzenişi üzerine Üsküp Mebusu Todori Pavlof Efendi de söz alarak başka bir örnek vermek ihtiyacı duymuştur:

Dedeğaçta (İnos) Kazasında Hasırlı Köyü vardır. O köyde kırk hane Egzarhaneye ve iki hane yalnız patrikhaneye mensuptur. Bu iki haneye bir kilise verilmiş. Papazı da orada, Bulgarlara, «geliniz Rum olunuz o vakit sizi kiliseye sokarım yoksa salıvermem» diyor ve bir seneden beri orada birçok ahali vefat etmiş, duasız defnolunmuş, birçok çocuklar vaftizsiz kalmıştır, hâlâ da böyledir. Oradan muhtelif telgraflar, mektuplar geliyor. Diyorlar ki bu hal nedir? Meclisi Mebusan, bu meseleyi halledecek, onlar da buna riayetken bekliyorlar. Edirne Vilâyetinde Ortaköy Kazasında (Puhle) Karyesinde seksen hane var, orada bir papaz var; papaz, tutmuş, kiliseyi

kapıyor, Rum olunuzda geliniz kiliseye diyor. Canım bu kiliseyi biz yaptık, yok Rum olacaksınız, öyle bırakırım sizi diyor. Bu meselenin faslı için esas bu maddedir efendim. Bu esas ise nedir? Her yerde umumen kabul olunmuş bir ekseriyettir. Her yerde, her Mecliste öyle bir usul caridir ki, ekalliyet ekseriyete tabidir. Hiç kimse buna mâni olamaz (MMZC. 6 Ağustos 1325: 583). ”

Todori Pavlof Efendi ile aynı görüşü paylaşan Selanik Mebusu Velahof Efendi, mesele üzerinde kendi düşüncelerini ortaya koymak istemiştir. Ona göre;

“Mesele pek mühimdir. Rum vatandaşlarımız, Bulgar unsurunu mağdur etmek istiyorlar. Esareti altında tutmak istiyorlar. Biz, Bulgarlara verin demiyoruz. Ekseriyet kinde ise o nazarı dikkate alınsın. Bulgar unsuru, bu meselede bir siyaset takip etmiyor. Gerek Bulgar, gerek Rum, hangi unsura mensup olursa olsun, esareti ruhaniye altında bulunmasın. Çünkü esaret altında ezilecek olursa, netice fena olur. Bulgarlar, bu meselede bir tariki siyaset takip etmediklerini, hürriyetin iptidasından bugüne kadar defaatle ispat etmişlerdir. Eğer Bulgarların öyle bir meslek takip ettikleri doğru olsa idi Arnavutlar, Ulahlar da kendi lisanlarında ibadet etmek istiyorlar. Onların da bir siyaset takip etmesi lâzım gelirdi. Öyle değil. Bu, bir Ortodoks Patrikhanesidir. Rumluğu takip etmemelidir. Ekseriyet esas kabul edilmeyecek olursa, vatan için iyi değildir (MMZC. 6 Ağustos 1325: 583-586).”

şeklinde görüşünü belirterek ekseriyet fikrinin kabul edilmesini istiyor.

Patrikhaneye bağlı Rum mebuslar hükümetin teklif ettiği müessislik fikrini savunurken, Eksarhane taraftarı olanlar ise “ekseriyet” fikri üzerinde direnmekteydiler. Ancak hükümetin ve Rumların direnişine rağmen, encümen taraftarı olanların çoğunluğu ele geçirmeleri sebebiyle, meclis-i mebusanda yapılan oylama sonucunda encümenin teklifi olan “ekseriyet” fikri oy çokluğu ile kabul olundu.

Ahalisi kısmen patrikhaneye ve kısmen Eksarhaneye bağlı olan çiftlik, karye veya kasabalarda bulunan kilise ve mektepler hakkında da bazı kararlar alınmıştır. Buna göre bunların hangi kilise ve mektebe intisap eder ise oraya dahil edilmelerine karar verilmişti. Ancak ikinci bir kilise veya mektep olması halinde o zaman bu ikinci kilise veya mektebin bunlara verileceğine hükmolunmuştur. Bununla beraber kilise veya mektep kendi adına inşa edilmiş olan üçüncü bir taraf olması halinde bunların başka bir ırktan olmaları durumunda hangi tarafı tercih ederler ise o tarafa ait kiliseye mensup olmaları (Madde: 4) hususuna karar verilmişti (MMZC. 23 Şubat 1325: 626).

Ancak maddenin bu şekilde kabulü konusunda mebuslar arasında kafası karışanlar olduğu anlaşılmaktaydı. Konuyla ilgili olarak Yorgo Boşo Efendi “Bir köyde gerek patrikhaneye, gerek eksarhaneye mensup ahali var ise, mensûbînin bir kısmına bir kilise verilecek, diğer kısmına da diğer bir kilise verilecek. Bu kiliseleri

birisinden alıp öbürüne vermek hangi esasa dayandırılacaktır? Bu konuda, Bulgarların ve Rumların ayrı ayrı siyaseti olduğunu belirten Yorgo Boşo, böyle olmaması gerektiğini Osmanlı Devleti'nin tek bir siyasetinin olması gereğini vurguluyordu. Yorgo Boşo sözlerinin devamında Osmanlı Devleti'nin bu konuda Sultan II. Abdülhamid döneminde bir siyasetinin olduğunu, bu siyaset devam etse idi buradaki sorunun zaten görmezden gelineceğini söylüyordu. Mevcut hükümet sorunu görmezden gelse idi o zaman hükümet-i meşruta olmazdı.” (MMZC. 23 Şubat 1325: 626-627). Yorgo Boşo bu hususta başka bir konuya daha temas etmiştir. Buna göre;

“Bir kilise, yapılmazdan evvel kilise sayılmaz. Adı bir binadır, nasıl bir ev âdeti bir samanhanedir. Hiç farkı yok. Ne vakit kilise olur? Ne vakit mezhepçe takdis edilirse, o kiliseyi takdis eden kimse ona mutasarrıf oluyor. Fermanı âlî, yalnız kilisenin inşasına müsaade eder. Fakat Fermanı Âli'de de yazılıyor ki, inşa edilecek kilise, falan mezhebin içtimai için yapılıyor. O kilise yapıldıktan sonra, arz ettiğim veçhile, o mezhebin reisi ruhanisi onu takdis ediyor, milletine diyor ki, benim takdis ettiğim veçhile burayı istimal edeceksiniz, burada okuyacaksınız, icrayı âyin edeceksiniz, ölülerinizi gömdüreceksiniz. Şimdi benim babamın kemikleri bulunduğu bir kiliseyi ben size nasıl terk ederim? O kemikleri size mi bırakacağım, rica ederim, o kemikleri ben nereye bırakacağım? Diyeceksiniz ki, o kilise içinde hem Rum kemikleri, hem de Bulgar kemikleri var. O kemikleri ayıralım mı? Herkes öldüğü vakitte bir sıfatı rûhâniyye ile bir mezhep ile ölüyor. Ne sıfat ile ölmüş ise o sıfat ile gömülüyor. Kemikleri de o sıfatla kalmıştır. Bugün Bulgar Eksarhanesine tâbi olan evtâdinin babası ölmüş ise oraya, Rum Patrikhanesine mensup olarak ölmüş ise o mensubiyet âhirete de kalıyor. Demek oluyor ki, o kemikler orada hâlâ patrikhaneye mensuptur, mezhep itibariyle Egzarhhaneye mensup olamaz. Bizim bu meseleyi burada hal için selâhiyetimiz olduğunu göremiyorum. Zira bilirsiniz ki, burada pek büyük mezhep farkı yoktur. Bunlar kırk, kırkbeş sene evvel ayrılmış yine Ortodoks ahalisidir. Hakikaten pek de ince, ince bakılırsa meselâ Rum kilisesine bir de Bulgar kilisesine bir gramofon veyahut bizim zabıt kâtiplerimizin en seriülkalem birisini oraya koyacak olursak ve okunan icrayı ayını zaptettirsek, göreceğiz ki, pek büyük fark yoktur. Belki de hiç yok. Fakat gel de papazlara sor, ne cevap verirler. Onlar bizim dediğimiz gibi demiyorlar, pek büyük fark var diyorlar. Ne için bizden ayrıldılar. Ama iyi ettiler, fena ettiler, bunu sormaya bile hakkımız yoktur. Rum papazları bugün Ortodoks oldukları halde, yine Ortodoks olan Ulah, Sırp, Bulgar, Karadağlı papazlarıyla beraber icrayı âyin edemiyorlar. Hâlbuki Rum papazları, gerek Rus, gerek Ulah papazları ile beraber icrayı âyin ederek Ortodokslukta kalmışlar. Kendilerini öyle tanıyorlar. Egzarhhaneye tabi olan Bulgar, Papazlarımız Ortadoksluktan ayrılmış telakki ediyorlar. Mezhepçe böyle telakkileri vardır. Şimdi bunu halletmeye iktidarımız, selâhiyetimiz var mıdır? Kat'iyyen yok. Demek, Mezhepçede bu işi burada biz halledemiyoruz, Hukukça, dediğim gibi, başka bir hatâya düşüyoruz. Siyaset yok da ne var? Falan milletin kilisesini alayım, filan millete vereyim; ne için Hükümet böyle bir nizam yapmak için hissettiği, gördüğü bir lüzum varsa o da böyle Rum, Bulgar ahali beyinde bir münâferet ve münakaşatın refi meselesi olabilir: Eğer bu maksadı bu kânun istihsal ediyorsa, bendeniz hiç itiraz etmem. Fakat anlıyorum ve size de böyle temin ederim ki, bu kanun, her ne surette olursa olsun çıkacak olsa, gerek Rumların ve gerek Bulgarların olsun, her ikisinin dâvasını, her ikisinin itirazatını mucip olacaktır. Büsbütün Rumların lehine olsa yine onlar kabul etmeyecek, büsbütün Bulgarların lehine olsa, yine onlar memnun olmayacaklardır (MMZC. 23 Şubat 1325: 627-628).”

Konuyla ilgili konuşmasına devam eden Yorgo Boşo,

“Rum mebusu olarak söylemiyorum, Osmanlı mebusu olarak söylüyorum. Hükümet-i meşrutîyemizden beklediğimiz bir şey varsa, anasır beyindeki münâferâtı, münakaşatı ortadan kaldırmasıdır. Bana göre, şimdi bu kanun yapılırsa, Rum ve Bulgarların akıllarına bir şey gelecek ki, bizi devri sabıkta münakaşata sevkeden bir hükümet

vardır. Bundan böyle de bizi münakaşata sevk edecek olan bir hükümet mevcuttur. Hükümetin vazifesi, birisinin hakkını alıp diğerine vermek değildir. Mutlaka hak dairesinde bir kanun yapmaktır. Böyle bir kanun yapılmasına lüzum yoksa kavânini mevcude ile bu hakkın icrasına çalışmaktır. Madde be madde tezekküründen bendeniz hiçbir faide görmüyorum. Eğer dördüncü maddenin lağvını yahut tasrih ve tadilini teklif edecek olursak, hiçbir şey hâsıl olmayacaktır. İstedığınız gibi dördüncü maddeyi yapınız. İsterseniz bu maddeyi tebdil ediniz. Yine kanun hey'eti asliyyesi üzerine kaldıktan sonra hiç bir faydası olmayacaktır. Daima bu mesele münazaünfih kalacaktır (MMZC. 23 Şubat 1325: 628). ”

şeklindeki görüşüne ilaveten bu maddenin (madde 4) kaldırılmasını teklif etmiştir.

Manastır Mebusu Trayan Nali Efendi ise hükümetin taraftarı olan ve “müessis” olma hususuna destek verenleri kastederek, isteyene istediği kilisenin verilmesini, kalan kiliselerin ise diğer ahaliye verilmesi taraftarı olduğunu (MMZC. 23 Şubat 1325: 629), söylemesi üzerine Selanik Mebusu Hristo Dalçef de söz konusu dördüncü maddenin değişiklik yapılmak üzere encümene havale edilmesini teklif etti (MMZC. 23 Şubat 1325: 630).

Bu maddenin değiştirilmesine dair hususların gündeme gelmesinin Bulgar mebusların Rum asimilasyonuna duydukları tepkiyle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu husus İzmir Mebusu Pavli Karalodi Efendi tarafından da bir başka vesile ile gündeme getirilmiş olup, Pavli Karalodi Efendi bir gün önce konuşma yapan mebuslardan Varteks Efendi'nin konuşmasına atıfta bulunarak, Rumların kilise ve mektepleri kullanarak Bulgarları Rumlaştırma çalışması yaptıkları doğru değildir. Karalodi Efendi, Bulgarlar ile Rumlar arasındaki sorunu şöyle açıklıyordu:

“Rumeli'nin birkaç yerinde bir cemaat vardır ki Bulgarca söylerler. Anadilleri Bulgarcadır. Fakat bunlar kendilerini Rum diye ilân ediyorlar. Burada Varteks Efendi Bulgarlarla Rumlar arasında bir münazaa olduğunu söylüyor. Fakat Bulgarların kim olduğunu bilmiyorlar. Hâlbuki Bulgar dediği, Rumuz! diye bağırınlar ve kendilerini Rumluk için feda edenlerdir. Biz, onlara Rum olun demiyoruz. Diyeceksiniz ki lisanı Bulgarmış, benim anadilim Türk'tür. Fakat kimse bize demedi ki siz Türk'sünüz ve kiliselerinizde, mekteplerinizde yalnız Türk lisanı istimal edeceksiniz, Onlara Türk mü diyeceğiz, yoksa Rum mu? Ermeniler de var ki, yalnız Kürt lisanı konuşurlar. Onlara da Kürt mü, yoksa Ermeni mi diyeceğiz? Lisan değildir, bir milletin alâmeti vicdanıdır. Bulgarlar, mezhebi âlet ederek o Bulgar lisanını konuşanları Bulgar etmeğe ve bu suretle Makedonya'da bir sülûsan peyda eylemeyi veyahut Makedonya'da Bulgarlaşmış diyerek muhtariyet talep etmeyi istiyorlar. Asıl Asıl, esas budur. Rum'um diye çağranları zor ile Bulgar etmek için bu Bulgarlara ayırınız diyorlar. Lisanınız Bulgar iken siz geldiniz bizi Rum ediyorsunuz, Rum lisanı istimal ediyorsunuz diyorlar ve kilise meselesi diyorlar. Kilise meselesi değil, bütün bu, Bulgar meselesi Osmanlı nokta-i nazırından nedir? Bulgarların taarruzudur. Bu mesele dili sene evvelîsi meydana geldiğinde müteveffa Âli Paşa ve Fuat Paşa bunun ne olduğunu anladılar. Onun için buna karşı durdular. Bu Bulgarları himayeten hükümetlerin tavassutunu kabul etmediler. Yalnız o vakit Mahmut Nedimof geldi, bu fermanı îtâ etti. Ondandır ne oldu? Her ne kadar devletimizin adaletperver olduğuna ve her muamelesinde adaleti icra etmek maksadıyla yaptığma asla şüphe etmem ise de, ancak bu sırada bunu da inkâr etmiyelim ki, bu, bir meselei- siyasiy-yedir. Bu, idar-i maslahat değildir. Her ne kadar devlet, bunlara müsaade gösterdi ise de ve ne kadar adalet gösterdi ise, ne kadar adalet yoluna gitti, o kadar bunlar devlete karşı yaptıkları muamelâtta devlete bu kadar zarar gösterdiler. Bütün bu Bulgar meselesi, şimdiye kadar kilisede başladı ve şimdi de

kilisededir.” Aslında bu mesele dini bir mesele olmayıp siyasi bir mesele olduğu herkesçe aşikârdır (MMZC. 24 Şubat 1325: 13).

Karoladi Efendi'nin bu sözlerine mebuslar arasından itirazlar yükseldi. Bulgar Eksarhanesi'nin kurulmasının hemen akabinde Rum Patrikhanesi, 1872'de Umumi ve Ruhani Meclisi toplayarak “Bulgarları “şizmatik⁹” ilan ederek Eksarhane ve Bulgar Metropolitlerini tanımadıklarını” bildirdiler. Bu nedenle mesele Bulgarlar için dini bir meseledir. (MMZC. 24 Şubat 1325: 16). Bu kargaşaya bir son vermek isteyen Selanik Mebusu Rahmi Bey ise kilise meselesinin para ile halledilecek bir sorun olmadığını, eğer öyle olsa idi Bulgarlar ve Rumların bu sorunu çok daha evvelden çözebileceklerini dile getirmiştir (MMZC. 24 Şubat 1325: 17).

Bütün bu itirazlar sebebiyle Meclis-i Mebusan'da, dördüncü madde üzerinde bir uzlaşma sağlanamadı ve değişiklik yapılmak üzere maddenin encümene havale edilmesine karar verildi (MMZC. 24 Şubat 1325: 23). Encümen toplantısı sırasında madde üzerinde söz alan Malatya Mebusu Tevfik Bey şu teklifi getirdi;

“Kiliseye dair edilen münakaşat hikmeti kanuniyeye mugayir olduğundan her bir müesses kimin namına inşa edilmiş ise ona aîr olmak lâzım. Müessis muayyen olmadığı halde vaziluyet olanların yedinde terk olunmak icab edeceğinden bu veçhile muamele olunması.”

Tevfik Bey'in teklifi mecliste kabul görmedi. Kanun konusunda yeni bir teklifte Üsküp mebusu Aleksandır Pavliç'den geldi. Yapılan teklifte;

“Rumeli'de münazaün fih kilise ve mekteplere dâir olan işbu kanun lâyihası yalnız Rum ve Bulgar unsurunun münazaatını hallediyor. Hâlbuki Sırp ve Rumlar arasında olan kilise ve mektep münazalarını mâa teessüf kaale almamış binaenaleyh lâyiha-yı mezkûrenin asıl maksadı asayışı tamamiyle temin etmiyeceği derkâr bulunduğu için işbu kanunun Sırp ve Rum münazaunfih olan kilise ve mekteplerine şümulü olmasını.”

rica ediyordu (MMZC. 24 Şubat 1325: 23). Bu yeni teklif sekizinci madde de yer aldığı için teklifin orada görüşülmesine karar verilmişti. Beşinci maddede yapılacak nakdi yardımların kilise ve mekteplerin ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda olması hususuna hükümetin dikkat etmesi gerektiği üzerinde durulmaktaydı (MMZC. 1 Mart 1326: 125). Bu madde üzerine söz alan Selanik Mebusu Yorgo Honeus Efendi, bu madde ile hükümet tarafından yapılacağı belirtilen kilise ve mekteplerin taraflar arasında bölünmeden yapılması gerektiğini ve bu durumun maddeye ilave edilmesini teklif etti. Yorgo Honeus Efendi bu teklifin nedenini;

“Eğer bir köyde münazaunfih kiliseyi bir tarafın elinden alarak öbür tarafa teslim edecek olursak, diğer tarafı kilisesiz bırakacak olursak o vakit münazaayı teşdit etmiş oluruz. Mademki o köyde iki kilisenin vücudu elzemdir, münazaayı halletmezden evvel hükümet tarafından

⁹ Dinin Aslından Ayrılmış, Dinden Sapmış

kilise inşa edilip de her ikisine birden el konulacak olurlarsa, o zaman münazaanın bir derece refine hizmet etmiş oluruz. Bu cihete hükümetin nazarı dikkatini celbediyorum. Bunu bu maddede tasrih etmemiz lâzım gelir.”

şeklinde açıklamıştır (MMZC. 1 Mart 1326: 125). Honeus Efendi'nin teklifi üzerine Kengiri Mebusu Mehmet Tevfik Efendi, bunun için kaç tane münazaa-un fih kilise olduğunu bilmek gerektiğini söyledi. Yorgo Honeus Efendi, Mehmet Tevfik Efendi'nin fikrine katılarak, öncelikle münazaa-un fih kilise kavramının açıklanması gerektiğini söyledi. Kozmidi Efendi'ye göre, bu kilise ve mektepler meselesinde çok devletin bütçesini ilgilendiren bir konudur. Kozmidi Efendi, hükümeti eleştirerek, hükümetin Anasır-ı Osmaniyeye ibadethane yapma mecburiyetin bulunmadığını ifade ederek, hükümetin görevinin herkesin hakkını vermek adaleti sağlamak olduğunu belirtiyor. Edirne Mebusu Rıza Tevfik, Kozmidi Efendi'nin düşüncesine katılarak kiliseler meselenin maliye meselesi olmadığını bir serbesti-i mezahib meselesi olduğunu belirtiyor. Tüm bu tartışma ve görüşmeler sonunda beşinci madde oylanarak aynen kabul edildi. Beşinci maddenin kabul edilmesinden sonra altıncı maddenin görüşülmesine geçildi. Bu madde mevcut kilise ve mekteplere hükümet tarafından yapılacak olan nakdi yardımların, kanunun neşrine kadar olan dönemi kapsayacak olup, bu tarihten sonra yapılacak olan kilise ve mekteplerin tamamen cemaate ait olacağını göstermekteydi. Bu hususta alınacak karar altıncı maddede de yer almış olup, yardımın bir defaya mahsus ve ortaya çıkacak olan problemlerin halline yönelik olacağı anlaşılmaktaydı (MMZC. 1 Mart 1326: 125 - 132).

Altıncı madde ile hükümet kanununun yayınlanma tarihine kadar ki ihtilafları ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Bu madde ile ilgili, Konstantin Şurla Efendi, hükümetin taraflara kiliseleri fermanla teslim etmemesi halinde sorunun çözülemeyeceğini belirterek, bu konuda gerekli tedbirlerin alınması hususunda hükümetin dikkatini çekmeye çalışmıştır (MMZC. 1 Mart 1326: 133).

Mecliste kanun hakkında vekiller arasında uyum olmadığı için, kanunun çıkması ve uygulanmaya başlanılmasından sonra ortaya çıkacak olan problemler de mecliste tartışmaya açıldı. Bu hususta cemaatler arasında karşılıklı olarak mensubiyet meselelerinin gündeme gelmesi halinde, kilise ve mekteplerin ait oldukları cemaatlerden alınması gibi bir durumun ortaya çıkmayacağı hususunda görüş birliğine varılmıştı. Bu sebeple fertlerin buldukları cemaatten başka bir cemaate geçişlerin olması durumunda, bu kişilere yeni bir kilise veya mektep devlet

tarafından yapılmayacak, bunların ihtiyaç halinde kendi masraflarını karşılamaları gerekeceği (Madde: 7) konusunda karara varılmıştır. Bu konuda Hristo Dalçef Efendi, maddenin içinde bulunulan meşrutî yönetime aykırı olduğunu beyan ederek, konunun birinci, ikinci ve üçüncü maddelerle tezat olduğunu ifade ettiği görülmüştür (MMZC. 1 Mart 1326: 133–135).

Hristo Dalçef Efendi'nin itirazı üzerine madde üzerinde mebuslar tarafından genel bir değerlendirme yapılarak bazı hususlarına yönelik değişiklik teklif edilmiştir (MMZC. 1 Mart 1326: 141). Madde üzerinde yapılabilecek değişikliğe dair, Konya Mebusu Vehbi Efendi, yedinci maddenin yeniden ele alınmasını teklif ederek, maddenin sonunda *“Hükümetin izniyle yeniden müessesatı mümasile”* denmesini teklif etti. Ardından bu madde ile ilgili diğer bir Konya Mebusu Mehmet Emin Efendi de maddenin son fıkrasının, *“müessesatı mümasile ihdasını usûlü dairesinde talep edebileceklerdir”* şeklinde bir değişikliğe gidilmesinin konunun tam olarak anlaşılmasını sağlayacağını beyan etmişti.

Bu tekliflere ekleme yapan Kosova Mebusu Pavlof, maddede ki,

“... Binaenâleyh ahaliden gerek kısmen ve gerek umumen tahvili mensûbiyyet edenler kendi masrafiyle yeniden müessesatı mümasile ihdasında muhtar olacaklardır” cümlesi yerine “ancak tahvili mensûbiyyet edenler bir karyenin teknil ahalisi ise, kilise kapanmayacak, ahaliye terk edilecektir.”

cümlesinin ilave edilmesiyle meselenin halledilebileceğini belirtmiştir. Madde üzerinde Meclis-i Umumi'de yapılan oylama sonucunda tekliflerinin hiçbiri kabul olunmayarak yedinci madde aynen kabul olunmuştur.

Yedinci maddenin bu şekilde sonlandırılmasından sonra, sekizinci madde üzerinde gerekli mütaalanın yapılması konusunda mecliste başlayan müzakereler Bulgarlar ile Rumlar arasındaki ihtilaf üzerinde cereyan etmişti. Maddeye göre, patrikhane veya eksarhaneye mensup olan bir mahaldeki cemaatin kilise ve mekteplerde okutulmakta olan lisan dışında bir başka lisanla ayin ve tedris yapılması talep olduğunda, bu hususun patrikhane veya eksarhaneye havale edilmemesinin yanlış olacağı, böyle bir durumun hâsıl olması halinde ise mevcut kilise ve mekteplerde hak iddia edilmesi doğru olmayıp, bunların kendi arzularına göre yeniden kilise ve mektep inşasına hakları olacağı, ancak devletin bunlara yeni bir nakdî yardımda bulunmasının söz konusu olamayacağı (Madde: 8) beyan edilmekteydi (MMZC. 1 Mart 1326: 141).

Hükümet kanadından Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey, madde ile ilgili görüşünü;

“Kanunun bu maddesinde deniyor ki, esasen ihtilâf, Bulgarlarla Rumlar beyninde vâki oluyor. Fakat bu ihtilâflardan başka Arnavut Hıristiyanlar, kezalik Sırp ve Ulahlar vardır ki, kendi lisanlarıyla icrayı âyin etmek istiyorlar ve bu itibarla kendilerini Bulgarların mevkiilerine iblağ ve ifrağ etmek istiyorlar. Bu madde kanuniyye, vuku bulacak itiraz üzerine Hükümet tarafından icra olunacak muamelenin mahiyetini tayin ediyor. Patrikhaneye olan merbûtiyetlerine kat'iyen hâlel gelmemek kaydıyla mukayyettir. Şimdi Rum Patrikhanesi, Sırlara bazı müsaadati mahsusada bulunmuştur. Ezcümle Üsküp'te, Prizren'de Sırp metropolitleri mevcuttur. Bunlar diyorlar ki nasıl onlara müsaade etmişlerse bize de etsinler. Pekâlâ, isterse ederler, istemezlerse etmezler. Rum Patrikhanesi'nin Sırlara karşı gösterdikleri müsaadeyi Ulahlara da göstereceksiniz yahut Hıristiyan Arnavutlara da göstereceksiniz diye Hükümetin sureti cebriyyede müdahale etmeye mecburiyeti yoktur. Eğer böyle bir harekette bulunacak olursa, hilafi vazife hareket etmiş olur. İşte bundan dolayıdır ki Hükümet bu madde kanuniyye ile demek istiyor ki, mademki Bulgarlarla bir vakitler vâki olan haller gibi bir hâl karşısında değilsiniz ve her halde Rum Patrikhanesi'ne merbûtiyetiniz hiçbir suretle heleldâr olmamıştır. Şu halde, gidersiniz, Rum Patrikhanesi'nde ibadet edersiniz. Yok, biz kendi lisanımızla icrayı ayîn edeceğiz dersiniz, Hükümet, elbette sizi müdafaa ve muhafazaya mecburdur, size berat verir. Müsaade verir. Kilise yaparsınız, papaz da getirirsiniz. Eğer Rum Patrikhanesi sizin getireceğiniz papazı aforoz ederse, ona da biz karışmayız. Çünkü aforoz etmek hakkı mevcut olan imtiyazat ile patrikhaneye verilmiştir. Bu Hükümet, hiçbir vakit ferâmîni şerifeye muhalif harakette bulunamaz. Binaenaleyh bu aforoz meselesine biz karışmayız. Bu, sırf bir mesele mezhebiyyedir. Bu madde kanuniyyenin hükmü, eğer bunlar kilise yaparlarsa, mevcut olan kiliselerde hakkı iştirak iddiasında bulunamazlar. Fakat yapmak istedikleri zaman, Bulgarlara karşı yaptığımız gibi, bunlara muaveneti nakdiyyede bulunamayız. Bunlar, Bulgarlar gibi, başka merkezi rûhâniyete tâbi değildirlir” (MMZC. 1 Mart 1326: 141)

şeklinde ortaya koyarak, konunun hangi merkezde olduğuna açıklık getirmek istemiştir.

Necmettin Molla Bey'in görüşüne bir ilave yapmak gereği hisseden Manastır Mebusu Trayan Efendi söz konusu madde ile birinci madde arasındaki bazı farklılıklara dikkat çekmek suretiyle konuya şöyle bir açıklık getirmiş olduğu görülmektedir. Birinci maddede Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi mensûbîni beyninde tahaddüs eden kilise münâzaâtı işbu kanuna tevfikân hallolunacaktır diyor. Bu sekizinci maddede ise, patrikhanede, eksarhanede mensubiyeti baki kalmak şartıyla yine bir aile efradı arasındaki münâzaâtın halledileceğine dair sarahat vardır. Binaenaleyh bu kanunun birinci maddesiyle sekizinci maddesi arasındaki fark, bundan ibaret görülüyor. Yani riyaseti rûhâniyyeler muhtelif iken, bu ihtilâftan dolayı zuhur eden münâzaâtın, bu birinci maddeye göre halledileceği musarrâh iken, yine sekizinci maddede, riyaseti ruhaniyye bir iken, o yine baki iken, bu madde kanuniyye ile halledileceği söyleniyor (MMZC. 1 Mart 1326: 144).

Madde üzerinde yapılan müzakereler sonunda üç görüş ortaya çıktı, birincisi hükümetin teklifinin kabulü, ikincisi encümenin tadil ettiği maddenin kabulü,

üçüncüsü ise maddenin atlanması şeklindeydi. Ancak görüşme sonunda bu üç tekliften birincisi olan hükümetin madde teklifi tekrar okunarak kabul olundu.

Kanunun üçüncü ve dördüncü maddeleri her iki cemaat arasında genel olarak nöbetleşe kullanılan kilise ve mekteplerin kullanılış hususlarına açıklık getirmekteydi. Yukarıdaki maddenin ilanından itibaren bu nöbetleşe işinin kaldırılmasına karar verilerek (Madde: 9) maddenin aynen kabul edildiği görülmektedir.

Bu maddenin kabulü üzerine, kilise ve mekteplere ait gelirlerin ne olacağı hususundaki belirsizliğin ortadan kaldırılmasına dair davaların hâkimler vasıtasıyla sonuçlandırılmasına karar verilmişti.

Bu hususta Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey, kilise ve mektepler kime ait ise gelirlerin de onlara ait olduğu yönünde yapılacak uygulamaların (Madde: 10) devlete yeni sorunlar çıkaracağını belirterek, gerçekte bu maddenin kilise ve mektepler kanununa da muhalif bir durum oluşturduğunu ifade etmiştir (MMZC. 1 Mart 1326: 150-151).

Görüşmeler sırasında hükümetin yapacağı nakdi yardımların yeniden inşa olunacak kiliseler için yeni bir ferman çıkarılmasına gerek olmadığı belirtilmiştir. Bu hususta *Meclis-i İdare-i Vilayet*'in alacağı bir karar ile hazırlanacak ruhsatlarla kilise veya mekteplerin inşaatına başlanılabileceği, inşa faaliyetinin yapılacağı arazinin türüne göre tayin ve tahsis edilecek olan mukataa bedeli, öşür gibi vergilerin ilgili daireden verilmek üzere vilayet tarafından inşaata ruhsat verecek olan nezarete gönderilmesi yeterli görüleceği belirtilmiştir (Madde: 11). Bu husus mecliste yeniden ele alınarak aynen kabul edilmiş görülmektedir (MMZC. 1 Mart 1326: 152).

Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi arasında tartışma konusu olan kilise ve mektepler hakkında hazırlanmakta olan kanun layihası üzerinde yapılan birinci tur görüşmeler böylece bitirilmiş oldu. İkinci tur görüşmeler ise 25 Haziran 1910'da başladı.

Mecliste yapılan ikinci tur görüşmelerinde ilk söz alan kişi Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey oldu. Kanunun birinci maddesinde geçen "*mensubiyetlerini beyan edenler*" tabirinin "*mensup olanlar*" şeklinde değiştirilmesini hükümet adına teklif ederek, yeni bir bahis açmış oldu. Ancak bu maddeler üzerinde birinci fasılda yeterince tartışılmış olması ve maddelerin hangi maksada binaen kanuna alındığının tam olarak ortaya çıkmış olması sebebiyle madde üzerinde sadece hükümetin teklifi okundu ve aynen kabul olunarak ikinci maddeye geçildi. Söz konusu madde üzerinde

de yeterince konuşulmuş ve taraflar ikna edilmiş olduğundan ikinci madde itiraz edilmeden kabul edildi (MMZC. 12 Haziran 1326: 556 - 559).

Tartışmalar esnasında üçüncü madde üzerinde söz alan İzmir Mebusu Aristidi Efendi, bu maddeyle kilise ve mekteplerin ekseriyete verilmesini, diğer tarafın mallarına el konulması şeklinde, yani bir nevi müsadere olarak, nitelendiriyor olması ve müsaderenin de Kânûn-ı Esâsî ile kaldırıldığını ifade ederek, maddenin bu şekilde kabul edilmemesi hususunda ısrar ettiği görülmektedir.

Buna karşılık Aristidi Efendi ise daha önce birinci tur görüşmelerde kanunun yeterince irdelendiğini, ancak o zaman kabul edilmemiş olan hükümetin görüşünün şimdi ne derece haklı olduğu hususunun bir kez daha kanıtlandığını ileri sürerek, hükümetin teklifinin kabulünün daha doğru olacağını ve kendi görüşünün de bu yönde olduğunu beyan etmiştir. Buna rağmen maddenin değiştirilmesi hakkında ileri sürülen görüşler olmakla beraber, bu husus 25 evet oyuna karşı 85 oy ile reddolunarak, madde üzerinde bir değişikliğe gidilmeden, aynen kabulüne karar verildi (MMZC. 12 Haziran 1326: 560 - 562).

Meclis-i Mebusan'ın 26 Haziran 1910 tarihli oturumunda Kilise ve Mektepler Kanununun kalan maddeleri görüşüldü. 4., 5., 6. maddeler görüş belirtilmeden kabul edildi. 7. madde üzerine Hristo Dalçef Efendi, kanunun birinci tur görüşmelerinde 1. madde ile 7. madde arasında bir tenakuz bulunduğu yönünde daha önce ifade ettiği sözlerini tekrar etti. Buna rağmen madde oy çokluğu ile kabul edildi. 8., 9., 10. ve 11. maddeler de oylamaya sunulurken kabul edilince, maddeler üzerinde görüşmeler sona erdi. Bütün maddelerin meclis ve encümen tarafından tetkik edilmesinden sonra, kanunun kabul edildiği ilan edildi (MMZC. 13 Haziran 1326: 576 - 577).

3. KİLİSE VE MEKTEPLER KANUNU'NUN ÇIKARILMASI

Meclis-i Mebusanda yapılan görüşmeler kanuna yansırken Rum patrikhanesiyle Bulgar Erksarhlığı'nın cemaatının ayrıştırılmak suretiyle kilise ve mekteplerle ilgili problemlerin aşılması üzerinde durulmuştur. Bu itibarla 11 madde olarak onaylanan kanunun esasları şu şekilde belirlenmişti;

1- Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi'ne mensup olan ahali arasında vukuâ gelen kilise ve mektepler sorunu bu kanuna uygun olarak çözüme kavuşturulacaktır.

2- Bir çiftlik veya karyede bulunan kilise ve mektepleri umumiyetle hangi taraf kullanıyorsa o tarafa teslim edilecekti. Diğerlerine yeni kilise yapıcaktı. Çiftliklerdeki kilise ve mektepler bu madde dışında tutulmuştu.

3- Karye, çiftlik veya kasabada ahalinin bir kısmı patrikhaneye diğer kısmı Eksarhaneye mensup ahali bulunuyorsa mevcut kilise ve mektep müesses olan tarafa verilecekti. Ancak müesses olan taraf mahallîn nüfusunun üçte birinden az ise kilise ve mektepler çoğunluğa verilecekti. Diğer taraf için ise hükümet tarafından yeni kilise ve mektepler yapılacaktı.

4- Nüfusunun bir kısmı patrikhaneye diğer kısmı Eksarhaneye mensup olan mahallerde anlaşmazlığa sebep olan kilise ve mektepler bir taraf adına müesses ise, ilk tercih hakkı müesses olan tarafa ait olacaktır. Ancak müesses olan taraf mahallîn nüfusunun üçte birinden az ise tercih hakkı çoğunluğa verilecekti.

5- Yeni kilise ve mektep inşa edilmesi halinde ihtiyaç duyulan nakdin, öncekiler emsal olarak alınmak suretiyle hükümet tarafından takdir edilmesi ve inşaat sürecinin doğrudan devlet denetiminde olmasına karar verilmiştir.

6- Yapılacak olan nakdi yardımlar, bu kanun çıkmadan önce iki unsur arasında tartışmalı kilise ve mektepler ile sınırlıdır.

7- Kanunun çıkmasından sonra cemaatler arasında mensubiyet değişiminin ortaya çıkması halinde kilise ve mekteplerin hangi cemaat elinde ise o cemaatte kalmasına devam edilecekti, mezhep değiştiren cemaat inşa edilecek kilise ve mekteplerin masraflarını kendisi karşılayacaktı.

8- 3. ve 4. maddeler cemaat arasında tartışmaya neden olan kiliseler meselesini çözüme kavuşturduğundan, kanunun ilanından sonra münavale usulü kaldırılacaktı.

9- Kilise ve mekteplere ait gelirlerle ilgili meseleler Nizamiye Mahkemelerinde sonuca bağlanacaktı.

10- İşbu kanuna tevfi ken hükümetçe vuku bulacak muavenet-i nakdiye ile yeniden inşa olunacak Kiliseler için ferman-ı ali ısdarına intizar olunup meclis-i idare-i vilayetin kararına binaen vilayet makamından i'ta olunacak ruhsat üzerine derhal inşaata başlanılacak ve kilisenin inşa edileceği arazinin nevine göre tayin ve tahsis edilecek mukataa ve bedel öşr muamelatı devair-i iadesince ika ve ikmal edilmek üzere evrakı canip vilayetten nezaret şahanesine irsal kılınacaktır.

11- Bütün bu maddelerin uygulanmasında tek yetki ve mercii olarak Dahiliye Nezareti ile Adliye ve Mezahip Nezareti kabul edilmiştir (Tanin, 7 Temmuz 1910: 2).

“Rumeli’de kâin münâzaun-fih kilise ve mektepler hakkında kanun” olarak kabul edilen kilise ve mektepler kanunu meclis başkanlığının 13 Haziran 1326/ 26 Haziran 1910 tarih ve 118 sayılı tezkeresiyle Ayan meclisine gönderilmiş, meclisin

yaptığı değişiklikler aynen kabul edilerek, 20 Haziran 1326/ 03 Temmuz 1910'da Sultan Mehmet Reşat, Sadrazam İbrahim Hakkı, Dahiliye Nazırı Talat Paşa imzasıyla Takvim-i Vekayi'nin 575 sayılı nüshasında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Atalay, 2001: 54).

4. KİLİSELER VE MEKTEPLER KANUNA YÖNELİK TEPKİLER

4.1. Selanik Rumlarının Tepkisi

Kilise ve Mektepler Kanununun Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmesi Rumlar arasında heyecana neden oldu. Kanunun kabulünü protesto etmek amacıyla Selanik'te 5000 kadar Rum toplanarak bir miting düzenledi. Rumlara göre kanunun ilk üç maddesinin uygulanması mümkün değildi. Rumlar, Meclis-i Mebusan'ın kabul ettiği bu kanunun Ayan Meclisi'nden geçmesini engellemek için bir telgraf hazırladılar. Bu telgraf valiye, Meclis-i Mebusan'a ve patrikhaneye gönderilmiştir (Tanin, 8 Eylül 1909: 2).

4.2. Rum Patrikhanesi'nin Tepkisi

Kiliseler kanunun ilanından hemen sonra Rum Patrikhanesi kapıkâhyasını Sadrazam Paşa ile görüşmek üzere sadarete göndermiştir. Ancak Sadrazam Paşa'nın işlerinin yoğun olması sebebiyle bu görüşme müsteşar Adil Bey ile yapılmıştır. Müsteşar Adil Bey, Kâhyaya şu beyanatı vermiştir.

“Hükümet, Kiliseler kanununun kabul ve tasdik etmekle patrikhane aleyhine hiçbir fikir ve maksat beslememektedir. Bu kanunun tatbik edilmeye başlanmasıyla patrikhaneye geçmişte olduğu gibi saygı ve şefkatle muamele edilecektir.” (Tanin, 1 Temmuz 1910: 3).

Müsteşarın bu açıklaması üzerine Kâhya da şu noktalara dikkat çekmiştir:

“Patrikhanenin Kiliseler kanunu üzerinde ittihat ettiği kararların mahiyeti kati suretle açıklık kazanmış ise de, bu kanunun kabul ve tasdikiyle Rum Kilisesi'nin ve anasının haksızlığa uğramayacağını ümit ederiz. Patrikhane, hukukunu muhafaza ve müdafaa için sonuna kadar mukavemet etmek ve hiçbir fedakârlıktan kaçınmamak azim ve kararlılığındadır. Bütün Rum anasırı, bu meseleden dolayı fevkalade şaşkın ve ümitsiz bir haldedir. Rum basını, elem ve ıstırabını acı bir surette izah etmektedir. Şehrimiz ecnebi mehafil-i siyâsiyesi, bu kanuna büyük bir ehemmiyet atfetmekte ve bir buhranın vukuundan korkmaktadırlar. Siyaset nokta-i nazarından, bu kanunu ilerisini düşünmeden yapmamış addetmektedirler. (Tanin, 2 Temmuz 1910: 3).”

Mezahip müdürü Baha Bey, hükümetin Makedonya'da yaşanan bir sorunu halletmek amacıyla hazırladığı Kiliseler Kanunu hakkında, *Fürus Gazetesi* muharririne şu beyanatta bulunmuştu. *“Hükümet-i Osmaniye, Kiliseler kanununu kabul ve tasdik etmekle, Rumlara ve Bulgarlara bir yardımda bulunduğunu zannetti. Fakat hükümetin bu fikir ve maksadının kötüye yorulduğu görülüyor* (Tanin, 2 Temmuz 1910: 3).”

Osmanlı Devleti'nin kararlı tutumu karşısında patrikhane bir heyet kurarak konunun hukuki boyutunun incelenmesini istedi. Patrik, Osmanlı hükümetini suçlayarak, *Türklerin amacının Ortodoksları bölmek, Patriğin sıradan bir memur olarak gösterilmesini sağlamak, cemaatler arasında fitne ve nifak çıkarmak olduğunu iddia* etti. Oysaki devletin, ayrılıkçı fikirlerle donanmış olan Rumlar ile diğer Balkan ulusları arasında yaşanan rekabeti ve çatışmayı ortadan kaldırmaktan başka bir amacı yoktu. Hükümet nezdinde yapmış olduğu girişimler de başarılı olamayan patrikhane, Avrupa devletlerini meseleye bulaştırarak, hükümeti baskı altında tutmaya çalışıyordu (Çoruh, 2013: 111).

Kâhya ile müsteşar arasında geçen konuşmanın hemen akabinde meselenin kendi kontrollerinden çıkmasını istemeyen Ortodoks Rum Patrikliği Tanin Gazetesi'ne bir beyanda bulunarak, kendi görüşünü açıklamak gereği hissetmiştir. Buna göre; Patrikhane kanun hakkında hükümetle iki noktada ihtilaf içindedir. Birinci nokta; Rumeli ve Edirne'de ihtilafli kiliseler ile ilgili meclisin çıkardığı kanundur. Bu kanun, Kânûn-ı Esâsî'nin, din ile ilgili maddesine ters düştüğünden patrikhane tarafından kabulü mümkün değildir.

Patrikhane ile hükümet arasında var olan diğer bir ihtilaf konusu ise; kiliseler kanunu hakkında Rum Patriğinin de içinde bulunduğu bir heyet tarafından hazırlanacak olan mazbatanın padişaha sunulması talebinin hükümet tarafından kabul görmemiş olmasıdır.

Yapılan bu açıklama kısa bir süre sonra patrikhanenin görüşlerini de içerecek şekilde bir beyannâme haline getirildi ve sadarete sunuldu. Buna mukabil patrikhane kendi meclislerinde konuyu bir kez daha değerlendirerek hükümetin vereceği cevaba göre tavrını belirleyecekti. Patrikhanenin bütün çabalarına rağmen, Rumların büyük bir kısmının patrikhane ile birlikte hareket etmedikleri de dikkatlerden kaçmamaktaydı (Tanin,3 Temmuz 1910: 2).

Rum Patriği, Rumlar arasındaki bu aykırılığı ortadan kaldırmak için bir çağrıda bulundu ve kanun üzerinde görüşbirliği sağlamak amacıyla bir kez daha toplandı. Ancak bu meclisten de istenen sonuç elde edilemedi. Meclis üyeleri kanun üzerinde ittifak sağlayamadılar. Patrikhane meclisinin toplandığı sırada Mezahip müdürü Baha Bey, Patrik Efendi'nin yanına giderek hükümetin bu kanun hakkındaki fikrini patriğe iletmiştir. Bunun üzerine Patrik, Baha Bey'i meclise davet ederek meclis azalarına hitap etmesini sağladı. Baha Bey yaptığı açıklamada; Ruhani ve cismani meclisin kiliseler kanununa ilişkin tereddütlerini içeren telgrafın sadarete

havale edildiğini belirterek, sadrazam paşanın mecliste vekillere patrikhanenin tereddütlerini anlattığını ve kendisini de Osmanlı Devleti'nin kiliseler kanununu ne maksatla çıkardığını patrikhaneye anlatmaya memur kıldığını beyan etmiştir (Tanin, 3 Temmuz 1910: 2).

Kilise ve Mektepler Kanunu, her ne kadar bütün Hıristiyan tebaanın sorunlarına bir çare olarak ortaya çıkmış olsa da, Rumlar memnun edilememiştir. Rumlar haricinde kanuna muhalefet eden yoktu. Bunun önemli sebepleri yukarıda geniş bir şekilde izah edilmiştir. Ancak burada kısa bir hatırlatmada bulunmak yeterli olacaktır. Rum tarafı yüzyıllardır elinde bulundurduğu Ortodoksluk iktidarını bu kanun sebebiyle kaybetme noktasına gelmiş bulunduğu bilincinde olduğundan, kanunun iptalini istemek azmi ve kararlılığı içerisindeydi.

Gelişmeleri yakinen takip eden Tanin başyazarı Babanzâde İsmail'e göre; Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan üyeleri Makedonya'daki sorununun Kilise ve Mektepler kanununun çıkarılması ile sona ermeyeceğini ve yeni olaylara gebe olacağını biliyorlardı ve hatta Rumların bu kanundan memnun olmayacaklarından dolayı kanunun uygulanmasını engellemek için her türlü girişimden imtina etmeyeceklerini tahmin ediyorlardı. Bu durum kanun görüşmeleri sırasında Rum Mebusların tavırlarından da anlaşılıyordu. Nitekim kanunun uygulanmaya konulmasını engelleme girişimlerinde başarılı olamayan patrik, Sinod Meclisine istifa talebinde bulundu, patriğin istifa etme talebi Sinod Meclisi tarafından kabul edilmedi. Patriğin bu istifa teşebbüsü aslında meşrutî hükümete tepki ve tehdit mahiyetindeydi. Patrikhane her yolu denemeye çalışsa da kanun hakkında padişaha yapılacak itiraz herhangi bir sonuç vermeyecekti. Her ne kadar onaylama konusunda son söz padişahın ise de Meclis-i Mebusanı yaklaşık iki devir meşgul eden bu kanun hakkında tüm olasılıklar düşünülmüş ve son söz ona göre söylenmiştir. Kanunun padişah tarafından onaylanmaması bu kanunu hazırlayan hükümetten memnun olmadığı sonucu çıkacağından Rum Patrikhanesi'nin padişahın böyle bir tavır seğileyeceğini düşünmeleri mantıklı değildir. Bu husus da her yolu deneyen patrikhane bu zamana kadar karşı oldukları şeyhülislâmlık makamından şerîh hukuk kurallarının uygulanmasını dahi isteyeceklerdir.

Hatta Patrikhane Şeyhülislâm'dan “ *kiliselerin şer' en Rum Patrikhanesi'ne ait olduğuna dair*” bir fetva isteyeceklerini belirtmişti. Bununla da yetinmeyerek şeyhülislâmlık vasıtasıyla “makam-ı hilafete” başvurmayı düşündüklerini belirten, Tanin Gazetesi yazarı Babanzâde İsmail;

“Yıllardır hükümet içinde hükümet gibi davranan ve her türlü imtiyazata sahip olan Rum Patrikhanesi'nin bu siyasî üstünlüğü Meşrutiyet ile sona ermişti. Artık bu durumu patrikhane kabul etmeli ve tüm Anasır-ı Osmaniyenin eşitliği fikrini benimsemelidir. İşine geldiği zaman Meşrutiyeti imkânlarından faydalanıp işine gelmediği zaman hükümet işlerine müdahale etmemelidir. Meşrutiyet meclisinde Anasır-ı Osmaniyenin her unsurundan mebus bulunmaktadır. Rum halkın düşüncelerini Rum mebuslar mecliste temsil etmektedir (İsmail Hakkı, Tanin,4 Temmuz 1910: 1).”

diyerek, patrikhane hakkındaki düşüncesini ortaya koymuştur.

Osmanlı Devleti içinde Rum Patrikhanesi'nin ayrı bir mevki olduğu herkesin malûmudur. Ancak bu mevkiin, Millî Meclis'in kararlarının üstünde olamayacağını belirterek, meclis kararlarının yargılayıcısı da olamayacağı üzerinde duran Babanzâde, bunun olması halinde patrikhanenin kendine mensup olmayan diğer unsurlar üzerinde de hâkimiyet kurmak gibi eski yetkilerine haiz olacağı bir duruma gelebileceğine işaret etmektedir. O, Meclis-i Mebusandaki tüm mebusların Osmanlı mebusu olduğunun altını çizmekte ve bu mebusların hiçbir şekilde patrikhaneye tabiyetinin söz konusu olamayacağını, bu sebeple de tüm unsurların Meclis-i Mebusan'da zaten eşit olarak temsil edilmeye devam edileceğini vurgulamaktadır.

Bu bakımdan ele alındığında Osmanlı hükümetinin çıkardığı yasaların kayıtsız şartsız tatbik edileceğini ve kanunun uygulanmasına karşı muhalefet edebilecek olan özellikle Rum vatandaşların da uyarılarak, direnişin terk edilmesinin sağlanması üzerinde durmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin bütün iyi niyetine rağmen Rumların bu konudaki muhalefetinin sebebi anlaşılacak gibi değildi. Çünkü Osmanlı tebaası tüm unsurlarıyla dini ayinlerini din ve mezheplerine göre serbestçe yapabiliyorlardı. Buna mukabil itirazların, özlük hakları üzerinde değil de kiliselerin kullanımı üzerinde olduğuna dikkat çekilmektedir. Rumlar arasında kiliselelerin tasarrufu hakkında kanun maddesine itiraz edilirken, fermanla verilmiş olsa dahi bir kilisenin, mutlaka verildiği grubun tasarrufunda olacağına dair bir zorunluluk olmadığı belirtilmekteydi. Nihayet söz konusu kilisede ibadet eden ve Rumeli'nin çeşitli mahallerinden olup, bu kilisenin inşasına maddi ve manevi olarak emek sarfedenlerin de bu kiliseyi kullanma haklarının olduğu belirtilmekteydi.

Rumların bu itirazlarına rağmen, Osmanlı Devleti'nin kilise ve mektepler meselesinde son derece hakkaniyete bağlı hareket ettiği açıkça görülen bir husus idi. Öyle ki bir İslâm devleti olmasına rağmen, binlerce lira sarfedilerek kilise inşasına destek vermekteydi. Devletin göstermiş olduğu bu şefkatin maalesef Rumlar tarafından pek de kavranmadığı, teşekkür etmeleri gerekirken, tam tersine husumet

beslemelerinin anlaşılabilir olduğu ifade edilmekteydi (İsmail Hakkı, Tanin, 4 Temmuz 1910: 1).

Osmanlı Devleti, kiliseler kanunuyla ilgili olarak Rum cemaatten olumlu tepkiler beklerken, Fener Rum Patrikhanesi'nin idare heyeti kiliseler kanununu görüşmek üzere yeni bir toplantı yapmış, Kapıkethüdasını tekrar saraya göndererek, kanunun padişah tarafından onaylanmasını engellemek istemişti. Sadrazam Paşa, kapı kethüdasına bu uğraşlarının boşuna olduğunu, padişahın Kânûn-ı Esâsî gereğince meclisin kabul ettiği bu kanunu tasdik edeceğini söyledi. Ayrıca kanunun Bulgarlar lehine taraflı olmadığı belirtilerek, kabulü halinde patrikhanenin bundan bir zarar görmeyeceği belirtildi. (Tanin, 5 Temmuz 1910: 2).

Kanunun, Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak yürürlüğe girmesinden sonra Fener Rum Patrikhanesi tarafından oluşturulan bir heyet, kanunun nasıl uygulanacağı konusunda sadrazam ile görüşmüştür. Patrik Efendi, hükümet adına sadrazam tarafından yapılan açıklamayı patriklik azasına aktarmıştı. Rum Patrikhanesi Meclisi üyeleri sadrazamın beyanatı üzerine uzun müzakere ve münakaşalar yaptıktan sonra,

“patrikhanenin hukukuna ve mevcudiyetine muğayyir olan Kiliseler Kanunu'nun tatbikine razı olunmayacağı ve bir heyet-i mahsusanın huzur-ı şahaneye çıkararak Rum milletinin hukukuna ve imtiyazatına karşı vuku bulan tecavüzden naşi protestoda bulunulmasına müteffiken karar verildiğini”

belirterek, patrikhanenin kanunun tatbikine, asla razı olmayacağını belirtmişti (Tanin,7 Temmuz 1910: 3).

4.3. Rum Siyasî Kulübü'nün Faaliyetleri

Patrikhanenin muhalefeti sebebiyle Rumlar ve Rum Siyasî Kulübü tarafından kiliseler kanunu ile ilgili bir toplantı tertip edilerek kanunu protesto etmek için miting düzenlenmesi kararlaştırıldı. Bu karar doğrultusunda kanun aleyhine düzenlenmesi düşünülen mitingler için alınması gereken izinlerin verilmesi hususunda Emniyet Müdürlüğü'ne bir beyannâme gönderilmişti. Bu beyannâme ile Rumların İstanbul'da miting isteği Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nce sıkıyönetimin devam etmesi nedeniyle reddedilmekte idi.

7 Temmuzda Kiliseler Kanunu'nun tasdikini müteakip Rum ahali arasında ortaya çıkan heyecan, Rum siyasî kulübü tarafından teşkilatlandırılmak ve mitingler konusunda hükümetin izin vermemesi de bahane edilerek izlenecek yeni yollar üzerinde karar vermek üzere üyelerini acilen toplantıya çağırıştı.

8 Temmuz 1910'da toplanacak olan Rum siyasî kulübü, ilk olarak Kiliseler Kanunu'nun kabul ve tasdikinden dolayı teessüflerini beyan ederek, bu kanunun

uygulanmasının sonraya bırakılmasını hükümetten rica edeceğini açıklamıştır (Tanin,8 Temmuz 1910: 2).

4.4. Patrikhane Meclislerinin Düzenlediği Toplantı

Rumlar ve Rum Siyasî Kulübü'nün almış olduğu protesto kararlarına patrikhaneden de destek gelmekte idi. Patrikhane de bir toplantı yapılarak, kanunun tam olarak müzakere edilmesine karar verilmişti. Bu konuda hükümet tarafından da bir adım atılacağına dair Rum gazetelerinde bazı asılsız haberler yayınlanarak, hükümeti etkileme gayretinin olduğu görülmektedir. Sırayla Adliye ve Mezahip Nezareti adına müsteşarla sonra sadrazam ile görüşen patrikhane heyeti son olarak padişah ile görüşme kararını aldı. Kapıkahyasını bu nedenle sadarete göndererek görüşme talebinde bulundular. Toplantı günü ve saatinin belirlenmesi üzerine patrik, patrikhaneye ait her iki meclisi, meclis-i cismaniyi ve ruhaniyi, Kilise Kanunu'nun esası hakkında uzun uzadıya müzake etmek ve bu mesele hakkında tavır belirlemeye yönelik bir çalışma yapmak için toplantıya çağırılmıştır.

Bu toplantıda Rum ahalinin fikrini ve izleyeceği yol haritasını belirlemek için her kasabadan ikişer azanın katılımıyla oluşacak bir *Millî Meclis* toplanmasına karar verilmişti. Her ne kadar Rumlar Millî Meclisin oluşturulmasına karar vermiş olsa da bu meseleye dair kesin kararın patrikhane heyetinin padişah tarafından kabulü halinde ortaya çıkacağı bilinmekte idi (Tanin, 10 Temmuz 1910: 3).

4.4.1. Rum Patriğinin Padişahın Huzuruna Kabulü

Bütün bu aleyhteki toplantılar ve mitingler beklenen sonucu doğurdu ve Osmanlı hükümeti patrikhanenin muhalefetini dikkate alarak, doğrudan görüşmeyi kabul etti. Kanunun tasdik edilmesinden sonra uygulanmasına engel olmak isteyen Rum Patrik'i Yovakim Efendi refakatinde İstanbul mebusu Kozmide Efendi, Kapı Kethüdası, meclis-i muhtelit ve Sen Sinod azalarından müteşekkil bir heyet ile sarayı hümayuna giderek merasim ve teşrifatla şereflendirilerek padişahın huzuruna kabul edilmişlerdir. Patrik Efendi'nin Rumca olarak arz etmiş olduğu beyanat, İstanbul Mebus'u Kozmide Efendi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Patrik açıklamasında şöyle diyordu;

“Hakpaye-i şahaneye takdim edilen mazbatada arz olunduğu vechile Kiliseler Kanunu müstacilen Mebusan ve Ayandan geçirilerek hükümetçe tatbik edilmesi patrikhanenin imtiyazatına aykırı ve zıt olduğu gibi ale'l-umum Rum tebea-i sadıkasının da kalbinin kırılmasına sebep olacak bir mahiyette olunması hasebiyle ya bu kanunun uygulanmasının ertelenmesi veyahut esasen Rumlar'dan alınacak olan Kiliselerin yerine masrafi hükümetçe karşılanarak yeniden yaptırılacak kiliselerin Bulgarlara verilmesi, şimdiye kadar mevcut olan kiliselerin Rumlarda bırakılması suretinin istirhamundan”

ibaret idi. (Tanin, 13 Temmuz 1910: 2).

Buna karşılık padişahın bu konuyla ilgili olarak daha önce yapmış olduğu bir açıklama bir kez daha gündeme taşınmıştı. Buna göre:

“Sizce pek ra'nâ malumdur ki Selâtin-i Osmaniye anasır-ı gayrimüslime hakkında daima müsaadat-ı mahsusada bulunmuş, daima adalet ve şefkatle muamele eylemiştir. Rum tebaa bu memleketin en zeki ve en güzide evladından biridir. Nazar-ı hükümette de daima bu sıfatla gözetilmiştir. Meşrutîyet'in tesisinden sonra icabât-ı zamane tevfiikan birçok ıslahat icrası lazım gelmiştir. Bu kiliseler meselesi de ortada bir ihtilaf teşkil ediyordu. Bunu da halletmek için meclis-i mebusan ve ayanda malum olan kanun tedkik ve tezekkür edildi.

Bu kanun şikâyete layık değil bilakis husul-ı memnuniyete hadimdir. Bugün mesdûd olan kiliseler açılacak, Rumlardan alınacak kiliseleri hükümet kendi kesesinden inşa ettirecek ve istikbâl için de, bu yüzden artık bir ihtilâf kalmayacak. Rum ahaliye hissiyat-ı tevcihimizi temin ediniz; biz onların azürde-dil (kalbi kırık, müessir) olmalarını tecviz etmeyiz. Kendilerine bir zarar gelmeyeceğinden emin olsunlar. Ben sadrazam paşa ile de görüşürüm. Kanunun tatbikinde hükümetçe mümkün olabilecek görüşler düşünülür.” (Tanin, 13 Temmuz 1910: 2).

Padişahın vermiş olduğu bu beyanat üzerine, patrik harekete geçmiştir. Patriğin amacı patrikhanenin isteklerinin kabul edilmesini sağlamaktı. Bunu başaramaması halinde istifa edeceğini açıkça beyan etmişti. Bunun üzerine padişah, kanunun aslına bakıldığında, istifayı gerekli kılacak bir hüküm taşımadığını, bununla beraber patriğin hassasiyetini anlayabildiğini bildirmiştir. Bu hassasiyete ilaveten ülkenin içinde bulunduğu durumun daha önemli olması sebebiyle patrik efendinin bu hususa ehemmiyet vererek, böyle bir girişimde bulunmayacağını da ümit etmek istediğini bildirmiştir. Patriğin bu manada yapacağı fedakârlığı elbette hükümetin de değerlendireceğini, adalet ve hakkaniyetle işin takibini yapacağını ifade etmiştir (Tanin, 13 Temmuz 1910: 2).

Padişah patriğin bu tutumunu bizzat kendi huzurunda iken, bir tehdit olarak ortaya atmasından oldukça rahatsız olmuştu. Konuyla ilgili olarak;

“Patrik Efendi'nin huzur-ı hümayunda iken istifadan bahsetmesine müteessir olduk. Zira zemin ve zaman fazla bir kuvveti haiz olan bu kelimenin iradına müsait değildi. Patrik Efendi huzur-ı hümayundan çıktıktan sonra da tahriren o maruzatta bulunabilecek idi; onu huzur-ı şahanede irad etmek zaid idi”

diyerek, patriğin bu tutumunu kınadığını belirtmiştir.

Görüldüğü gibi padişah kanuna muhalefet noktasında patrikhanenin tavır ve davranışlarından rahatsız olduğunu, öyle ki huzurunda bulunan patriğin de haddini aşarak istifa tehdidinde bulunmak suretiyle, kanuna muhalefet konusunda neredeyse doğrudan padişahı tehdit edecek ifadeler kullanmak suretiyle esas niyetini ortaya koyduğunu ifade etmiştir.

4.5. İzmir Rumları Tarafından Düzenlenen Miting

Kilise ve mektepler kanununun kabul edilmesinden dolayı patrikhane ve Rumlar arasında önemli bir hayal kırıklığı yaşanmıştı. Bu hayal kırıklığı sebebiyle imparatorluğun her tarafında olduğu gibi, İzmir’de de Rumlar sokaklara dökülmüştür. Patrikhane ise bu konuda önceleri soğukkanlı bir tavır sergilemekle beraber, kanunun onaylanması konusunda padişahın kararlılığı üzerine bu tutumunu değiştirme kararı almıştır. Bundan sonraki yol haritasının aleyhte muhalefet ve protestolar yönünde olacağı kısa bir süre sonra kendini belli edecek açıklamaların yapılmasıyla ortaya çıkmıştır. Proodos Gazetesi’nin tertibiyle bütün İzmir’de kanun aleyhinde bir miting düzenlenmesine karar verilmişti (Tanin, 12 Temmuz 1910: 3).

İttihad Gazetesi haberine göre Aya Fotini kilisesinin avlusu ve civarında sabah saat sekiz sularında toplanmaya başlayan kalabalığın sayısı, Pazar ayını sebebiyle 10.000’i aşmıştı. Saat 9.00’da başlatılan mitinge kürsü başkanı olarak Papa Yorgiyadi Efendi bir nutuk vermiştir. Yorgiyadi Efendi meselenin tarihçesi hakkında bilgi verdikten sonra nizamnâmenin Rum milleti için pek tehlikeli olduğunu beyan etti. Müteakiben mebus Karolidi Efendi, nizamnâmenin Meclis-i Mebusan’da Rum azalar tarafından tenkid edildiğini belirtmiştir. Bununla beraber kanunun Rumlar için haksızlıklar içerse de Rumluğun tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik bir çalışma olmadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Kostandi Boncalis adlı bir vatandaş Karolidi Efendi’yi kastederek, konuşmasının kesilmesini ve kürsiden indirilmesini isteyerek, mitingdeki kalabalığın Karolidi Efendi’nin üzerine yürüdüğü görülmüştür. Metropolit Efendi, Karolidi Efendi’nin protesto edilmesi üzerine halkı sükûnete davet ederek ahalinin dağılmasını sağlamıştır. (Tanin, 14 Temmuz 1910: 3).

Bir taşkınlığa yer vermeden dağılan mitingde konuyla ilgili verilen demeçler, daha sonra bir metin haline getirilerek şehrin valisine ve telgrafla da sadarete gönderilmişti. Miting esnasında İzmir mebusu Karolidi Efendi tepkilerin odağında olan kişi olmuştur. Bu protestonun arkasında söz konusu gazetenin olduğu gazetede yayınlanan bir makaleden anlaşılmaktadır. *Proodos Gazetesi* sadarete gönderilen telgrafi yayınlarak Karolidi Efendi hakkında şu açıklamada bulunmuştur:

Karolidi Efendi aleyhinde vukua gelen bu tepki üzüntü vericidir. Fakat karasızlığı, tutarlı bir tavır sergileyemeyişi, gerek yorumları, gerek mebus olması, gerekse muallim sıfatıyla haysiyetini kayb eden bu zatın protesto edileceği şüphesiz idi. Gerek kendisinin, gerek İzmir’in haysiyetini efkâr-ı umumiyyeden düşüren bu zat, mebusluktan istifa etse idi pek hayırlı bir işte bulunurdu (Tanin, 12 Temmuz 1910:

3). Karolidi Efendiye duyulan bu tepkinin sebebi kanunun görüşülmesi sırasında Rumların hakkını yeterince savunamamasından kaynaklanmaktadır (Kerimoğlu, 2007b: 13).

4.6. Manastır'da Rumlar Tarafından Düzenlenen Miting

Kiliseler ve Mektepler Kanunu ilan edildikten sonra ülkenin özellikle Ortodoksların yoğun olduğu bölgelerinde bilhassa Rum Patrikhanesi'nin düzenlediği mitingler ile kanunun protesto edildiği görülmüştür. Bu hususta Selanik'e bağlı Manastır'da 12 Temmuz'da başgösteren protesto hareketleri hükümet konağı önünde büyük bir mitinge dönüşmüştü. Selanik'teki bu mitinge yaklaşık 3.000 kişi katılmıştır. Toplanan kalabalığı dağıtmaya çalışan Jandarma ile ahali arasında çıkan arbede esnasında birçok kişinin Dragor Nehrine atlamak suretiyle telef olduğuna dair iddialar ileri sürülmüştür. Ancak bu iddialar üzerine Tanin gazetesi muhabirleri bölgede geniş çaplı araştırma yapmış olmalarına rağmen, iddiayı doğrulayacak bir ize rastlayamadıklarını beyan etmişlerdi (Tanin, 14 Temmuz 1910: 3).

4.7. Bulgar Eksarhı'nın Kilise ve Mektepler Kanunu Hakkındaki Görüşü

Tanin Gazetesi'nden naklen, Foni Gazetesi'nde yapılan bir mülakat ile Bulgar Eksarhı'nın, kanun hakkındaki görüşünü ortaya koymaktadır. Eksarh:

Kiliseler meselesi, Bulgar meselesinin bir safhasıdır. Zira bu mesele, Rumları Bulgarlar kadar alakadar ve müteessir etmez. Bu mesele, patrikhaneye mensup Bulgarlar ile Eksarhane'ye mensup Bulgarlar arasında mevcut bir ihtilafır. Eksarhane'nin kuruluşundan sonra Bulgarlar eksarhane çatısı altında toplanmaya başlamışlardır. Ancak bazı bölgelerde yaşayan Bulgarlar, patrikhane ile eksarhane arasında sorun oluşturmaktaydı. Bu şekilde iki kurum arasında sorun olmaya devam eden yaklaşık 180.000 Bulgar bulunmaktaydı. Bununla beraber Bulgarlar, uzun mücadeleler sonunda kendi kiliselerini patrikhanenin boyunduruğundan kurtarmaya muvaffak oldular. Ancak Bulgar sınırında bulunan ve çoğunluğunu Bulgarların oluşturduğu 17 kazada hâlâ patrikhaneye bağlı Bulgarlar meskûndü ve patrikhane buralardaki metropolitleri tayin konusunda hâlâ tek yetkili merci idi. Rumlar, Bulgarların Rum kilisesine bağlanmasıyla ilgili olarak yapılan çalışmaları yeterli görmüyordu. Bu sebeple, patrikhanenin çabalarına ilaveten zamanın sadrazamı olan Âli Paşa'nın da desteği alınarak, çoğunluğu Bulgarlar da teşkil etse bu bölgelere metropolid tayin etme hakkının patrikhaneye verildiğini iddia etmeye başlamışlardı.

Bu sebeple Bulgar Eksarhı'nın bu bölgelere metropolit atama isteği, patrikhane tarafından kabul edilmemiştir.

Eksarhanenin, Rum Ortodoks Kilisesi'nin imtiyazlarını ortadan kaldırmak üzere başlatmış olduğu çalışmalar neticesinde Rum Ortodoks Patriği bütün patrikleri toplantıya çağırarak, fermanın ortadan kaldırılması için çalışılmasını istemiştir. Bunun üzerine Bulgar Eksarhı kendi şartlarının kabulünü sağlamak amacıyla bu patrikler meclisinin itirazını dinlemeye karar vermişti. Maksudı bu meclisin toplanmasına katkıda bulunmak ve meselenin en azından etraflıca görüşülmesini sağlamak idi. Bu toplantı sayesinde, Eksarhlığın kurulmasına yönelik fermanın, Âli Paşa zamanında çıkarıldığı ortaya konulabilmişti. Bu sayede eksarh, fermanın söz konusu tarihte tam anlamıyla uygulamaya konulmadığını da ispat etmiş olacaktı. Öyleki Eksarh, Rum Patrikliği ile aralarında baş gösteren bu mücadeleyi daha fazla kızıştırmak istemediğini, bunun için de daha önce söz konusu 17 kazaya yönelik verilmiş olan bu fermanın uygulanmasından neden vazgeçtiklerini de bu toplantı sayesinde ifade etme imkânı bulabilecekti.

Toplantıda söz alan Eksarh, Âli Paşa'dan itibaren kendilerine verilen söz konusu ferman veya beratların verilme tarihlerinin Osmanlı Devleti için önemli hadiselerle tesadüf ettiğini söylemiştir. Bu beratların özellikle Girit İhtilali, Osmanlı-Rus muharebelerinden önce Üsküp ve Ohri'de, Yunan Muharebesi esnasında Manastır, İstrumca ve Dare'de metropolitlikler tesisi için beratlar verildiğini belirtmiştir. Bu şekilde alınan beratlar sayesinde Osmanlı İmparatorluğu dahilinde 7 kazada Eksarhlığın teşkilatlanmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir.

Eksarh Efendi, eksarhlığa tanınan hakların yeni beratlar verilerek genişletilmesi için hükümete başvurmuştur. Meşrutîyetin ilanı kısa süre de olsa gayrimüslim azınlıklar arasında sukûnet sağlamıştı. Ancak bayram sevinci sona erince Makedonya'da kilise ve mektepler sorunu yeniden uyanmağa başladı. Eksarh bu sorunun halli için Meclis-i Mebusana havale etmek üzere hükümete başvurduğunu ancak bu başvurunun pek dikkate alınmadığını beyan etti. Eksarh ayrıca patrikhanenin, bu kanuna şiddetle itiraz ettiğini ileri sürüyordu. Patrikhanenin bu kanunun iptaline muvaffak olması bile meselenin hallededildiği anlamına gelmeyecekti. Çünkü Bulgarların daima Bulgar olarak kalacakları ve kendi patrikhaneleri olarak Eksarhane'yi tanıyacakları muhakkaktı. Rumlar ise Rum kalacak ve Fener Rum Patrikhanesi'ni tanımaya devam edeceklerdi. Bu takdirde

patrikhanenin bu ahaliyi patriklik bünyesinde tutmak için sürdürdüğü çabanın da bir netice vermeyeceği aşikârdı.

Bulgarlar kiliselerinde anadillerini kullanmaktan başka bir şey istemiyorlardı. Buna mukabil patrikhanenin bu mücadelesi Ortodoksluğa faydadan ziyade bu iki halkın birbirinden nefret ederek tamamen kopmasına sebep olmaktaydı. Şayet Rum Patrikhanesi bu mücadeleden vaz geçerse bu iki millet arasında ilişkiler eskiden olduğu gibi normalleşebilecekti. Böyle bir ittifakın meydana gelebilmesi halinde Eksarhane bunun siyaseten değil de sadece dini olarak gerçekleşmesi arzusunda idi (Tanin, 25 Temmuz 1910: 3).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KİLİSELER ve MEKTEPLER KANUNUNUN UYGULANMASI

1. KANUNUN UYGULANMASINA YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Patrikhanenin hükümet nezdindeki girişimleri, Rum halkını galeyana getirerek vilayetlerde nümayişlere sebebiyet vermesi, Millî Meclis oluşturma girişimleri, istifa tehditleri gibi hareketlerin hiçbiri hükümeti kararlılığından vazgeçirmedi.

Kanunun son maddesinde belirtildiği gibi kanunun uygulanması konusunda yetki Dahiliye Nezareti ile Adliye ve Mezâhip Nezaretine aitti. Daha fazla heyecan ve infiale sebebiyet vermemek için bir an önce kanunun uygulamasına geçildi. Meclisteki tartışmalarda gündeme getirildiği gibi, Dahiliye Nezareti ilk iş olarak bölgede kaç kilise ihtiyacı bulunduğunu tesbit etmeye çalıştı. Yapılan incelemeler sonunda Makedonya'da; Filorina, Kırçova, Ohri, Pirlepe, Behişte ve Kesriye'ye bağlı köylerde patrikhane için 19 kilise 21 mektep, Bulgarlar için 15 kilise 14 mektep ihtiyacı tesbit edildi (Çoruh, 2013: 111).

Hükümet bu konuda bir öncelik sırası belirleyerek kanunun tatbikine geçilmesine karar verdi. Hükümet tüm maddi sıkıntlarına rağmen bu kilise ve mektep sorununu çözüme kavuşturmak için elindeki son kozlarını kullansa da patrikhaneyi memnun edememişti. Patrikhane her durumda muhalefetine devam ediyordu. Yine kanunun hazırlanışından on dört ay gibi kısa bir süre sonra Trablusgarp Savaşının başlaması kanun ile ilgili tüm çalışmaların aksamasına neden olmuştu (Atalay, 2001: 57).

Rum tarafının akli selim davranışlar sergilemesini beklemekten sıkılan hükümet düğmeye bastı ve kilise ve mektepler kanununun uygulanmasına yönelik teftişlerini sıklaştırdı. Selanik Kaymakamı Abdullah Nuri Bey, beraberinde bulunan mühendis Nazım Bey ile Çulhalı, Zorba ve Sarica çiftliklerini gezerek kilise ve mektepler hakkında alınan kararların uygulanıp uygulanmadığını yerinde tetkik etmeye başlamışlardı. Devlet tarafından yapılan tetkik sonucu tüm ahaliye bildirilmiş olup bu üç çiftlikte, Rum ve Bulgar ahali hükümetin adaletine sığınmışlardı (Tanin, 17 Ağustos 1910: 2).

Hükümetin almış olduğu bu karar üzerine başlatılan teftiş, bir süre sonra genişletilerek Yenice kazasına da uygulanmıştır. Bu kazada bulunan fazla kiliseler Bulgarlara teslim edilmiştir. Kanunun tatbiki maksadıyla kiliselerin hangi tarafa teslim edilmesi gerektiği konusu gündeme gelince, Vodine kazasındaki köylere ait kiliselerin hangi tarafa verileceği hususu, ancak gönderilen nüfus memurlarının vereceği bilgiler sonrasında belli olacaktı (Tanin, 18 Ağustos 1910: 2).

Kiliseler kanununun uygulanmaya başlanmasına rağmen patrikhanenin meclis çalışmalarına devam etmiş olduğu görünmektedir. Meclis azaları, kanunla ilgili olarak müzakerelerin başında Adliye ve Mezahip Nazırı'na gönderilen ilk tavrın reddediliş sebebinin resmi ahlaka uygun olmadığını kabul ettikleri görülmüştür. Buna binaen tavrın hükümeti sıkıntıda bırakacak bir üslup ile yazılmış olduğu yönünde kendi suçlarını kabul etmelerine rağmen, hükümetin bunu görmezlikten gelerek söz konusu meclisin toplanmasına taraftar olmasalar bile tavrı kabul etmeleri gerektiği yönünde bir görüş birliğine varıldığı görülmektedir (Tanin, 18 Ağustos 1910: 2). Onların bu tavrı kendilerini kanuna karşı mağdur sıfatına layık görmelerinden ileri gelmiş olmalı ki, haksız olmalarına rağmen, hükümetin onlara haklı muamelesi yapmalarını isteyebildikleri görülmektedir.

Patrikhanenin yaptığı bu toplantı kısa bir süre sonra basına da yansımıştı. Toplantının amacı her ne kadar hükümetin tavrını tekzip etmek maksadını taşıyor olsa da, ikinci tavrında reddediliş meclis azaları arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuş görünmekteydi ki, böyle bir tavır beklemedikleri, hatta işin içerisine düvel-i muazzamanın dahil edilmesi halinde yumuşayacakları ümit edilmiş olmalıdır. Bu beklentinin gerçekleşmemesi sebebiyle daha sert tedbirler alınması yolunda adımlar atılmasına dair meclis azaları ikna edilmiştir. Bu maksatla artık hükümetin iknasına değil en kısa zamanda *meclisin* ilan edilerek dünyaya duyurulmasına karar verilmişti. Bunun için de Eylül ayı bir milad olarak kararlaştırılmıştı (Tanin, 17 Ağustos 1910: 2).

Patrikhane kendi kararları içerisinde boğulurken, Osmanlı memurları kanunun uygulamasıyla ilgili ilk memnun edici sonuçları almaya başlamıştı. Daha önce bahsi geçen Selanik'e bağlı Manastır çiftliklerinde yapılan uygulamanın sonuçlarına göre bu üç karyede yaşamakta olan Rum ve Bulgar ahalisinin, kanun sayesinde uzun yıllardan beri aralarında sorun olan kilise ve mektep meselelerinin hal yoluna girdiğini belirttikleri tespit edilmiştir. Köylüler "...*senelerden beri meyanelerinde cereyan eden ihtilafın hoşnudi-i tamını temin eder bir surette itilafa*

tebdilini mütekefil olan kanunu takdis ettiklerine ve son derece ihtisat müntedarana ile arz-ı teşekkürat eylediklerine dair birer mazbata tanzim...” ederek vilayete gönderdikleri anlaşılmaktadır. Hükümet bu mazbatayı delil göstererek, kanun aleyhinde çalışanları, ahali arasında tefrika yaratmakla suçlayarak, herkesin alınan bu olumlu sonuçları kendileri açısından değerlendirmeleri gerektiğine işaret etmiştir (Tanin, 17 Ağustos 1910: 2).

1.1. Uygulama Komisyonunun Kurulması

Osmanlı Devleti, kanunun uygulanmasına yukarıdaki vilayetlerde başlamıştı (Hüseyin Cahid, Tanin, 21 Ağustos 1910: 1). Manastır valisinin idaresi altında Jandarma kumandanı Yusuf Bey, Merkez kaymakamı Fatin Bey ve Nüfus müdürü Hüseyin Beyler ile valilik memurlarından Abdurrahman Efendi'den oluşan bir komisyon vasıtasıyla kanunun bütün Balkanlara yayılmasına karar verilmişti.

Söz konusu komisyon üyeleri Manastır vilayetinin merkez kazasına bağlı köylerde bulunan kiliselerin cemaatler arasında paylaşılması hususlarını yoluna sokmak üzere yeni komisyonlar kurulmasına karar verdiler. Bu komisyonlar kiliselerin patrikhane ve eksarhaneye mensub olan ahalinin nüfusuna göre paylaşılmasına dair maddenin uygulanması için ilk adımı böylece atmış oldular (Tanin, 22 Ağustos 1910: 3). Yapılan çalışmalar sonucunda Yenice Kazası dahilinde bulunan kiliseler söz konusu madde gereği Bulgarlara teslim edilmiştir. Aynı şekilde Vodine kazasında bulunan kiliseler de ahalinin nüfus yoğunluğuna göre paylaşılacaktı (Tanin, 18 Ağustos 1910: 2).

Osmanlı Devleti de Rum anasır arasında ortaya çıkan bu ihtilafı yerinde değerlendirerek, daha önce nüfus sayımı yapılmış olan Selanik merkez kazasına tabi Karadan Gardabor, Davut Bali, Kuru Bigar, Yeni Köy, Çulhalar, Sarıca Zorba köy ve kazalarında bulunan kilise ve mekteplerden taraflara dağıtılmış olup, yeterli kilise ve mektebin olmadığı yerlerde, devlet eliyle yeni kilise ve mektepler yapılmasına karar verilmişti. Bunun için mühendisler görevlendirilerek inşası lazım gelen yapıların resim ve planları yapılmış ve yetkili makamlara teslim edilmişti. Bu yeni binaların yapılması için de iş sürüncemede bırakılmayacak şekilde tetkik edilmek suretiyle, yeni binaların on-on beş gün zarfında inşaatlarının başlatılması karara bağlanmıştı (Tanin, 20 Ağustos 1910: 3).

Osmanlı Devleti, Rum ve Bulgarlar arasındaki kiliseler sorununu çözmeye çalışırken patrikhane de boş durmayarak, Rum cemaati teşkilatlandırmak suretiyle, karara muhalefet edecek yeni tedbirler almak arayışı içerisine girmiştir. Bu

çalışmanın temeli, Osmanlıların yüzyıllardan beri inşa etmeye çalıştıkları Osmanlılık ittihadını bazı politikacıların yıkmaya çalıştıkları iddiasıyla hükümeti yıpratmaya çalışmak maksadına dayanmaktaydı. Ancak patrikhanenin bu oyunu, yine vatanperver Rum politikacılar tarafından bozulmuştur. Rum politikacılardan Zahariyadi Efendi, patrikhanenin bu oyununa düşülmemesine dair yapmış olduğu açıklama, pek çok Rum ve kanun aleyhtarını da gerçeği görmeye zorlamıştır (Tanin, 19 Ağustos 1910: 1).

Hükümet kanunun uygulanması ile ilgili gelen olumlu haberler ile memnun olurken, bu durum özellikle Rum cemaat arasında bölünmelere sebebiyet vermiştir. Bu durum muhalif kanat arasında şiddet taraftarını ortaya çıkarırken, bekleyelim görelim şeklinde kanuna doğrudan olmasa da dolaylı olarak sahip çıkan bir zümrenin oluşmasına sebep olmuştu.

Dönemin siyasi gazetelerinde de bu konuda tezat fikirleri ileri sürülmüştür. Rumca yayın yapan gazetelerde, kanunun Rum cemaati kadar hükümeti de ikiye böldüğü kanaatine yönelik yazılar çıkmaktaydı. Hâlbuki hükümet ilk defa hiç olmadığı kadar bir hususta ki, kiliseler kanunu konusunda aynı dili konuşur hale gelmişti. Başka da bir durumun söz konusu olması mümkün görünmemektedir. Çünkü Meclis-i Mebusan'dan geçen, ayan tarafından kabul edilen ve padişah tarafından tasdik edilmiş olan bir kanunun tatbiki konusunda hükümet nezdinde bir ihtilafın söz konusu olması dahi muhtemel görülmemekteydi.

Diğer taraftan hükümet, kanunun uygulanmasını engellemek amacıyla şiddet içerikli olarak yapılabilecek bir nümayişin, ancak yapan tarafa zarar vereceği de aşikâr iken, buna hiçbir tarafın tevessül etmeyeceğini ümit ediyordu. Adaletle hükmetmeye çalışan bir hükümetin kanunu uygulamakla aslında her iki tarafın ileride ortaya çıkacak aslında çözümü mümkün olmayan problemleri kendi eliyle çözmeye çalışmak istemesinden başka bir şey değildi.

Aksi olması durumunda, kılıçların çekilmiş olduğu bir dünyada, ahaliyi tamamıyla mezhep değiştirmiş bir karyedeki kilise ve mekteplerin, eski usulün geçerli olması halinde, Rum cemaate tahsis edilerek çoğunluğun görmezlikten gelineceği vakî idi. Ancak yeni durumda kanunun verdiği yetkiler dahilinde, bu gibi yerlerde sadece mezhebi iktidara bakılmayarak, üçte iki çoğunluk esas alınmak suretiyle, kilise ve mekteplerin yeni sahiplerine teslim edilmesi sağlanacaktı.

Bu bir gerçek iken, hükümet açıklamalarda bulunarak, kiliselerin Rumlardan alınarak Bulgarlara verileceği yönünde tefrika çıkarılmasının gerçek dışı olduğu

bildirilmiş, problem olan mahallerde kilise ve mekteplerin nüfus çoğunluğu dikkate alınarak cemaatler arasında bölüştürüleceği, kilise ve mektep olmayan yerlerde ise devletin kendi eliyle ve parasını ödeyerek bu binaları inşa ettireceği haberi yayılmıştır.

Bu usulün icrası halinde bu tarihten sonra Rumeli’de kilise ve mektep sorunu kalmayacağı gibi, bu sorun üzerinden birbirleriyle düşman olan ulusların problemleri de sona erecektir. Bundan sonra mezhep değiştirecek olanların ise kendilerine bir ibadetgâh bulmak mecburiyeti dışında, bir sorun kalmayacaktır.

Oysa ki bu kanun sebebiyle Rumeli’de yüzyıllardır hüküm süren Rum veya patrikhane iktidarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan güçler ise kanunun uygulanmasına olan düşmanlıklarını sürdürmek hususunda kararlı görünmekteydiler. Buna karşılık patrikhanenin izlediği yolu tasvip edenler kadar tasvip etmeyen Rum vatandaşların olması da hükümetin haklı bir iş yaptığının açık bir delili olsa gerekti. Kiliseler kanunu konusunda patrikhanenin içinde bulunduğu durum, aslında kendi aceleciliğiyle alakalı idi. Hükümetin aldığı tedbirlere rağmen, doğrudan muhalif olarak ortaya çıkmaları, kanunun iyi neticeler vermesi halinde kendilerinin küçük düşmesine sebep olacağı aşikârken, bunu göremeyip muhalefete devam etmesi, kendi cemaati arasında bölünmeleri kaçınılmaz kılacaktı. Oysaki hükümet bu hususta her iki cemaate de aynı mesafede olduğunu, yapmış olduğu uygulamalar ile göstermişti.

Tanın Gazetesi, Rumca gazetelerden yaptığı nakillerle, patrikhanenin görüşlerini aktarmaya devam etmiştir. Patrikhanenin ileri sürdüğü tehditleri icra etmesi halinde; “ecnebi devletlerin müdahalesi, patrik ve meclislerin istifa etmesi, kiliselerde ibadetten vaz geçilmesi ve Rum vatandaşların nikâh gibi patrikhaneye ait işlerinin yapılmaması gibi” bütün bu muhalif tedbirlerin aslında kimi cezalandırmış olacağı da ayrı bir tartışma konusu idi.

Bu problem göz önüne alınarak, devrin gazetelerinde şu soruya cevap aranmaktaydı: Düvel-i ecnebiyeye müracaatla müdahalelerini davet etmekten patrikhane ne kazanabilecekti? Sorunun cevabı da yine aynı gazeteler tarafından verilmekteydi. Bulgarların Osmanlı orduları karşısında aldıkları son mağlubiyetler sebebiyle nihayet dillerini tutup, Osmanlı Devleti ile uyuşmaya meyletmelerinin Rumlara da örnek olması istenilmekteydi. Aksi yolda yürümesi halinde patrikhanenin, Osmanlılık namına ebedi bir nefretten başka bir şey kazanamayacağı da açıkça dile getirilmekteydi.

Diğer taraftan patrikhanenin görevlerini yerine getirmeyip, ruhani heyetin greve gitmesi hususu hükümetten ziyade, patrikhaneyi ilgilendirmekteydi. Böyle bir durumun ortaya çıkması halinde bu maslahattan yararlanamayıp, işleri yüzüstü kalan cemaatin doğrudan devlete meylederek, devletle beraber hareket edeceği, bir daha patrikhaneye yönelmeyerek, cemaatlerin parçalanacağı da görünen bir gerçektir.

Dönemin gazetelerinden *La-Türki Gazetesi* de patrikhanenin bu muhalif tavrını eleştirerek, kendi aleyhinde neticelenecek olan bir konuda devlet ile ihtilafa girmenin ne kazanç sağlayacağını sorgulayarak, bulunabilecek en kestirme ve en hayırlı yol ile bu problemden sıyrılmanın patrikhaneye zarardan çok kar sağlayacağını ileri sürmüş, bir an önce bu muhalefetin sonlandırılmasını tavsiye etmiştir.

Osmanlı hükümetinin gayrimüslim tebaa arasında sürekli bir çatışmaya sebep olan kilise ve mektepler meselesini sona erdirmek suretiyle almaya çalıştığı tedbire karşı patrikhanenin sürdürdüğü bu muhalefetin, sorunu bitirmeyi mi yoksa soruna sorunlar eklemek suretiyle illa benim dediğim olmalı yolunda bir çıkmaza doğru gitmeyi mi kendine vazife edinip edinmediği sorgulanmaktaydı (Hüseyin Cahid, Tanin, 21 Ağustos 1910: 1).

Osmanlı hükümetinin kilise kanununun uygulanmasına yönelik ısrarı karşısında fazlaca direnemeyeceğini düşünen patrik, Millî Meclis meselesini gündeme getirmek suretiyle bu politikayı baltalamayı denemiş ancak hükümet kanadında hiçbir şekilde geri adım atılmayacağı ve gerekirse bu yolda patriğin dahi tutuklanabileceğine dair imaların olması karşısında yumuşama ve hükümetin suyuna gitme politikalarını takip etmiştir. Hükümetin tutumu kilise ve mektepler kanununun her ne pahasına olursa olsun uygulanacağını göstermekteydi. Bu konuda daha önce Selanik-Manastır hattında yapılan pilot uygulamaların Yenice’de de iyi netice verdiğini gören hükümet meselenin bütün Rumeli’de uygulanması yönünde kesin ve kararlı adımlar atmaya başlamıştı.

Bu maksatla kanunun Ergiri’de de uygulanması için girişimler başlatıldı. Rumca gazetelerin ve *İkdam Gazetesi*’nin geniş yer verdiği bu girişim, 11 Eylül 1910 tarihinde başlatıldı. Ergiri mutasarrıflığından gönderilen haberlere göre, ahalinin üçte ikisinin Hıristiyan, Arnavut olan mahallerinde kilise ve mekteplerin Arnavutlara verilmiş olduğu belirtilmekteydi. Buna mukabil, Yanya vilayetinden gönderilen bir başka izahatta ise vilayet dahilinde kilise meselesi olmakla beraber Hıristiyan Arnavutların kilise veya mektep davalarının bulunmadığı ve Ergiri Hıristiyan

ahalisinin de bu meseleden bi-haber oldukları bildirilmekteydi (Tanin, 17 Ekim 1910: 3).

Bütün direnişlere rağmen Kilise ve Mektepler Kanunu uygulanmaya konuldu. Bu kanun ile yeni inşa edilecek kiliseler için Dahiliye Nezareti bütçesine 4 milyon kuruş aktarımı ve kullanımına izin verilmesi hususundaki kanun lahiyası 23 Kasım 1910 (10 Teşrinisani 1326) tarihinde mebusan meclisi gündemine taşındı (MMZC. 10 Teşrinisani 1326: 14).

23 Kasım 1910'da kanun görüşmelerine geçildiğinde Manastır Mebusu Trayan Naili Efendi söz alarak geçen sene Meclis-i Mebusan'ın kilise ve mektepler kanunu kabul etmesinin, yeni inşa edilecek kilise ve mektepler için oluşacak bütçeyi de kabul ettiği anlamına geldiğinden bahisle, asıl üzerinde duracağı konunun kilise ve mektepler kanununun çoğunluğu temsil eden kesimlerle alakalı olduğunu söyledi.

Kanuna göre; kilise ve mekteplerin tesliminde ekseriyete başvurulması gerektiği kararlaştırılmıştı. Ancak özellikle Manastır ve Selanik ve Kosova vilayetlerinde kanunun tatbikini sağlamak üzere oluşturulan komisyonlar nüfusa müracaat etmeden keyfi hareket ettikleri tespit edilmişti. Nüfus kayıtlarına bakmadan, kaza ve karyelere giderek aldıkları malumat üzerine icraatta buldukları belirtilmekteydi.

Kanuna göre hareket edilmesi halinde ise son nüfus kayıtlarına göre işlem yapılması gerekiyordu. Trayan Efendi'ye göre zaten bu sorunu çeteler ortaya çıkarmıştı. Çete baskısı ile bu bölge de kilise değiştirmeler ortaya çıkmıştır. Hükümet bu duruma son vermek için bu kanunu yapma ihtiyacı hissetmişti.

Manastır Mebusu Yorgo Boşo ise hükümetin cemaatlerle işbirliği yaparak söz konusu parayı harcaması gerektiğini, aksi takdirde bu işi memurlar aracılığıyla yapmaya kalkışırca 100 lira harcanması gereken bir kilisenin 1.000 lira harcama çıkarabileceğini belirtti. Bu paranın cemaatlere verilmesi halinde tasarruf edilmiş olacağını, böyle yapılması halinde de kanuna göre de hareket edilmiş olacağını belirtti (MMZC. 13 Teşrinisani 1326: 171).

Priştine Mebusu Arnavut Hasan Bey, kilise ve mektepler sorununun sadece Rum ve Bulgarlar arasında olmadığını belirterek bu nedenle Dahiliye Nezaretine kilise inşaatı için aktarılacak bu 40.000 liradan Arnavutların yararlanıp yararlanamayacaklarını sordu. Dahiliye nazırı yararlanamayacaklarını beyan etti. Çünkü Arnavutlar Rum Patrikhanesi'ne bağlıydılar. Hasan Bey ise durumun böyle olmadığını bir kısım Arnavutların patrikhane ile ilişkilerini kesmek istediğini

söyledi. Rumlar ve Bulgarlar kendilerine bağlı Ortodoks cemaatin menfaatlerini müdafaa ediyorlarsa bunun Arnavutlarında hakkı olduğunu söyledi. Hasan Bey'in bu sözleri diğer mebuslarca da olumlu karşılandı ve desteklendi (MMZC. 10 Teşrinisani 1326: 171–172). Hasan Bey, yeni bir gündem ortaya çıkarmıştı. Ancak hükümetin niyeti uygulamaya başladığı işi bitirmektir. Bundan dolayı bu kanuna Arnavutları dahil etme niyetinde değildi.

Kilise inşaatı için Dahiliye Nezareti bütçesine ilave edilecek 40.000 lira Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilerek yürürlüğe konuldu. Bu konuda Yorgo Boşo'nun bu paranın cemaatlere verilerek harcanması konusundaki tavrı okundu fakat yapılan oylamada kabul edilmedi (MMZC. 15 Teşrinisani 1326: 186). Rumî 1326 senesi için Dahiliye Nezareti bütçesine eklenen 40.000 liranın hepsi harcanmayarak kalan kısmın Rumî 1327 yılına aktarılması talebi kabul edilerek kanun yürürlüğe konuldu (MMZC. 5 Mart 1327: 113).

1.2. Kapatılmış Olan Kilise ve Mekteplerin Açılması

Osmanişer Loyd gazetesi hükümetin şimdiye kadar kullanılmaması sebebiyle kapatılmış olan kiliselerin ve mekteplerin Kilise ve Mektepler Kanunu'nda yer alan emir ve talimatlara uygun olarak açılışına başladığını haber vermektedir. Bu açılışların kanunun uygulanmasının ne derece isabetli olduğunu göstermesi bakımından önemli bir aşama olduğunu beyan eden gazete, Görice'de kapanmış olan birçok kilise ve mekteplerin olduğunu, bunların bir an önce topluma kazandırılması gerektiğini belirterek, hükümete bir manada destek vermektedir.

Manastır valisi de liva dahilinde incelemeler yaparak söz konusu kilise ve mekteplerin açılmasına refakat ederek, bu kurumların ekseriyeti sağlayan cemaatlerin idaresine verilmesini Görice mutasarrıfından istemiş idi. Vali, ayrıca devletin sağlayacağı katkılar dışında bu kurumlara başka bir taraftan para verilmesine müsaade edilmemesi hususunda kesin emirler verilmiştir (Tanin, 28 Ağustos 1910: 3).

2. RUM PATRİKLİĞİNİN KANUNU ENGELLEMEYE YÖNELİK GİRİŞİMLERİ

2.1. Patrikhanenin Meclis-i Umumi-i Millî Kurma Girişimi

Kilise ve Mektepler Kanunu Meclis-i Mebusan'a gelmeden önce patrikhane cismani ve ruhani meclislerini toplayarak kanunun görüşülmesine karar verdi. Bu toplantıda Rum Patriği, daha önce padişah ile yapmış olduğu görüşmeyi de gündeme taşımış bu konu hakkında metropolitlere de bilgi vermiştir (Kerimoğlu, 2007/a:14).

Patrik bu görüşmenin, daha önce sadrazam ile yapılan görüşmeden pek de farklı olmadığını beyan etmiştir (Tanin, 15 Temmuz 1910: 2).

Patrikhane daha etkin bir politika yürütebilmek amacıyla Rum ahalinin fikrini almak ve izleyeceği yol haritasını belirlemek için her kasabadan ikişer azanın katılımıyla bir *Millî Meclis* toplamaya karar vermişti. Ancak bu kararın açıklanması patrikhane heyetinin padişah ile yapılacak olan görüşmeden sonraya bırakılmıştı (Tanin, 15 Temmuz 1910: 3). Rumlar, Padişahla yapılan toplantıdan kanunun uygulanmasını erteleyebileceğine yönelik bir kararın çıkabileceğini düşünüyorlardı. Ancak bu görüşmeden kendileri açısından olumlu sonuç alamayınca yeni bir toplantı tertip edilmiş, patrikhanenin kanun ile ilgili gereken tedbirleri almak ve takip edilecek olan siyasî yolu belirlemek için ilanı ertelenmiş olan mazbata tekrar ele alınmış ve aynen ilanına karar verilmiştir. İzleyecekleri yol haritasını dört ana maddede toplamışlardı. Bu maddelerde şu kararlar geçmekteydi:

Madde-1: Patrikhanenin hukukunu müdafaa ve muhafaza için devletlerarası anlaşmalar ile devletler hukukunun patrikhaneye müsaade ettiği yollara başvurmak.

Madde-2: Yalnız hükümete bildirilerek derhal bir Meclis-i Umum-i Millîye'nin toplanması

Madde-3: Metropolitlere ve bunlar vasıtasıyla heyet-i ihtiyariyeye, kiliseler meselesinin gelişim süreci ve bu ana kadar patrikhanece yapılan teşebbüsleri içeren bir beyannâmenin gönderilmesi.

Madde-4: Hükümetin, Meclis-i Umum-i Millî'nin toplanmasına müsaade etmediği takdirde patrik ve meclis-i cismaniye ve ruhaniyenin istifa etmesi ve kiliselerin kapatılması.

Meclis-i azaları, bu mazbatanın maddeleri üzerinde yeni bir müzakerenin yapılması hususunda yeni bir toplantı yapılmasına karar vererek dağılmışlardı (Tanin, 15 Temmuz 1910: 2).

Kiliseler kanununun Rumlar arasında nasıl bir cereyana sebep olduğu alınan bu kararlardan anlaşılmaktadır. Bir taraftan patrikhane sadrazam ve padişah ile görüşüyor, diğer taraftan Rum mebuslar da hükümet nezdinde girişimler de bulunuyorlardı. Aralarında Honeus, Dinga, Boşo ve Vamvakas efendilerin bulunduğu bir heyet Dahiliye Nazırı Talat Bey'i ziyaret ederek Kiliseler kanunu ile ilgili bazı sorular sorarak, cemaatleri arasında dolaşmakta olan dedikodulara cevap aradılar.

Bu sorulardan en önemlisi Bulgar haber ajanslarında, Bulgar mebusların verdiği bilgilere göre Talat Paşa'nın kiliseler kanununun hemen uygulanacağı yolundaki haberlerin doğru olup olmadığı idi.

İkinci bir soru ise, yeni kiliselerin inşasından sonra ihtilafli kiliselerin açılıp açılmayacağı konusunda sadrazamın patriğe söz verip vermediği idi ki, şayet söz vermiş ise bu sözün doğru olup olmadığı idi (Tanin, 15 Temmuz 1910: 2).

Rumlar, kanunun Rumlar arasında ortaya çıkardığı tefrika ile uğraşırken, Bulgarlar ise kendi eksarhanelerinin icraatlarını olgunlaştırma yolunda yeni adımlar atmaktaydılar. Eksarhane, ahaliden okuma yazma bilen veya tahsil görmüş kişileri devralınan veya yeni yapılan mekteplere tayin etmek üzere harekete geçmiş, hatta bu konuda Eksarhaneye ahaliden pek çok başvurunun olduğu tespit edilmiştir.

Bunun üzerine Osmanlı makamları harekete geçmiş ve ahali arasına sızmış olan ecnebinin öğretmenlik yapmasını engellemek amacıyla tedbirler aldığı görülmüştür. Devlet sınırları içerisinde bulunan mekteplerin şu veya bu cemaate ait olup olmamasına çok da önem vermeden, tayin edilecek her öğretmenin doğrudan Osmanlı vatandaşı olmasına büyük önem verdiğini bir kez daha beyan etmek durumunda kalmıştır (Tanin, 15 Temmuz 1910: 2).

Osmanlı Devleti'nin bu tutumu karşısında aslında memnun olması gereken Rum Patrikhanesinin, kanundan duyduğu endişe ve bu endişenin aslında bir korkunun da habercisi olduğu yönünde bazı Rumca gazetelerde çıkan açıklamalar ile ayyuka çıkmış idi. Oysaki benzeri haberler Türk basınında da çıkmaktaydı. Ancak özellikle Tanin başyazarı Babanzâde İsmail, 17 Temmuz tarihli Tanindeki yazısında; patrikhanenin ve dolayısıyla Rum ahali arasında ortaya çıkan bu paniğin aslında ılımlı şekilde ele alma zamanı geldiğini belirterek, yüzyıllar boyunca sürdürülen bir propagandanın Rumlar tarafından pek de iyi değerlendirilemediğini, zaman zaman devletle çatışmak suretiyle kendi politikalarını zaafa uğrattıklarını, bu sebeple şimdi çıkarılan bu kanunun sağladığı fırsatın iyi değerlendirilerek devletle daha iyi ilişkiler kurma zamanının geldiğini, bunun yapılması halinde, kanunun daha iyi sonuçlar verebileceğini, zamanında yapılacak müdahaleler ile bu durumun ortaya çıkarılabileceği tehlikelerin önlenebileceğini ifade etmiştir (İsmail Hakkı, Tanin, 17 Temmuz 1910: 1).

Babanzade İsmail'in de yanlış olarak belirttiği ve Rumların bir kısmının uyarısına aldırış etmeyen Rum Patrikliği, Berlin Antlaşması'na imza atan devletlere müracaat ederek Osmanlı Devleti'ni bu devletler nezdinde protesto etmeyi

amaçlıyordu. Böylece söz konusu devletler Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahale edecekti. Ancak Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu nazik durum kadar Avrupa'da da benzeri bir yapı vardı ki, bu durum Rumların beklentilerinin aksine, söz konusu devletlerin Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahale konusunda pek de istekli olmayacaklarını gösterecektir. Şayet böyle bir desteğin olması halinde ise Osmanlı Devleti'nin bu kanunu çıkarmasından dolayı memnuniyet arzeden diğer unsurların ise söz konusu Avrupalı devletlerle olan ilişkileri de bozulacak olduğundan, bu beklentinin sonucundan hiçbir şey çıkmayacağı da açıkça ortadaydı.

Patrikhane meclisi azalarının ortaya attığı bu müracaatın patrik tarafından gereksiz bulunduğunu, ancak azaların baskısıyla bu yola meylettiğine dair görüşler de mevcuttur. Rum azalara göre bu müracaat aslında sadece bir protestodan ibarettir.

Rumların içinde Babanzade İsmail gibi düşünen, patrikhanenin ecnebilere değil, Osmanlı Devleti'ne yönelmesinin daha mantıklı olduğunu söyleyen, bu hususta patriği iknaya çalışan bir kesimin olduğunu da söylemek gerekmektedir. Bu itibarla ecnebilere yapılacak müracaatın Rum ahaliyi de ikiye böleceğini iddia edenler hayli çoğunlukta idi (İsmail Hakkı, Tanin, 17 Temmuz 1910: 1).

Kanunun etkileri patrikhane içerisinde o derece tefrikaya sebep oldu ki, kanunla belirlenen çerçevelerin zorlanmaya başlandığı, Osmanlı Devleti'nin koyduğu sınırların dışında çareler arandığı görülmüştür. Bu aslında bir panik havasından başka bir şey de değildi. Çünkü hızla yayılan Rum karşıtı söylemlerden korkan Rum cemaat, telaş ve endişe ile hareket ederek, kendi korkularının esiri olmaya başlamış, patrikhanede her gün yeni bir meclis toplanarak, alakasız konular gündeme taşınır olmuştur. Bu sebeple azalar arasında bir millîlik olgusu da dolaşır olmuş, var olan cismani ve ruhani meclisler yanında bir de Millî Meclis kurulması yönünde atılmaya başlanmış adımlar hızlandırılmaya çalışılmıştır.

Nitekim kanun ve nizamlara aykırı olan bu hususun açıkça bir ihtilal havası yaratacağı düşünülerek hem akliselim Rumların, hem de bizzat devletin gazabının Rumlar üzerine yöneleceği anlaşılınca, patrikhanenin bu taleplerden vazgeçmesi, hatta bu gibi talepleri kanuna yönelik bir tehdit aracı haline getirmeden uzaklaşması gerektiği meclis azaları arasında defalarca dile getirilmiştir. Gerçekte de Rum Patrikliği'nin imtiyazları göz önüne alındığında ne böyle bir meclis gündeme gelmiş ne de İstanbul'un fethi sonrasında kendilerine böyle bir yetki verilmiştir. Hal böyle iken Meşrutîyetin ilanı vesile edilerek de böyle bir meclis kurulması her iki tarafça da mümkün görülmecek bir durum olmuştur.

Buna rağmen şayet akli selimlerin dışında bir durum vücuda gelir ve bu Millî Meclisin kurulması yönünde adım atılırsa izlenecek yolun ne olduğu da, toplantıda konuşulandan ortaya çıkacaktı. Maksada erişmek için, oluşumu ilan edilecek meclise dair bir beyannâmenin hazırlanarak muhtarlarımıza gönderilmesi ve bu yolla tüm imparatorlukta bir ihtilal havası estirilmesi planlanmış görünmektedir.

Ancak böyle bir durumda bu beyannâmeyi hazırlayan patrikhane kadar, beyannâmeyi gönderen azalar ile köylerde bunun taşeronluğunu yapacak olan muhtarlar da suçlu sayılacak ve haklarında devlet takibat başlatarak, patrikhanenin kapatılması, azaların tutuklanması ve muhtarların cezalandırılması gündeme gelecek idi ki, bu hiç kimsenin arzu etmediği yeni hadiseler yol açacaktı.

Oysaki, her patrikhanenin kendi cemaatini yönetmek üzere konsilleri bulunmaktadır. Bu konsiller cemaat işleri için kurulmuştur. Devlet de kendi vatandaşlarının rahatı için vardır ve onların ibadethanelerini kapatmayı değil, yaşatmayı öncelikli vazife edinmiş olacağından ne devlet ne de cemaatler kendilerine tanınmış olan kanunların dışında hareket etmek gibi bir yetki ve imtiyaza sahip değillerdir. Bu sebeple kanuna kızmak, kanun dışı hareketlerin mazereti olarak kabul edilemeyeceği, patrikhane ruhanilerinin her cemaatin ibadet serbestisine sahip olması hususunda duyarlı olmaları halinde cemaat arasında hiçbir tefrikanın çıkması da mümkün olmayacaktı (İsmail Hakkı, Tanin, 17 Temmuz 1910: 1).

Bütün bu mütalaalar arasında patrikhane görünüşte kiliseler kanununun tartışılması için toplanırken, kapalı kapılar arkasında yeni meclisin kurulup kurulmaması hususunda bir toplantı yapmak üzere hazırlıklarına başlamıştır.

Müzakereler başlayınca ilk söz alanlardan biri İzmit Metropolidi olmuştur. İzmit metropoliti, patrikhanenin kiliseler meselesinde tavır ve hareketini tanzim ve tayine memur heyetin kaleme aldığı mazbatanın gereğini izah etti. Onun arkasından söz alan patrik, Eksarhın İstanbul'da gayr-i meşru girişimleriyle, Kiliseler Kanunu'nun kabul ve tasdikinden bahsederek, Eksarhlığın bir müddetten beri Rumlara ve Rumluğa ait her şeye saldırarak, kendisini istifaya davet etme cüretinde bulunduğunu beyan etmiştir. Patriğin bu çıkışı, İzmit Metropolidi'ni bir kez daha kürsüye çıkmaya zorlamış ve patriğe yapılan bu saldırının devamı halinde sadece patriğin değil, bütün meclis heyetinin de istifası gerekebileceğini, fakat şimdilik beklemeyi ve son bir tedbir olarak bu haklarının saklı tutulduğunu bildirdiği görülmüştür. Meclisin fesh edilerek tümünden istifası haklarını saklı tutan meclis azası

daha önce karara bağlanan ve ilan edilen mazbatadaki maddeleri bir kez daha onaylayarak kabul etmiştir. Buna göre:

Madde-1: Hükümete zorla kabul ettirmekle beraber derhal bir Meclis-i Umumi'nin inikad ve teşkili.

Madde-2: Metropolitlere ve bunlar vasıtasıyla cemaat heyetlerine birer beyannâmenin gönderilmesi. Bu beyannâme ile patrikhane hukuk ve imtiyazattan sonra Rum millet ve patrikhanenin münasebette husula gelen hal ve mevki izah ve Meclis-i Umumi'nin de inikad ve ictima'ı icbar edilecektir.

Madde-3: Rum millet ve hukukunun çiğnenmesinden dolayı Avrupa Devletleri'ne protesto muhtırası gönderilmesi. Patrikhanenin Avrupa Devletleri'ne karşı vuku bulacak bu teşebbüsüne “devletlerarası antlaşmaların müsaade ettiği” müzakere esnasında konuşulmuştur. Zaten daha önce Rumeli-i Şarki ve Bulgaristan'da Rumlara ait kiliselerin Rumlardan alınması konusunda patrikhane, Avrupa Devletleri nezdinde teşebbüsatta bulunmuş idi.

Madde-4: Heyet-i Mahsusa tutanağında ve meclisin heyet-i umumiyesince de kabul ve tasdik edilen son tedbirde, hükümetin *Meclis-i Umumi-i Millî'nin* inikad ve ictimâna müsaade etmediği takdirde patrik ile maiyetindeki iki meclisin müteahhiden istifa etmesi.

Bu maddelerin kabulü ile mesele yeniden başa dönmüş oldu. Her seferinde patrikhane istifa kozunu kullanmakta ancak bu tehdit hükümetçe pek kayda değer görülmemektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin patrikhaneye imtiyazlardan kaynaklanan bütün hakları zaten hatırlatılmış ve böyle bir meclisin kurulması halinde istifalarına gerek kalmadan, patrikhanenin kapatılarak, buna vesile olmuş olan herkesin tutuklanacağı açıkça yukarıda beyan edilmişti. Bununla beraber bazı metropolidlerin bu hususu gündeme getirmeye ve yeni bir meclis kurmak için harekete geçmek yolunda inat ettikleri görülmektedir (Tanin, 17 Temmuz 1910: 2).

Patrikhanenin yukarıda belirtilen mutad toplantısında, patrik ve iki aza, Meclis-i Umumi'den başka yeni bir “*patrikler meclisinin*” oluşturulmasını ve hemen toplanmasını teklif ettikleri görülmüştür. Bunun üzerine toplantıya katılan diğer patrikler böyle bir meclisin toplanmasının dini bir mesele olduğunu, bu sebeple böyle bir meselenin Sen Sinod meclisinde görüşülmesini bildirerek, konunun buraya havale edilmesini istemişlerdi. Bu karar üzerine patrikhane azalarından en azından yeni meclisin oluşturulmasına yönelik bir ödün koparmış oluyordu.

Bu ödünün hemen akabinde cismani ve ruhani meclis azalarından iki heyet oluşturularak, bu heyetlerden birine kurulması tasarlanan *Meclis-i Millî*'nin teferruatını, programını ve metropolitlere, heyet-i ihtiyariyeye gönderilecek beyannâmelerin yazılması görevi verilirken, diğerine Avrupa devletlerine gönderilecek protesto mektuplarının hazırlanması görevi verildi.

Söz konusu *Patrikler Meclisi*, Ortodoks Rum camiasına ait dört patrik ile Kıbrıs başpiskoposu ve Fener Rum Patrikhanesine tabi metropolitlerle beraber toplam doksan azadan mürekkep olacak ve İstanbul Rum patriğinin başkanlığında toplanacaktı.

Bu meclis özellikle, kiliseler meselesinden dolayı ortaya çıkan meseleler ile beraber Eksarhanenin tesisinden sonra husule gelen hal ve mevki ve eksarhın İstanbul'da gayr-i meşru olan ikametini tedkik ve müzakere edecekti. Meclis, Meclis-i Umumi'nin toplanmasından önce teşekkül ettirilecek olup, her durumda patrikhanenin hal ve mevkiini tayin edecekti. Bu meclis patrikhanenin tarihinde büyük bir mesele haline gelmiş olan söz konusu kanun ve kiliseler meselesini de tedkik etmekle görevli olacaktı (Tanin, 17 Temmuz 1910: 2).

Meclis-i Umumi-i Millî adı altında teşkilatını tamamlayacak olan meclis ise, patrikhanenin meclis-i cismaniye ve ruhaniye azasıyla beraber Rum Patrikhanesi'nin idare-i ruhaniyesine tabi seksen altı kazanın göndereceği birer vekilden oluşacaktı.

Yeni meclisin teşkilatı diğer meclislerden oldukça farklı bir tarzda teşekkül ettirilmek istenmiştir. Öyleki, metropolitler bu mecliste ruhani olarak değil, cemaat olarak kiliselerine bağlı olan kazaları milletvekili olarak temsil edeceklerdi. Bu meclise ayrıca esnaf ve ilim adamlarının da vekil ve murahhas gönderme hakları olacaktı. Bu azalar da dahil olduğunda söz konusu yeni meclis 120 veya 130 azadan müteşekkil olacaktı. Daha önce söz konusu meclisin kurulması aşamalarını gerçekleştirecek ve bunu ecnebi devletlere duyuracak olan heyetler patrikhanede bir araya gelerek, yeni meclisin gündemini oluşturmaya karar vermişlerdi (Tanin, 17 Temmuz 1910: 2).

Patrikhane meclisleri tarafından tayin edilerek toplanacak ve Meclis-i Umumi-i Millî'nin programını ve Düvel-i Muazzama'ya takdim edilecek muhtırayı hazırlayacak olan ve yine metropolitler vasıtasıyla heyet-i ihtiyariyeye gönderilecek beyannâmeyi tanzim vazifesiyle mükellef olan iki heyet, 18 Temmuzda patrikhanede toplanmıştır.

Düvel-i Muazzama'ya Kiliseler Kanunu'nu protesto maksadıyla verilecek muhtırayı hazırlayacak olan komisyon Alasonya metropoliti başkanlığında görevine başlamıştır. Diğer Meclis-i Umumi'nin programını tanzim edecek komisyon öğleden sonra toplanarak müzakerelerde bulunmuştur. Bu iki heyetin bir hafta zarfında vazifelerini ifa etmeleri muhtemeldir (Tanin, 20 Temmuz 1910: 3).

Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin bu kararlı tutumu, Osmanlı parlamentosunu da ikiye bölmüştü. Bir grup, kiliseler kanununun iptalini ve cemaatler arasında ortaya çıkan infialin durdurulmasını isterken, diğer grup ise ilan edilen kanunun hükümetin itibarını korumak adına mutlaka icrası taraftarıydı. Tam tersine hükümet ise bu iki görüş arasında mütereddid bir durumda kalmıştı (Tanin, 28 Temmuz 1910: 2). Hükümetin bu çekimsizliğinin sebepleri hakkında dönemin basınında da hiciv dolu haberler çıkmaktaydı. Tanin Gazetesi'ne göre: "İkisini de keşfedemedik. Attık, fakat tutturamadık. Çünkü Kilise Kanununun şimdilik şu maddelerinin tatbiki için lazım gelen emir ya verilmiş yahud verilmek üzere bulunmuştur. Ahalisi umumiyetle Bulgar olan yerlerdeki kiliseler Bulgarlara verileceği gibi iki kilisesi olan yerlerde de kilisenin biri Bulgarlara diğeri Rumlara teslim olunacaktır." (Tanin, 28 Temmuz 1910: 2).

Hükümetin kanunun uygulamasına yönelik çalışmaları sürerken, patrikhane de boş durmamış, metropolidlere ve Rum ihtiyar heyetlerine yazılar yazarak, Millî Meclisin kurulmasıyla ilgili olarak hükümete yeni bir takririn yazıldığı ve bunun da on gün içinde Rum matbuatında tebliğ edileceği bildirilmişti (Tanin, 8 Ağustos 1910: 2).

Patrikhane tarafından kurulma aşamasında olan Meclis-i Umumi-i Millî'nin hem kuruluşunu haber vermek hem de muhatap olarak kabulünü sağlayabilmek amacıyla hazırlanan bir takririn Osmanlı hükümetine gönderilmesine karar verilmişti. Bu karar patrikhane kapıkahyası tarafından Adliye nazırına teslim edilmiştir. Adliye Nazırı Necmeddin Bey, takriri inceledikten sonra kapıkahyasına teslim etmiş ve hükümetin bu gibi takrirleri hiçbir şekilde kabul etmek gibi bir lükse sahip olmadığını bildirmiştir.

Nazır, ayrıca hükümetin ne böyle bir meclisin kuruluşuna taraftar olduğunu, ne de söz konusu meclisin almış olduğu hukuk dışı kararları muhatap kabul alarak, bir başka hukuksuzluğa kapı aralama hatasını işlemeyeceğini beyan etti. Böylece bir manada kapıkahyasını bir manada defetmiş oldu. Durumdan haberdar olan Rum Patriği, hemen eski meclisleri olan ruhani ve cismani meclislerini olağanüstü

toplamiş ve nazırın görüşleri masaya yatırılmıştır. Bu durum patrikhanede yeni bir infiale sebep olmuştur. Patrik ve azası hararetli konuşmalar ve istişarelerde bulunduktan sonra geri adım atmama kararı almış idi. Foni Gazetesi'nin haberine göre patrik ve azalarının bu durumu vesile yaparak fütursuzca istifaya meyletmelerinin davaya faydadan çok zarar getireceğini ifade etmeleri de manidardır.

Bununla beraber patrik ve söz konusu meclis azaları kurdukları Meclis-i Millî'yi bir şekilde devlete kabul ettirme kararlılığı gösterirken, Adliye ve Mezahip Nazırı'nın kararı adeta bir soğuk duş tesiri yapmıştı. Bu sebeple sonuna kadar direnme kararı alınan patrikhane meclisinde, hükümetin kabul etmemesi halinde her iki meclisin patrik ile hareket ederek istifasını vereceği kati olarak bildirilmişti. Bunun üzerine ikinci plan da yürürlüğe konularak, Avrupa devletlerine verilecek olan muhtıra da hazırlanarak, bir şantaj aleti olarak öncelikle hükümet tarafına sunulması kararlaştırılmıştı (Tanin, 09 Ağustos 1910: 2).

Patrikhanenin bu adımı her halükarda kendi cemaati arasında taraftar bulmuş olsa da, sınırların ötesinde Atina Kilisesi tarafından pek münasip görülmemiş idi. Devrin bir başka gazetesi olan *Osmanlı Gazetesi*'nin verdiği habere göre, Atina Kilisesi Fener Patrikhanesi'nin ecnebi devletlere muhtıra vermesini akla yatkın bulmamakta ve bir hata olacağı yönünde değerlendirmekteydi (Tanin, 08 Ağustos 1910: 2).

Buna rağmen patrikhane kararında ısrar etti. Ayrıca söz konusu meclisin üyeleri içinde kazalara emirler göndererek, seçimlere hazırlanmaya başladı. Kesriye metropolidi ilk meclis üyesi olarak seçildiğini patrikhaneye bir telgraf ile bildirdi. Ardından Ayvalık kazasından İspatari adlı kişinin de ikinci bir üye olarak seçildiğini bildirmesi üzerine Dahiliye Nezareti harekete geçerek söz konusu seçimlerin durdurulmasını, aksi halde kiliseler kanununa muhalefeten seçim yapılan bölgeler azalarının Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevk edilerek cezalandırılacaklarını bildirdiği görülmüştür (Tanin, 17 Ağustos 1910: 2).

Bu haber üzerine yeniden toplanan patrikhane meclisi, hükümet kanadının ikinci takriri de reddetmiş olması sebebiyle ümitsizliğe düşmüş ve bundan sonraki adımları kararlaştırmak üzere yeni kararlar almak için harekete geçmişti. Toplantı sırasında azalar art arda söz alarak Nazırın bu cevabının patrikhanenin menfaatleri ile vatanın menfaatleri arasında ihtilaf görenlerin yorumu olarak değerlendirmişlerdi. (Tanin, 17 Ağustos 1910: 2).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başkanı olan Halil Bey, dönemin basınına verdiği beyanatta, Rum Patrikhanesi'nin izlemiş olduğu politikanın vatanseverliğe aykırı olduğunu belirtti. Ayrıca, patrikhanenin büyük devletlere başvurmakla Rum vatandaşları Osmanlı milletinden ayırdığını belirten Halil Bey, Osmanlılık fikri altında tüm unsurların ittihadı sağlamaya çalıştıklarını ve Rum Patriği'nin bunu asla hatırlanarak çıkarmaması gerektiğini dile getirdi. İttihatçıların önde gelenlerinden Doktor Nazım Bey ise Jön Türk gazetesinin muhabiri ile yaptığı mülakatta, kiliseler kanununu adil bulduğunu belirterek Rumların bundan şikâyet edecek yerde, memnun olmaları gerektiğini ifade etti (Kerimoğlu, 2007b: 15).

Patrikhane meclislerinin 24 Ağustos 1910 tarihinde yaptığı olağan toplantısında patrik, meclis azalarına bir konuşma yaparak, güvenilir kaynaklardan aldığı bir malumata göre hükümetin, Meclis-i Umumi-i Millî'nin toplanmasına müsaade etmeyeceğini ve zaten böyle bir meclis toplanmış olsa bile, resmen müsaade ve ruhsat verilmedikçe alacağı kararların geçersiz olacağı yönünde bir tavır koyacağını beyan etmiştir. Konuşmanın devamında patrik, hükümet ile patrikhane arasında bir uzlaşma sağlanması mümkün gibi görünmese de bazı noktalarda anlaşma sağlanabileceğini daha önce yaşanmış olan örnekler ile ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre 1859 ve 1879 da olduğu gibi bazı genel meseleleri müzakere etmek üzere belirli ve sınırlı bir programı içeren bir Meclis-i Millînin toplanmasına hükümetin resmi izin vermesini talep edebileceklerini belirterek, şayet böyle bir programın takdim edilmesi halinde bu iznin alınabileceğini belirtmiştir. Patrik ayrıca patrikhanenin elde etmek istediği maksat ve hedeften dönülmemesi şartıyla hükümete karşı daha mülayim bir hareket tarzı takip edilmesini tavsiye etmiştir.

Patrik Meclis-i Millî'yi hükümete kabul ettirmek için her yolu denemek istiyordu. Ancak meclis azaları, bu açıklamadan sonra art arda söz alarak patriğin umumi meseleleri müzakere etmek üzere bir Meclis-i Millînin toplanmasına yönelik teklifini red etmiş idi. Ancak toplantıda geçmiş dönemde alınmış olan kararlarda ısrar etme hususunda ve kararlardan vazgeçmeme yönünde oybirliği ile karar verildiği görüldü.

Bunun üzerine hükümet kanadı da harekete geçmiş ve patrikhane meclisinin geçmişe yönelik inadından vaz geçmeyeceğine dair yapmış olduğu beyana misilleme yaparak, meclisin toplanmasına ve kuruluş yönünde karar almasına müsaade etmeyeceğini açıkça bildirmeyi tercih etmiştir. Bu karar bir tezkere hazırlanarak patrikhaneye bildirilmiş görünmektedir (Tanin, 25 Ağustos 1910: 2).

2.2. Rum Patriğinin Meclis-i Millî'nin Teşekkülü ile İlgili Beyanâtı

Kiliseler meselesinden dolayı patrikhane tarafından toplanmasına karar verilen Meclis-i Millî'nin toplanmasına hükümetce izin verilmeyeceğinin anlaşılması üzerine, Dahiliye Nezareti'nin bu beyanâtı hakkında fikirlerini almak için Patris Gazetesi muhabirleri tarafından patrik ile bir roportaj yapılması istenmişti. Bu roportajda patrik, hükümetin ilan etmiş olduğu kanundan dolayı üzgün olduğunu, bu sebeple patrikhane ile hükümet arasında böyle bir infialin ortaya çıkabileceğinin önceden tahmin edilebilecek bir durum olmadığını belirtmiştir. Muhabir bundan sonra neler olabileceğine yönelik sorusuna ise, patrikhanenin hareketini bundan sonra meclis-i cismani ve ruhaninin tayin edeceğini belirtmişti. Muhabirin söz konusu meclislerin ne zaman toplanacağına yönelik bir başka sorusuna ise, karma bir meclis olan Meclis-i Muhtelit'in hafta başı toplanacağını, ancak meclis-i cismani ve ruhaninin ise önümüzdeki günlerde toplanacağını beyan ettiği görülmüştür. Muhabir, Sen Sinod'un yapacağı ilk toplantıda hükümetin beyanâtına yer verilip verilmeyeceğini sorması üzerine, patrik bu hususta bir mütalaanın yapılmasının muhtemel olduğu yönünde bir izahının olduğu görülmüştür (Tanin, 02 Eylül 1910: 2).

Patrikhane'ye ait meclis-i cismani ve ruhani toplanarak, Meclis-i Millîde yer alacak olan on iki metropolidin seçiminin yapılmasına karar verilmiştir. Seçim sırasında yapılan tasnif sonucunda Kuşadası, Erdek, İzmit, İzmir, Drama, Dimatoka, Yanya, Bursa, Tekfur Dağı, Sakız ve Siroz metropolitleri aza olarak seçilmişti.

Toplantının akabinde programın hazırlanması için daha önce yapılan toplantılarda kurulmuş olan heyetin sunduğu rapor okunmuş ve programın umuma ilanı konusunda ne yapılacağı tartışılmıştı. Bu tartışmalar esnasında hükümetin politikası aleyhinde her aza bir konuşma yapmış olup, genellikle patrikhanenin hukuku müdafaa edilerek, azalardan biri hükümetin almış olduğu kararları, *"Midyalıların hükümdarlarından öç almak için kendi evlatlarını katl ve telef etmesine"* benzetmişti (Tanin, 08 Eylül 1910: 2).

Patrik başkanlığında yeni bir toplantı yapan patrikhane meclisleri, daha önce belirlenen tarihte yani aynı yılın Eylül ayı başlarında toplanmasına karar verilen Meclis-i Millî'nin programı üzerinde uzun uzadıya müzakereler yapılmıştı. Program, bu meclisler tarafından incelendi ve yapılan tetkiklerle son halini aldı.

Meclis-i Millî'de tetkik ve müzakere olunacak olan meselelerin birincisi de bir müddetten beri patrikhaneyi işgal eden eğitim öğretim meselesiydi. Bu iki meclis

Meclis-i Millînin ilk toplantısında, patriğin yapacağı konuşmayı hazırlamak üzere bir heyet oluşturulmasına karar verdi.

Bu konuşma, Meclis-i Millînin toplanmasını gerektiren hadiselerin yanında meclisin meşgul olacağı kanunları da yapmayı içerecekti.

Bu konuşmanın akabinde Meclis-i Millînin zabıt kâtipleri ve üyelerini seçecek yeni heyetlerin seçilmesine karar verilmişti. Meclislerin amacı gazetelerde patrikhanenin yapmış olduğu işlerle ilgili tenkitlere bir son verecek kararlar almak ve Rum cemaat yanında diğer toplulukların şaşkınlığını da ortadan kaldırmaktı. Bu maksatla alınan kararların umuma açıklanmasına karar verildi. Buna göre: Her iki meclisin de patriğin başkanlığında toplanmasına, geleneklere göre karar alma mekanizmasının devamına, Kânûn-ı Esâsî’de geçen ilgili maddeye uygun olarak toplantıların yapılmasına ve Meclis-i Millînin bu kanuna uygun olarak toplantıya çağırılmasına, daha önce kurulmuş olan heyetin hazırlamış olduğu program dahilinde çalışmasına, hükümet ile aralarında var olan ihtilafın çözümü yönünde müzakerelerin devamına, hükümet ile bundan sonra sorun yaratmayacak bir politika izlenmesine, meclisin işleyişinin kanun ve nizamlar dairesinde yapılmasına karar verilmişti.

İlan edilen bu kararların ardından, bir ecnebinin sorusu üzerine patrik Yovakim şu tebligatta bulunmuştur:

“Hükümet, bizim hukukumuzu bizim anladığımız şekilde telakki etmemektedir. Biz hiçbir şekilde daha önce kullandığımız usullerden vazgeçmiş değiliz. Tam tersine bütün yanlış anlaşılmalara rağmen hükümetten ümit kesmiş de değiliz. Bir çare bulunabileceği hususunda hala ümidleri muhafaza ediyoruz.”

Patrikhanenin bu beyanatı karşısında dış basından da benzeri ifadelerin sarfediliyor olması, konunun tamamen patrikhane lehine bir algılama ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Özellikle Atina merkezli gazetelerde çıkan haberlerde, Osmanlı hükümeti ile patrikhane arasındaki bu ihtilaf, bazı gazetelerin karşı hücumlarına mesned olurken, bazı gazetelerde ise Meclis-i Umumi-i Millîye izin verilmemesinin meşrutîyete muhalif bir tavır olacağı şeklinde değerlendirilmekteydi (Tanin, 9 Eylül 1910: 2).

Her ne kadar dış basında ve içeride hükümeti eleştiren ifadelere yer verilse de, özellikle Rum mebuslar tarafından patrikhanenin politikaları yerden yere vurulmaktaydı. Belli ki Rum vatandaşlar ile patrikhane ve patrikhanenin politikaları üzerinde bir fikir birliği yoktu.

Bu husus İstanbul’da yapılacak Meclis-i Millî seçimleri sebebiyle patriğin yaptığı konuşmadan da anlaşılmaktadır. Patrik konuşmasında Kozmide Efendi ve

onun gibileri överek, Abdülhamid devrini anlayamadıklarını veya yanlış anladıklarını, Abdülhamid'in bütün milletlere daha adil davrandığını ifade etmekteydi. Patrik bu seferde Millî Meclis'e hükümet tarafından izin verilmesi için ne yapacağını şaşırmişti. Devri zamanında en büyük hasmı gördüğü Abdülhamid'i övmekten bile imtina etmemişti.

Abdülhamid'e muhalif olan Osmanlı ricali, konuşmanın yapıldığı tarihte patriğin bu serzenişini görmezlikten gelmiş ve üzerinde durmamıştı. Bunun da sebebi Rum cemaatinin hoşuna gidecek şekilde konuşan ve daima her şeyde Rum vatandaşların fikir ve ruhlarına tercüman olma iddiasında bulunan patriğin ağzından Abdülhamid için bir methiye duymanın yüklediği ağır sorumluluktan. Bundan dolayı Rum vatandaşların adına söylenen bu sözler üzerinde durmak veya bunlara cevap vermekle bu nutku ehemmiyetli hale getirmek istememişlerdi. Oysaki bu düşüncenin yanlış olduğu kısa bir zaman sonra ortaya çıktı. Çünkü patriğin bu sözleri sadece Türk matbuatında değil, tarafsız düşünen gazeteler ve doğru düşünen Rumlar arasında da büyük bir hoşnutsuzluğa sebebiyet vermişti. Bu durum patrikhane ile ilişkilerde Osmanlı hükümetinin nasıl bir dalavere içerisinde olduğunun da bir göstergesi sayılmıştır.

Bütün bunlar patrikhanenin bir tehdit unsuru olarak kurmaya çalıştığı Millî Meclis'in ne iktidarı ellerinde bulunduran Türkler arasında ne de sağduyulu Rumlar arasında bir taraftarı bulunmadığının açık bir göstergesiydi. Patrikhane, Türklere Millî Meclisi kabul ettiremeyeceğini anlayınca bu defa iktidardan uzaklaştırılan Abdülhamid Han'ın ipine sarılmakla, bu emeline ulaşabileceğini düşünerek, politikalarına yeni bir yön vermeye çalışıyordu. Diğer taraftan Türk matbuatı da onun bu atağının önünü almak için yeni bir taktik geliştirmeye çalışıyordu. Bu taktik konusunda muhalif veya anti muhalif gazeteler de el birliği yapıyor görünmektedir. Bunlardan biri olup, vaktiyle patrikhaneyi desteklediği anlaşılan La Türkî, patriğin bu manevrasını küçümseyerek, onu Abdülhamid Han taraftarlığıyla suçlamakta ve her ne zaman patriğin Rum cemaati hakkında söyleyecek bir şeyi olsa, mutlaka bir kargaşaya sebebiyet verdiğini, bu nedenle de konuşturulmamasının çok daha iyi neticeler vereceğini iddia etmesi, iktidar yanlısı matbuat tarafından adeta alkışlanmıştır.

La Türki, patriğin artık görevini yapamaz hale geldiğini de ima ederek, bir patriğin Abdülhamid Han'ı övmesi ve bilhassa Rumlara daha fazla iyi niyetli davrandığını patrik dahi olsa ima etmesinin kabul edilemez olduğunu söylemesi,

patriğin bu tavır değişikliğini gören bütün Abdülhamid muhaliflerini aynı cephede toplamıştır.

Bu cephe, patrikhane tarafından yüzyıllardır ileri sürülen Türk ve Rumlar arasındaki kardeşlik fikrinin de bir aldatmacadan ibaret olduğunu, bunun patrikhanenin kendi işlerini yoluna koymak amacıyla kullandığı bir menfaat aracı haline getirdiğini ve bir efsaneden başka bir şey olmadığını iddia ettikleri görülmüştür.

Türk matbuatı bu hususu şu şekilde yorumlamaktaydı. Patriğin bu davranışını tamamen menfaatlerine uygun düştüğü için sürdürdüğünü, Rum vatandaşların da bunun farkında olduğunu, ecnebilerin patriğin ne mal olduğunu pekâlâ bildiklerini ve Rumca gazetelerin ise patrik elindeki birer kukladan ibaret olduğunun altını çizmekteydiler (Tanin, 10 Eylül 1910: 3).

2.3. Adliye Nezareti'nce Meclis-i Millî Hakkında Patrikhaneye Gönderilen Tezkire

Patrikhanenin Millî Meclis'in teşekkülünü kendi cemaatine ilan ettiği bu günlerde, hükümet daha önceki uyarılarını tekrar ederek, Adliye Nezareti eliyle, patrikhaneye Millî Meclis kurulmasına izin verilmeyeceğini belirten eski mazbatayı bir daha hatırlatmak istemiştir.

Tezkirede, patrikhanenin seçim yoluyla meclis toplamasının kanun ve nizamlara aykırı olduğunu, hükümetin buna asla izin vermeyeceğini bir defa daha hatırlattıktan sonra, bu hatanın memleket asayişini bozacağı ve bunun da sonuçlarına patrikhanenin katlanmak zorunda kalacağı belirtilmiş, hatta bu hususla ilgili bir ceza kanunnâmesi bile ilan edilmişti (Tanin, 10 Eylül 1910: 3).

Adliye nezaretinin patrikhaneye gönderdiği bu tezkire Boyacı Köyü'de bulunan patriğin eline geç vakitlerde geçmişti. Patrik tezkireyi bir kez daha görüşmek üzere Meclis-i Muhteliti toplantıya çağırmişti. Toplantı yapılmış ancak konuyla ilgili bir karar alınıp alınamadığı anlaşılamamıştı. Patris Gazetesi, toplantı esnasında Kozmidi Efendi'nin toplantıya katılarak, kendisinin Adliye Nazırı ile görüştüğünü, nazırın da ona meclisin toplanmasına müsaade verilebilmesi için toplantının bir müddet ertelenmesi gerektiğini söylediğini ifade ettiği, ancak gazetenin bunu nazır beye doğrulamadığını, Kozmidi Efendi'ye bunu kimin söylettirdiğinin de anlaşılamadığını yazmaktaydı (Tanin, 10 Eylül 1910: 2-3).

Buna mukabil, patrik ise meclis azasına yaptığı konuşmada, Adliye Müsteşarı sabık Kostaki Vayani Efendi'nin nazır namına kendisiyle görüştüğünü, toplantının

ertelenmesi ve usule uygun olarak izin istenilmesi halinde hükümetin meclisin toplanmasına ses çıkarmayacağını ifade ettiğini bildirmekteydi. Bu husus yeni yayın hayatına girmiş olan Ameroliptos Gazetesi'ne patrik tarafından gönderilen ve neşredilen mektupla da doğrulanmış görünmektedir.

Buna karşılık Türk matbuatı ortalıkta konuşulan ve dolaşan ifadelerin hiçbirinin doğru olmadığına kanaat getirmiş olacakki, Kozmidi Efendi'den söylentilerin doğrulanmasını istemiş, ancak tekzip dışında bir cevap alamamıştı. Bu durum patriğin ortalığı yatıştırmak ve ilanı için çabaladığı Millî Meclis meselesinde içerisine düşmüş olduğu müşkil durumu örtbas etmek amacıyla sürekli olarak bilgi kirliliği politikası uygulamayı seçmiş olduğunu göstermektedir. Aksi halde cemaatinin kendisine itimadı kalmayacağı gibi, rekabet içerisinde olduğu diğer kiliseler karşısında da başarısızlık ve cahilane davranışlar içerisinde bulunarak, hükümetle ters düşmekle suçlanacaktı.

Bütün bu bilgi kirliliği arasında, Karahisar ve Alaşehir azalarından iki kişi, yanlarına patriklik kapıkethüdasını da alarak Adliye Nezareti'ne gelmiş ve Nazır Necmettin Bey'i ziyaret etmiş, patrikliğin yeni bir takririni takdim etmişlerdi. Bu yeni mektubunda patrik, Millî Meclis kurma yolundaki inadından vaz geçmediğini, kilise kanunlarının bu meclisi kurmaya izin verdiğini ifade eden bir içeriğe sahip olduğunu hatırlatmaktaydı.

Nazır ise, hane ile bu mesele sebebiyle boşuna bir kavga içerisinde bulduklarını, oysaki hükümetin böyle bir izin vermeye yetkili olmadığını, bunu engellemek için de ellerinden geleni yapmak zorunluluğunu defalarca hatırlattıkları gibi bir defa daha hatırlatarak, aksi halde cezaların yağmur gibi yağacağını, patrikhanenin faaliyetlerini gözden geçirerek, kendisine düzen vermesi gerektiğini bildirmişti.

Söz konusu azalar patrikhanenin bu konudaki çalışmalarının haklılığını anlatmaya çalışmaları ve kendilerine verilen izahatı görmezlikten gelerek, meclisin kanuna uygun toplandığını izah etmeye çalışmaları da bir işe yaramamış, nazır kendilerine patriğin elinde bulunan fermanlarda böyle bir iznin ve ruhsatın bulunmadığını, hükümetten izin alınmadıkça da böyle bir meclisin açılmayacağını bir kez daha kendilerine bildirdiği görülmüştür.

Hükümet ile görüşen sözde meclis azaları, bir saat süren görüşme sonrasında nazırdan olumlu bir cevap alamadan geri dönmek zorunda kalmışlardı. Viyana basınında yer alan haberlerde, Osmanlı Hükümeti'nin müsaadesi olmadan *Meclis-i*

Millî'nin ilanı halinde patriğin tutuklanacağı ifade edilmekteydi (Tanin, 13 Eylül 1910: 2).

2.4. Patrikhanenin Rum Mektepleri'ne Dair Takriri

Patrikhanenin imtiyazlarını kaybetmeme adına yaptığı mücadele sadece kiliseler ile sınırlı değildi. Hükümetin eğitim sisteminde yapmaya çalıştığı değişikliklerden de rahatsız olan patrikhane, Rum mektepleri hakkında Adliye Nezareti'ne iki ayrı takrir göndermişti. Takrirlerin içeriği, Adliye Nezareti'nin tavrı yanında, mekteplerin teftişi ve ecnebi muallimlere karşı hükümetin takınmış olduğu tavizsiz tavır eleştirilmekte ve bunun “şovenizm” olduğu ileri sürülmekteydi.

Takrirlerin içeriğine bakıldığında öncelikle patrikhane ve metropolitlikler tarafından hükümete sadakatlerini gösteren şهادetnâmeler verilerek, ikinci derece resmi mekteplerin sahip oldukları hukuk ve imtiyaza sahip olmalarının teminini sağlayan umumi bir kanunun hazırlanması istenilmekteydi. İkinci olarak, Rum lisanını öğrenen ve bu lisanla eğitim veren mekteplere verilecek ödeneğin patrikhaneye ve mahallî metropolitlere verilmesi şart koşulmaktaydı. Hükümet tarafından bu okullarda yapılacak incelemenin de şu anda ve daha önce 1891'de sadaret tarafından ilan edilen beyannâme muhtevasına göre yapılması teklif edilmekteydi. Bu beyannâme yabancı ve yerli muallim ve muallime çalıştırılması halinde hükümetlerin bu hususta tasdiknâme ve şهادetnâmelerin içeriğine hâkim olması gerektiğinden maarif müfettişleri veya müderrisleri pragramlarda muzır bir ders mevcut olması ya da muallim ve muallimelere ait şهادetnâmelerin patrikhane veya metropolidhane tarafından kanuna aykırı görülmesi halinde bu durum İstanbul'da meydana gelmiş ise maarif nezareti patrikhaneye, vilayetlerde meydana gelirse maarif müdürleri metropolidliklere ihbar ederek, dersin kaldırılmasını, muallim ve muallimelerin görevine son verilmesini talep edebileceklerini belirtmekteydi.

Böyle bir durumda bütün teşebbüs ve uygulamaların tehir edilerek hâlihazırdaki meselenin halli yoluna gidilerek, o ana kadar ortaya çıkan bütün bilgi ve belgelerin patrikhane ve maarif nezaretinin tetkiklerine açılması istenilmekteydi. Patrikhanenin hükümet tarafından yapılan bütün tebliğlere cevap verdiği gibi, şimdi de eğitimin muhafazası ve sistemin düzeninin devamı için hükümetin Rum mekteplerine vereceği tahsisatı patrikhaneye vermesi halinde, patrikhanenin bu meblağı ilim ve tahsil için harcayarak, hükümete bunun faydalarını sunacağını bildirmekteydi.

Patrikhane, mekteplerde yapılacak incelemelerin ise kendileri tarafından yukarıda sunulan üçüncü şarta uygun olarak yapılacağını umduklarını belirterek, mekteplerin idaresinde ecnebilerin yaptığı gibi kendilerine mahsus mektepler açmak istedikleri yerlerde tahsisatı Rum mekteplerine verildiklerini ve bu konuda aynı hususun hükümet tarafından da dikkate almasını istemektedirler.

Bütün bunlar dahilinde hükümete karşı bir kabahatleri olmadığı sürece, kendi çocuklarının terbiyelerini alakadar eden hususların doğrudan kendilerini ilgilendirmesi gerektiğini belirterek, patrikhanenin bu şartlar dahilinde mekteplerini Osmanlı muallimlerine açabileceklerini ifade etmekteydiler.

Buna mukabil şu ana kadar eğitim ve öğretimde bulunan talebelerinin bir ihmale kurban gitmemeleri için imkânlar dahilinde ecnebi muallimlerin azledilmemelerini de arzu ettiklerini belirtmekteydiler.

Patrikhane, Osmanlı makamlarının, hükümetin tayin edeceği muallimler dışında muallim kabul etmeyeceklerini bildirmeleri üzerine tayin edilecek muallimlerin şhadetnâmelerinin iki ayrı dilde hazırlanmasını kabul ettiklerini bildirmekteydi. Rum milleti kendine ait mekteplerin programlarının ecnebi mekteplerinin programlarıyla aynı derecede mükemmel olması ve bu mekteplerde yapılan imtihanların ecnebi memleketlerde de geçerli olduğu hatırlatılarak, bu durumda dikkate alınmasını isteyerek, patrikhanenin nezaretin göndermiş olduğu daha önceki tezkirelerin içeriğini kabul ettiğini, bu tezkerelere mukabil kendi taleplerinin de bir an önce görüşülerek, kabülü yönünde karar verilmesini ümit ettiklerini ifade ettikleri görülmektedir (Tanin, 24 Aralık 1910: 2).

Buna mukabil, aynı fırka hükümete sunmak üzere Hıristiyan milletlerin ilköğretimlerinin düzenlenmesi amacıyla hükümete yeni bir takrir ve program sunmak üzere çalışmalar yaptıkları anlaşılmaktadır.

Bulgar, Ermeni ve Arnavut mebuslarından bazılarının da imzalayacakları bu takrir, *tahsil-i ibtidainin usul-ı hazırasını* esasından sarsacak görünmekteydi (Tanin, 26 Ocak 1911: 2).

Bu çalışmanın hemen akabinde, Rum patriğinin başkanlığında yapılan bir toplantıda, daha önce patrikhanenin hükümete vermiş olduğu maarifle ilgili takrir ele alınmıştı. Toplantı sonunda patrikhane tarafına, Maarif Nezareti tarafından sunulmuş olan *Maarif Komisyonu Lâyihası* ve *İlk Öğretim Hakkındaki Kânûn Lâyihası* red edildi ve bu reddin sebeplerini ortaya koyan bir mazbata hazırlanarak kabul edildi. Patrikhanenin amacı bu mazbatayı bir heyet ile hükümete göndermek ve 1891'de

hükümet tarafından yayınlanan beyannâmenin muhatap alınarak eğitim öğretimin olduğu gibi muhafaza edilmesini sağlamaktı (Tanin, 1 Şubat 1911: 2).

Patrikhane, Maarif Nezareti tarafından sunulan kanun layihalarını reddetme sebeplerini izah eden yeni bir mazbata hazırlayarak hükümete sunmuştu. Patrikhane, mekteplere dair istediği yeni düzenlemeleri de bir layiha haline getirerek bu mazbataya ilave etmişti. Buna göre:

Düzenlemeler

1. Şimdiye kadar ruhsat-ı resmiye istihsal etmeksizin icra-yı tedrisat eden bütün mekteplere müsaade-i resmiye verilesi, fimaba'd küşad edilecek bir mektep hakkında hükümete ihbar-ı madde etmekle beraber ruhsat-ı lâzımenin itası.

Programlar

2. Mekteplerin programları patrikhane ve metropolitlikleri tarafından tanzim ve tasdiği.
3. Dereceleri tayin edilmek için cemaat mekteplerinin umumi programları maarif nezaretine arz edilecektir.

Binaenaleyh bu umumi program değiştirildikçe her sene başında her mektep için ayrı ayrı program verilmesine ihtiyaç olmayacaktır.

Muallimler

4. Muallim ve muallimelerin tasdiknâmeleri patrikhane ve metropolitaneler tarafından tedkik ve tasdik edilip bu suretle muallimlerin iktidarları teyid edilecektir. Patrikhane ve metropolitlikler tarafından muallimlere verilecek bu müsaade ve ruhsatlar, maarif nezaretince muteber tutulacaktır.
5. Askerlik çağında olan muallimlerin bu ruhsatnâmeleri muallimin devletle beraber muafiyet-i askeriyeye müzahir olmak için maarif nezareti canibinden tasdik edilecektir.
6. Hükümet, patrikhaneler tarafından nasb ve tayin edilip muallimler misillü haiz ruhsat ve müsaade bulunan müfettişlere mekteplerin umur-ı dahiliye ve tedrisesine teftiş etmek için mevani' ika etmeyecektir.
7. Osmanlı muallimler yetiştirilinceye kadar, mekteplerde ecnebi muallimlerin istihdamına müsaade edilecektir.

Teftişat

8. Hükümet müfettişi, hükümete karşı mesul olan merci-i ruhaniye ihbar-ı keyfiyet ettikten sonra bir mektebi teftiş edecektir.
9. Müfettişler ve maarif müdürleri tedrisatı teftiş edeceklerdir. Eğer esna-yı teftişte muzır bir dersin tedris edildiğini veyahud muallim ve muallimelerden birinin haiz-i ruhsat ve müsaade bulunmadığını görürlerse bu vakıa İstanbul'da olduğu takdirde maarif nezareti patrikhane ile ve taşrada ise maarif müdürü metropolithane ile teati-i muhabere ederek muzır dersi ve muallim veya muallimenin ifa-yı tedrisatı men' edilecektir.
10. Bir mektep hakkında müfettiş veyahut maarif müdürü ile metropolitlikler arasında bir ihtilaf hadis olduğu takdirde bu ihtilaf-ı nezaret ile patrikhane arasında haledilmeden evvel o mektep hakkında hiçbir muamele yapılmayacaktır.
11. Cemaat mekteplerine müteallik istatistikler ve buna dair malumat-ı müraci'-i ruhaniyeden istenecektir.

Mezunlar

12. Cemaat mekteplerinden neşet eden mezunlara verilen şhadetnâme ve tasdiknâmeler lisan-ı madrezatları üzere yazılacak ve patrikhane ve metropolitlikler tarafından tasdik edilecektir. Ve lüzum görülür ise patrikhane ve metropolitlikler tarafından tasdik olunarak vuku bulan şhadetnâmelerin tercümelere hükümetçe muteber olacaktır.
13. Cemaat mekteplerinden neşet ederek patrikhane ve metropolitlikler tarafından tasdik edilmiş şhadetnâmelere sahip olan mezunlar, aynı derecede olan mekatip-i resmîyeden neşet etmiş olanların hukuk ve selahiyetlerine malik olacaklardır.
14. Hükümet tarafından mekatip-i âliye suretinde tasdik edilen mekteplerden neşet edenler muafiyet-i askeriye hususunda mekatip aliye-i devlet mezuniyetinin haiz buldukları hukuka malik olacaklardır.
15. Bu mekatib-i âliye-i cemaatten neşet edenler, memuriyet istedikleri takdirde istedikleri memuriyetin derece ve ihtiyacına göre Türkçe lisanına vakıf olmak mecburiyetinde bulunacaklardır.

Tahsisat

16. Hıristiyan etfalının tedrisine mahsus olup küşaf edilmiş ve edilecek mekteplere hükümetçe verilecek tahsisat, o mekteplerin tabi bulunduğu merakiz ruhaniyeye verilecektir.

17. Merakiz-i ruhaniye tarafından gösterilecek lüzum üzerine cemaat mektepleri için ianeler toplanmasına hükümet engel teşkil etmeyecektir. (Tanin, 25 Mayıs 1911: 3).

3. MECLİS-İ MİLLÎ'NİN KURULUŞUNU ENGELLEME ÇALIŞMALARI

Tüm uyarılara rağmen Meclis-i Millî'nin açılmasına ısrar eden patrikhanenin bu tutumu üzerine 22 Ağustos 1910 tarihinde Adliye ve Mezahip Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir tezkirede, Rum Patrikhanesi tarafından toplanması düşünülen Meclis-i Millî'ye hükümet tarafından izin verilmediği belirtilerek söz konusu meclis için taşralarda seçim yapılmasının önlenmesi ve eğer seçim yapılmış ise seçilen kişilerin isimlerinin bildirilmesi konusunda vilayetlere tebligatta bulunulması istenilmekteydi (Tanin, 23 Ağustos 1910: 2). Yine aynı gün Adliye ve Mezahip Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir başka yazıda ise, Meclis-i Millî için yapılacak seçimlerin kiliseler veya metropolithanelerde gizlice yapılması durumunda, hükümet memurları tarafından müdahale edilmemesi, ancak seçilen kişilerin isimleri ile hangi tarihte ve hangi yol ile İstanbul'a geleceklerinin bildirilmesi istenilmekteydi. Adliye ve Mezahip Nezareti'nin bu isteği üzerine çeşitli vilayetlerden seçilen kişilerin isimleri Dahiliye Nezareti'ne bildirilmeye başlandı (Kerimoğlu, 2008: 136). Tüm bu yazışmalara ve sıkıştırmalara rağmen Rum Patrikhanesi'nin Meclis-i Millî toplama düşüncesinden vazgeçmemesi ve meclise katılacak üyelerin seçimine devam etmesi üzerine Osmanlı Hükümeti, daha sert tedbirler almak zorunda kaldı. Hükümet tarafından tüm vilayetlere gönderilen yazıda, Rum Patrikhanesi'nin toplamaya çalıştığı Meclis-i Millî'nin kanunlara aykırı olduğu bu nedenle meclisin toplanmasına hükümetçe izin verilmeyeceği, meclise katılmak ısrarında bulunan kişilerin ceza kanununun 99. maddesi uyarınca cezalandırılacağı belirtiliyordu (Tanin, 1 Ocak 1911: 1; Kerimoğlu, 2008: 137). Patrik, Patros gazetesine verdiği bayanatta, hükümetin bu tutumu üzerine Patrikhane Meclisi'nin pazartesi günü toplanacağını Sinod Meclisi'nin ise şu an toplantı halinde olduğunu söylüyordu (Tanin, 2 Eylül 1910: 2).

Toplantı da uzun uzadıya hükümetin tutumunu müzakere eden Sen Sinod Meclisi, Meclis-i Millî'nin toplanması konusunda ısrar edilmesine karar verdi (Tanin,03 Eylül 1910: 3). Hatta patrikhane yaptığı toplantı da Millî Meclis'in meşgul olacağı işleri bile belirlemişti. Karara göre, meclisin ilk mesaisi mektepler meselesi olacaktı (Tanin,09 Eylül 1910: 2). Bu kararlar sonrasında Adliye ve Mezahip Nezareti, Rum Patrikhanesi'ne gönderdiği bir yazıda; hükümetin toplanması düşünülen Meclis-i Millî'ye izin vermeyeceğini bir kez daha hatırlatarak bu teşebbüsün devam etmesi halinde ceza kanununun uygulanacağını tekrar hatırlattı (Tanin, 10 Eylül 1910: 3).

Rum Patrikhanesi'nin Meclis-i Millî toplanmasını tehir ettiği konusunda gazetelerde haberler çıksa da Patrikhane, Meclis-i Millî'yi toplama düşüncesinden vazgeçmedi. 13 Eylül 1910 tarihinde, Meclis-i Millî için seçilen azalardan bazılarının patrikhaneye gelmeleri üzerine hükümet harekete geçti. Patrikhaneye girmeye çalışan bazı kişiler tutuklandı. Hatta Rum mebus Vamvakas Efendi de bir süre Fener Karakolu'nda tutulduktan sonra serbest bırakıldı. Osmanlı Hükümeti'ne tepki gösteren patrikhane, Adliye Nezareti'ne bir takrir verdi. Adliye Nazırı Necmettin Bey, takriri vermek için gelen patrikhane görevlilerine "*patrikhane hilaf-ı usul ve kanun muamelata musirr-ane devam ettikçe hükümet de ahkâm-ı kanuniyeye müsteniden ictimaat-ı vakıayı men' edecektir*" demiştir.

Osmanlı Hükümeti'nin tüm uyarılarına ve aldığı tüm önlemlere rağmen Rum Patrikhanesi, 14 Eylül 1910 tarihinde Meclis-i Millî'yi toplama girişiminde bulundu. Seçilen üyelerden daha önce isimleri tesbit edilenlerin gelmeye başlamasıyla harekete geçen güvenlik güçleri tarafından kimlikleri tespit edilenler Fener Karakolu'na götürüldüler. Tutuklanarlardan Meclis-i Millî'ye katılmayacaklarına dair teminat verenler serbest bırakıldı. Buna rağmen kimlikleri belirlenemeyen bazı kişiler patrikhane'ye girmeyi başardılar. Böylece orada bulunan din adamlarının katılımı ile toplam 59 kişi, Meclis-i Millî'yi topladılar. Meclisin dağılmasının ardından meclise katıldıkları anlaşılan kişiler tutuklanarak Divan-ı Harb-i Örfî'ye teslim edildi. Bu tutuklananlar da bir süre sonra serbest bırakıldı (Kerimoğlu, 2008: 137–138).

4. HİRİSTİYAN MİLLETLERİN ORTAK TAVRI

Yukarıda da belirtildiği gibi, her ne kadar Osmanlı hükümetinin Rum Patrikhanesi'ni belirli oranlarda ve bazı hususlarda tırpanlayarak kendi kanun ve takdirlerine uyar hale getirmiş olsa da, bu husus Hıristiyan toplulukların bir araya

gelerek, yeniden kendi aralarında birlikler oluşturmalarını engellemeye yönelik değildir. Tam tersine asgari şartlarda birlikte hareket etmelerini sağlamaktan ileri gitmemiştir.

Öyleki, kilise ve mektepler kanununun çıkarılmasının temel maksadı olan ve Rumeli Hıristiyan topluluklarının kendi aralarındaki mücadeleyi sonlandırma çabası, nihayet sonuçlarını vermişti. Bu kanunla hükümetin aldığı tedbirler, sonunda Hıristiyan milletlerin kardeşliğini temin etmiş ve aralarındaki çatışma hali ortadan kaldırılmıştı. Rum, Ermeni ve Bulgar dini liderler kanundan sonra ilk defa da olsa bir araya gelerek hükümetten ortak bazı talepler de bulunmak için toplanmıştı.

Kilise ve mektepler meselesinin ortaya çıkmasından sonra düşman kamplara bölünen Hıristiyan topluluklar, kanunun maksadıyla ortaya çıkmasından sonra tek tek bir araya gelerek, aralarındaki husumetleri sona erdirmek için karşılıklı ziyaretler gerçekleştirdikleri görülmüştü (Tanin, 20 Kasım 1910: 4). Rum mebus Honeus Efendi, 15 Ekim 1910'da Bulgar Eksarhı'nı ziyaret etti (Hacısalihoglu, 2008: 327). Bu ziyaretlerden birini de Manastır mebusu Pançe Doref Efendi ile Rum mebuslar Boşo, Honeus, Vamvakas ve Dinkas Efendiler beraber gerçekleştiler. Bu mebuslar ilk önce Fenere giderek Rum Patriği ile görüşmüşlerdi. Pançe Doref Efendiye büyük bir iltifat gösteren patrik, eksarhane ile bir yakınlaşma işbirliği arzusunda olduğunu beyan etmişti. Pançe Doref Efendi, Eksarhanenin de aynı düşünce de olduğunu patriğe iletmişti (Tanin, 20 Kasım 1910: 4).

Rum Patriği bu ziyaretten sonra yaptığı açıklamada, Pançederof Efendi'nin ziyaretinin resmi ziyaret olmadığını karşılıklı nezaket görüşmesi olduğunu ve iki kilise arasında herhangi bir anlaşmanın söz konusu olmadığını açıkladı. Rum Patriği'ne göre *"Bu ziyaret, iki kilise arasında değil, fakat hükümete karşı hukuk ve imtiyazatını müdafaa etmek mecburiyetini hissedenden Rum ve Bulgarlar beyninde bir ahenk-i ittihat ve itilaflı vücuda getirebilmek maksadına mebni vaki"* olmuştu. Bulgar Eksarhı da Rum gazetesi Proodos'a yaptığı açıklamada iki kilise arasındaki uzlaşmayı desteklediklerini açıkladı. Kiliseler arasındaki yakınlaşmanın sonucunda Meclis-i Mebusan'daki Rum ve Bulgar mebuslar arasında da ortak hareket etme düşüncesinin ortaya çıkması, Rum basını tarafından desteklendi. Bulgaristan ile Yunanistan arasında bir ittifak oluşturmak isteyen Yunan siyasî çevreleri tarafından da Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi arasındaki yakınlaşma memnuniyetle karşılandı. Çünkü Yunan siyasî çevreleri iki kilise arasındaki uzlaşmayı, gerçekleşmesini istedikleri ittifak için bir başlangıç olarak görmekteydiler. Yine

Bulgar Eksarhı, Rum Patriği'ne mektup yazarak iki kilise arasındaki anlaşmazlıktan duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiş ve bir uzlaşmanın gerçekleşmesi konusunda dilekte bulunmuştur (Kerimoğlu, 2008: 139).

Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi arasında başlayan yakınlaşma Osmanlı yönetimi tarafından da yakından takip edilmekteydi. Rumeli'de Hıristiyan unsurlar arasındaki kiliseler meselesi ile ilgili 17 Ocak 1911 tarihli Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir raporda, Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi arasındaki yakınlaşmada en önemli rolü Rusya'nın oynadığı belirtilmekteydi. Buna göre, Rumlar ile Bulgarların yakınlaşmaları konusunda verilen emirler, Rusya sefaretinden verilmekteydi. Aynı rapora göre, iki kilisenin birleşmesinin ardından Rusya, Kaynarca anlaşması gereğince doğudaki Ortodoksları himaye etme hakkına sahip olduğundan Osmanlı Devleti'nin iç işlerine daha fazla müdahale etme fırsatını yakalayacaktı. Ayrıca, iki kilisenin birleşmesinin ardından Rusya'nın bir Balkan Konfederasyonu kurmaya çalışacağı ve Yunanistan'ı böyle bir birliğe sokarak Avusturya'nın güneye doğru inmesini engelleyeceği ileri sürülmekteydi. Bunun yanında Rum Patriği Yovakim Efendi'nin Rus taraftarı olduğu, ancak patrikhane Sinod meclisindeki bazı üyelerin iki kilisenin birleşmesine karşı çıktıkları, Rum ve Bulgarların Osmanlı Devleti'ni korkutmak için yaşanan olaylardan yararlandıkları ileri sürülmekteydi (Kerimoğlu, 140–141).

Bu karşılıklı nezaket ilişkilerinin gelişmesinin hemen akabinde Rum, Bulgar, Ulah ve Ermeni patrikleri bir araya gelerek Osmanlı hükümetine sunmak üzere Makedonya içerikli bir tahrir hazırladıklarına dair bilgiler gönderilmeye başlandı. Bu milletler bu dönem de mecliste görüşülen mektepler ve askerlik konularında birlikte hareket ediyorlardı. Kısa bir süre sonra hükümete sunulan bu tahririn sonucu henüz belli olmamışken, Ermenice gazetelerden biri Ermeni Patrikhanesi'nin Rum Patrikhanesi'yle ortak hareket etmeye başladıklarını bildirirken, bu ortak hareket etmenin henüz bir menfaat sağlamadığı gibi mevcut duruma zarar verdiğini yazmaktaydı. Gazetenin iddiasına göre bu birleşme öncesinde Rum Patrikhanesi'nin kendisini diğer patrikhanelerden üstün kabul etmesi yanında, teşrifatta da kendilerine ayrı bir paye çıkardıklarını bildirmekteydi. Bu iki husus dahi iki patrikhanenin hangi maksada binaen birlikte hareket etmelerini gerektireceği konusunda şüphelere sebep olduğu gibi, ne fayda sağlayacağını da sorgulanmasını gerekli kılıyordu. Bu son haberler üzerine Ermeni ve Rum patriklikleriyle Bulgar Eksarhlığı Adliye Nezaretine, yeni birer tahrir vermişlerdi. Bu tahrirlerin içeriği basına yansımamıştı.

Ancak genel olarak adalet talebi ile alakalı oldukları söylenmekteydi. Bununla beraber basına sızan haberlerde Makedonya'da meydana gelen cinayetlerin failleri hakkında kati tedbirler alınması için ahali tarafından patrikhaneye yapılan müracaatlar sebebiyle bu takrirlerin verilmiş olabileceği de muhtemel görünmekteydi. Bu müracaatların gerçekten Makedonya'daki cinayetlerin sona erdirilmesi hususunda verilip verilmediği konusunda zamanın basını da ikna edilmiş değildi. Bu husus her iki tarafça da sorgulanırken, basın patrikhanelerin bu ortak tavrı değerlendirirken, takrirlerin gerçekten adaletin sağlanıp cinayetlerin durdurulması yönünde verilmiş olması halinde, hükümetin asli vazifesi olan bu hususta patrikhanelerin de yardım etmesi gerektiği belirtilmekteydi.

Öyleki, İstanbul basını Rumeli'deki Rumların, Bulgarların maddiyatı hükümetin elinde ise maneviyatlarının da dini liderlerin elinde olduğu aşikâr değil mi? Sorusunu sormaktan geri kalmıyorlardı (Hüseyin Cahid, Tanin, 14 Temmuz 1911: 1).

Nitekim kilise ve mektepler kanununun kabulünden kısa bir süre sonra Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi arasında görüşmeler yapılmaya başlaması ve Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak arayışı içerisine girilmesi yönünde adımlar atıldığı görülmüştür. Atılan bu adımlarda kiliseler ve mektepler kanununun oynadığı rol hiç şüphesiz bu iki rakip milleti birbirine yakınlaştırmada temel etkenlerden biri olduğunu belirtmek doğru olacaktır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin millet sistemi kapsamında gayrimüslim tebaaya sunmuş olduğu hakların, geçen zaman zarfında devletin Avrupa karşısında içine düşmüş olduğu psikolojik ve sosyal bunalım sebebiyle zaman içerisinde Müslümanların aleyhine olacak şekilde genişlediği görülmüştür.

Avrupalı devletler kapitülasyonları sadece kendi ticari ve iktisadi çıkarları için değil, aynı zamanda Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimleri elde etmek ve bu yolla imparatorluğun içişlerine müdahale etme aracı olarak da kullanmışlardır.

1821 Mora İsyanı'nın Osmanlı devlet adamlarını sürüklediği endişe ve desise, Tanzimat ve Islahat refomlarının, devlete sadakatleri tam ve garanti edilmiş olan Müslümanlara nazaran ince bir iplik ile devletin hâkimiyetine bağlılıklarını sürdüren gayrimüslimleri adeta memnun etmek ve onlara şirin görünmek maksadıyla yapılmış birer reform niteliğine dönüşmesine sebep olunmuştur.

Bu iki fermanın ilanından sonra devletle olan ilişkilerini yeniden gözden geçiren gayrimüslim unsurlar, Avrupa devletlerinin ve özellikle Rusların desteğini alarak Mora, Rumeli ve Balkanlarda devlete rağmen muhtar oluşumlar meydana getirmek için bir takım girişimler başlatmışlardır. Bu girişimlerin sonucunda her millet, millet sisteminin dışına çıkarak, yeni nizamnâmeler oluşturmak ve bunları devlete dikte ettirmek suretiyle devletin kendilerine daha imtiyazlı statüler vermesini temin yoluna gitmişlerdir. Bu yolda devletin itirazları Avrupa devletlerinin müdahaleleri sebebiyle kabul görmemiş, hatta devletin bu konuda elini kolunu bağlayacak ıslahi tedbirlere dahi başvurulduğu görülmüştür.

Bu bağlamda millî nizamnâmelerin oluşturulması Osmanlı Devleti'nin özellikle Rumeli ve Balkanlarda kurmuş olduğu sistemin de sorgulanmasına sebep olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi sonrasında Ortodoks Patrikliği, Mora, Rumeli, Balkanlar ve Anadolu'da bulunan Ortodoksların tek yöneticisi haline dönüştürecek adımlar atılmış olması, Ortodoks Rum Patrikliği tarafından devlet içinde devlet olma yolunda uzun, yorucu ama bir o kadar da sonuç almaya muktedir bir çalışmanın başlatılmasını sağlamıştır. Ortodoks Patrikhanesi elde etmiş olduğu bu imkânı, zaman içinde Osmanlı Devleti'nin bünyesinde bir Bizans mirasçısı durumunda algılanabilecek yeni bir şekle büründürmek suretiyle, Rumeli ve

Balkanlardaki Slav kökenli Osmanlı tebaasını Rumlaştırmak ve Bizans'a varis olabilecek bir topluluk oluşturmak yolunda eğitmek idealine sahip kılmıştır.

Ancak şimdi bu topluluklar kendi millî kimliklerinin peşine koşmaktadırlar ve Rusya da Balkanlarda sürdürdüğü politikalarla bu yeni kimlikleri destekleyerek, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması için içten içe çalışmalarını sürdürmektedir. Bu aşamada Osmanlı Devleti içinde gizliden gizliye paralel bir devlet gibi çalışmakta olan Ortodoks Rum Patrikliği, geleceğini yine Osmanlı Devleti'nin alacağı önlemlere bağlamıştır. Bu sebeple Mora'da Rus desteğinde başlamış ve sonuçlanmış olan ihtilali desteklememe ve hatta kendisinin alternatifini olabilecek yeni bir kilisenin doğmasına da müsaade etmek zorunda kaldı.

Sürecin kendi aleyhinde geliştiğini gören Ortodoks Rum Patrikliği, devlet nezdinde yapmış olduğu bütün girişimlere rağmen, Osmanlı hanedanını giderek saf dışı bırakma yolunda epey bir mesafe almış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden pek yüz bulamamış görünmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, yüzyıllardır patrikler tarafından sömürülmekte olan gayrimüslim toplulukların kendi dil, din ve hürriyetlerine sahip çıkmalarına müsaade ederek, onları devlete daha bağımlı kılacakları düşüncesiyle hareket ettikleri için Ortodoks Rum Patrikliği'nin çırpınışlarına pek de aldırmış etmemişlerdir. Bu aşamada yalnız kalmış olan Ortodoks Rum patrikleri yine çareyi desise, fesat ve ihtilal çıkarma yollarını aramada buldu ve kurulmuş olan Yunan kökenli çetelere verilen destekle Rumeli ve Balkanlar adeta kan gölüne çevrildi. Buna rağmen yılmadan çalışmalarını sürdüren Bulgarlar, Sırp, Arnavutlar, Makedonlar ve Ulahlar, yüzyıllar süren bu sömürüyü bitirmek ve kendi millî kimliklerini kazanmak için kiliselerini dahi patrikhanenin pençesinden kurtarmak için hızlı bir teşkilatlanmaya girdiler.

Osmanlı Devleti bu teşkilatlanmalara destek olmayı ilk aşamada endişeli karşılamış olsa da İttihat ve Terakki Cemiyeti bütün sorumluluğu üstlenerek, teşkilatların nizamnâmelere uygun çalışmasına katkıda bulunmak için muhalefet ortamında dahi özellikle Bulgarları destekledikleri görülmüştür. Meşrutiyetin hemen daha başlarında Bulgar Eksarhlığının kuruluşuna verilen destek, diğer milletlerin kiliselerini de ayırma isteğini de olumlu yönde etkilemişti.

Ancak 1908 yılında Osmanlı iktidarında yeni bir değişim yaşanmış ve rafa kaldırılan Meşrutiyet'in ikinci defa ilan edilmiş olması Ortodoks Rum Patrikliği karşısında cesaretlerini yeterince toplayamamış olan unsurların biraz daha cesaretli olarak hareket ettikleri ve ayrılış yolunda hızlı adımlar atmaya başladıkları

görülmüştür. Bulgarlara ve Sırlara rağmen biraz daha geç harekete geçmiş olan Ulahlar ve Arnavutlar, İttihatçıların desteğiyle kendi kiliselerini kurma yolunda daha emin adımlar atmaya başlamışlardır.

Bu adımlara rağmen Ortodoks Rum Patrikliği henüz pes etmiş değildi. Özellikle çeşitli unsurların çatışma sahasına dönüşen Makedonya'da tutunmak ve burada bulunan değişik Ortodoks kitleleri kendi egemenliğinde tutabilmenin mücadelesi içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu uğurda Yunan çetelerini kışkırmak ve desteklemek dahil her yola başvurulurken, Bulgarlarla ve Sırlarla olduğu kadar Arnavutlar ile de mücadeleye devam edilmiştir. Bütün bu uğraşılara rağmen Makedonya'daki unsurlar kendi millî kimliklerinin peşinden koşmayı ve millet daşlarıyla bütünleşmeyi, Ortodoks Rum sömürüsüne tercih etmişlerdi.

Osmanlı Devleti ise bu çatışma sahasında kendi bütünlüğünü koruyabilmenin endişesine düşmüş olmakla beraber, yukarıda da bahsedildiği gibi, bu geçiş dönemini sancısız ve kansız olarak hızlandırmak ve bu yolla söz konusu unsurların kendisine bağlılığını devam ettirebilmek için yeni bir adım attı ve “Kilise ve Mektepler Kanunu” denilen bir kanun çıkararak, Ortodoks Rum Patrikliği'ne bir daha geri dönüşü olmayacak öldürücü darbeyi vurmak istedi. Ancak kendi bindiği dalı kestiğinin farkına bile varmadı. Bu kanun Rumlar tarafından İzmir'de, Atina'da ve başka birçok yerlerde mitinglerle protesto edilirken, özellikle Bulgar ve Sırp kiliselerinin bağımsızlığını ve yaygınlaşmasını sağladı. Arnavutların ise Müslüman ve gayrimüslim olarak birleşmesini ve gayrimüslim Arnavutların ülkelerinin kaderine hükmedecek şekilde örgütlenmelerini de sağlamış oldu. Kanundan istifade aşamasında en sıkıntılı süreç ise Ulahlara nasip oldu. Ulahların kiliseleri ayırmada bir süre daha Ortodoks Rum Patrikliği'ne bağlı kalmalarına müsaade edilmiş olmakla beraber, kendi kiliselerinde millî dillerini kullanmak suretiyle ibadet yapmalarına izin verilmiş idi.

Bütün bu gelişmeler karşısında direnişini sürdüren Ortodoks Rum Patrikhanesi ise çalışmalarını sürdürürken, Ortodoksları millî bir çatı altında tutmak amacıyla “Millî Meclis” denilen yeni bir yapılanmaya gitmek zorunda kaldı. Ancak bu yapılanma diğer unsurlar tarafından benimsenmedi ve Millî Meclis, Osmanlı Devleti tarafından da kabul görmeyerek, akamete uğradı.

1911 yılına gelindiğinde her millet yeni kimliklerini oluşturmak üzere kendi kiliselerine, kendi mekteplerine ve hürriyetlerine kavuşmuş, Osmanlı Devleti ile olan bağları neredeyse kopma noktasına gelmiş bulunmaktaydı. Bu durumu yakından

takip etmekte olan Ortodoks Rum Patrikliği, parçalanmakta olan imparatorluktan mümkün mertebe daha fazla çıkarla ayrılmak amacıyla yeni ortaya çıkan bu kiliseler ile tek tek irtibata geçerek, gelecekte yapılması muhtemel ve kaçınılmaz olan paylaşımında yerini ve elini sağlamlaştırmak istedi.

Kilise ve Mektepler Kanunu'nu çıkarırken Osmanlı İmparatorluğu'nu bir bütün olarak muhafaza edebilmek amacıyla hareket eden İttihat ve Terakki Cemiyeti beklediğinin aksine, ülkenin parçalanmasını kolaylaştırıcı bir kanun yapmış olmanın ezikliği altında, daha hırçın ve daha despot bir yönetim sergilemek zorunda kaldı. Bu hırçın ile işler büsbütün rayından çıktı ve Balkanlarda Osmanlı yönetimine son vermek isteyen milletleri bir araya getiren en önemli etmen oldu. Bu kanun ile aralarındaki kilise, mektep ve milliyet meselelerini hal yoluna sokmuş olan milletler artık sahip oldukları sınırları biraz daha genişletmek ve kendilerine ebedi vatan olarak seçtikleri toprakları büyütme amacıyla, bu defa kendi oluşumlarının yegâne destekçisi olan Osmanlı Devletine karşı yeni bir birliktelik dönemi yaşamaya başladılar.

Ortodoks unsurların birlikteliği sonunda Osmanlı Devleti'ni cephe aldı. Aralarında oluşturdukları bu birliktelik Osmanlı Devleti'nin, Rumeli ve Balkanlardaki varlığına son veren 1911–1912 Balkan Savaşları ile sonuçlandı.

KAYNAKÇA

A. GAZETELER

Hüseyin Cahid (1909, 10 Haziran). “Mektepler Meselesi”. Tanin, s.1.

Hüseyin Cahid (1909, 17 Haziran). “Mektepler Meselesi Nasıl Çıktı”. Tanin, s.1.

“Mektepler Meselesi” (1909, 18 Haziran). Tanin, s.2.

“Rumeli’de Münazaun-fih Kilise ve Mekteplere Dair Kânûn Lahiyası” (1909, 11 Temmuz). Tanin, s.2.

“Kiliseler Kanunu Aleyhinde Miting” (1909, 08 Eylül). Tanin, s.2.

“Kilise ve Çeteler Kanunları” (1909, 12 Eylül). Tanin, s.2.

“Kiliseler Meselesi” (1909, 26 Eylül). Tanin, s.2.

“Kiliseler Kanunu Etrafında; Rum Mebusların Müracaatı; Rum Patriğinin İstirhamnâmesi” (1910, 1 Temmuz). Tanin, s.3.

“Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 2 Temmuz). Tanin, s.3.

“Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 3 Temmuz). Tanin, s.2.

İsmail Hakkı (1910, 4 Temmuz). Kiliseler Kanunu ve Patrikhane Mehafili” Tanin, s.1.

“Kiliseler Kanunu Etrafında; Eksarh Efendi Ne Diyor” (1910, 4 Temmuz). Tanin, s.3.

“Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 5 Temmuz). Tanin, s.2.

“Kanunnâme” (1910, 6 Temmuz). Takvim-i Vekayi, s.1–2.

“Kiliseler, Mektepler Kanunu; Kiliseler Kanunu Etrafında; Rum Patrikhanesinin Arızası” (1910, 7 Temmuz). Tanin, s.2–3.

“Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 8 Temmuz). Tanin, s.2.

“Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 10 Temmuz). Tanin, s.3.

“Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 12 Temmuz). Tanin, s.3.

“Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 13 Temmuz). Tanin, s.3.

“Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 14 Temmuz). Tanin, s.3.

“Kiliseler Kanunu Etrafında; Rum Mebusların Teşebbüsü” (1910, 15 Temmuz). Tanin, s.2.

İsmail Hakkı (1910, 17 Temmuz). “Patrikhanenin Mukarreratı” Tanin, s.2.

“Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 17 Temmuz). Tanin, s.2.

“Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 20 Temmuz). Tanin, s.3.

- “Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 25 Temmuz). Tanin, s.3.
- “Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 28 Temmuz). Tanin, s.2.
- “Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 08 Ağustos). Tanin, s.2.
- “Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 09 Ağustos). Tanin, s.2.
- “Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 17 Ağustos). Tanin, s.2.
- “Kiliseler Kanunu Etrafında; Kiliseler Kanunu Tatbik Ediliyor” (1910, 18 Ağustos). Tanin, s.2.
- “Rum Patrikhanesi ve Rumlar” (1910, 19 Ağustos). Tanin, s.1.
- “Kilise ve Mektepler” (1910, 20 Ağustos). Tanin, s.3.
- Hüseyin Cahid (1910, 21 Ağustos). “Kiliseler Kanunu ve Neticeleri” Tanin, s.1.
- “Kiliseler Kanununun Tatbiki” (1910, 22 Ağustos). Tanin, s.3.
- “Patrikhane Hakikati Tahrif Ediyor” (1910, 23 Ağustos). Tanin, s.2.
- “Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 25 Ağustos). Tanin, s.2.
- “Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 28 Ağustos). Tanin, s.3.
- “Hükümet Men Ediyor” (1910, 01 Eylül). Tanin, s.1.
- “Patrikin Beyanati” (1910, 02 Eylül). Tanin, s.2.
- “Patrikhane Israr Edecekmiş” (1910, 03 Eylül). Tanin, s.3.
- “Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 08 Eylül). Tanin, s.2.
- “Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 09 Eylül). Tanin, s.2.
- “Kiliseler Kanunu Etrafında; Patrik Efendinin Sözleri” (1910, 10 Eylül). Tanin, s.3.
- “Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 11 Eylül). Tanin, s.2–3.
- “Kiliseler Kanunu Etrafında” (1910, 13 Eylül). Tanin, s.2.
- “Kiliseler Kanunu Münasebetiyle” (1910, 17 Ekim). Tanin, s.3.
- Hüseyin Cahid, (1910, Kasım). “Rum ve Bulgar Uhuvveti” Tanin, s.1.
- “Patrikhane – Eksarhane” (1910, Kasım). Tanin, s.4.
- “Patrikhanenin Takriri” (1910, 24 Aralık). Tanin, s.2.
- “Rum Mebusların İctimai” (1911, 07 Ocak). Tanin, s.2.
- “Mektepler Meselesi” (1911, 26 Ocak). Tanin, s.2.
- “Patrikhane Meclisleri” (1911, 1 Şubat). Tanin, s.2.
- “Mektepler Meselesi” (1911, 25 Mayıs). Tanin, s.3.
- Hüseyin Cahid (1911, 14 Temmuz). “Patrikhanelerin Takriri” Tanin, s.1.

B. MECLİS-İ MEBUSAN TOPLANTI TUTANAKLARI

- MMZC. İc. 1, 26 Mayıs 1325, D.1, C.4, İ.88, c.2, s.194–216.
- MMZC. İc. 1, 14 Kânûn-i Sanî 1324, D.1, C.1, İ.19, c. 1, s.357.
- MMZC. İc. 1, 17 Kânûn-i Sanî 1324, D.1, C.1, İ.20, c. 1, s.368–398.
- MMZC. İc. 1, 22 Kânûn-i Sanî 1324, D.1, C.1, İ.23, c. 1, s.462–463.
- MMZC. İc. 1, 27 Kânûn-i Sanî 1324, D.1, C.1, İ.25, c. 2, s.357.
- MMZC. İc. 1, 11 Şubat 1324, D.1, C.2, İ.34, c. 1, s.7–8.
- MMZC. İc. 1, 16 Şubat 1324, D.1, C.2, İ.36, c. 1, s.87.
- MMZC. İc. 1, 24 Haziran 1325, D.1, C.5, İ.107, c. 1, s. 211.
- MMZC. İc. 1, 4 Ağustos 1325, D.1, C.6, İ.136, c. 1, s. 498–501.
- MMZC. İc. 1, 06 Ağustos 1325, D.1, C.6, İ.138, c. 1, s.549–569; c.2, s.577–586.
- MMZC. İc. 2, 22 Kânûn-i Sanî 1325, D.1, C.2, İ.34, c. 1, s.91.
- MMZC. İc. 2, 23 Şubat 1325, D.1, C.2, İ.50, c. 1, s. 622–637.
- MMZC. İc. 2, 24 Şubat 1325, D.1, C.3, İ.51, c. 1, s.11–24.
- MMZC. İc. 2, 1 Mart 1326, D.1, C.3, İ.54, c. 1, s.125–153.
- MMZC. İc. 2, 12 Haziran 1326, D.1, C.6, İ.122, c. 1, s.556–562; c.2,565–566.
- MMZC. İc. 2, 13 Haziran 1326, D.1, C.6, İ.123, c. 1, s.576–577.
- MMZC. İc. 3, 10 Teşrin-i Sanî 1326, D.1, C.1, İ.6, c. 1, s.114.
- MMZC. İc. 3, 13 Teşrin-i Sanî 1326, D.1, C.1, İ.7, c. 2, s.170–172.
- MMZC. İc. 3, 15 Teşrin-i Sanî 1326, D.1, C.1, İ.8, c. 1, s.185–186; c.2, 215–216.
- MMZC. İc. 3, 5 Mart 1327, D.1, C.4, İ.60, c. 1, s.113.

C. TELİF ESERLER

- Adanır, Fikret (2001). *Makedonya Sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ademi, Rahman (2013). “Bağımsızlığa Giden Yolda Arnavutlar”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 26, s. 7-19.
- Ahmad, Feroz (2011). *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akşin, Sina (1970/a). “Birinci Meşrutîyet Meclis-i Mebusanı I”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXV, S. 1, s.19-39.
- Akşin, Sina (1970/b). “Birinci Meşrutîyet Meclis-i Mebusanının Ele Aldığı Bazı Sorunlar II”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXV, S. 2, s. 101–122.

- Akşin, Sina (Yay. Yön.) (1997). *Türkiye Tarihi 3*, (Osmanlı Devleti 1600–1908). İstanbul: Cem/Tarih.
- Altıntaş, Ahmet (2005). “Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri”. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. VII, S. 2, s. 75–99.
- Armaoğlu, Fahir (1997). *19. yy. Siyasî Tarihi 1789–1914*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Arslan, Ali (2003). “Makedonya’da Rum-Ulah Çatışması”. *İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 4, s. 1-25.
- Atalay, Bülent (2001). *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasî Faaliyetleri 1908-1923*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.
- Aydın, Mahir (1996). *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Babacan, Hasan (2005). *Mehmed Talat Paşa (1874–1921)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Balta, Evangelia (2000). “Osmanlı Devleti’nde Rum Millet ve Ekonomik Gelişmişlikleri”. (Ed, Azmi Özcan), *Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul: Ensar Neşriyat, s. 229–249.
- Berkes, Niyazi (1978). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Birecikli, İhsan Burak (2009). “Arnavutluk Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”. Ankara: *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (Prof.Dr. Reşat GENÇ’e ARMAĞAN Özel Sayı-II), s.1023–1046.
- Bozkurt, Gülnihal (1993). “II. Meşrutiyet Osmanlı Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise ve Okul Sorunlar”. Ankara, *OTAM*, S: 4, s. 99–119.
- Bozkurt, Gülnihal (1996). *Alman - İngiliz Belgeleri ve Siyasî Gelişmeler Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839–1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Burak, Durdu Mehmet (2003). “Osmanlı Devleti’nde Jöntürk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”. Ankara: *OTAM*, S. 14. s. 291–318.
- Çelik, Bilgin (2004). “Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları”. Ankara: *OTAM*. S. 16, s.131–150.
- Cin, Halil ve Akgündüz, Ahmet (1989). *Türk Hukuk Tarihi*. 2. Cilt Özel Hukuk, Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

- Çoruh, Haydar (2013). *Osmanlı'da Değişim Rüzgârları*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.
- Çoruh, Haydar (2008). "Tanzimat Döneminde Teba'anın Tefriki". İstanbul: *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (Özel Sayı- Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e Armağan-II, Marmara Üniversitesi Yayınları), S. 20, s. 369-399.
- Demir, Fevzi ve Karatepe, Şükrü (1989). *Anayasa Hukukuna Giriş*, (2. Baskı). İstanbul: Evrim- Basım -Yayın -Dağıtım.
- Demirağ, Yelda (2002). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Siyasî ve Ekonomik Durumu". Ankara: *OTAM*, s.13, s. 15-33.
- Devellioğlu, Ferit (1995). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. (12.Baskı), (Yay. Haz. Aydın Sami Güneyçal). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı (1996). *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi III*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Ercan, Yavuz (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluşundan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ergün, Mustafa (2009). "II. Meşrutîyet Döneminde –genel hatlarıyla- Balkanlarda Azınlıklar Sorunu". *Türk Yurdu Dergisi*, S. 29. s. 41-46.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet (2000). *Osmanlı Devletinde Yahudiler*. İstanbul: Andaç Yayınları.
- Eryılmaz, Bilal (1991). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret.
- Eryılmaz, Bilal (1992). *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Fshazi, Falma (2008). "II. Meşrutîyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı". *İ.Ü, Siyasal Bilgiler Dergisi*, S. 38, s. 161–178.
- Gençer, Mustafa (2003). *Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu" 1908-1918 Dönemi Türk Alman İlişkileri ve Eğitim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gök, Ayşe Almıla (2001). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayri Müslimler: Millet Sistemi, Tarihi Gelişini ve Milletlerarası Antlaşmalar", Ankara: *Türkiye ve Siyaset*, Temmuz Ağustos S. 3, s.101–108.
- Gökalp, Ziya (1976). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

- Gökbayır, Satılmış (2012). “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasî Programı”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3.(1), s.61-96.
- Gözübüyük, A. Şeref ve Kili, Suna (1982). “Türk Anayasa Metinleri 1839-1980”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, No: 496, s. 27-42.
- Gürkaynak, Muharrem (2003). “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 9, S. 2, s. 275-290.
- Hacısalihoglu, Mehmet (2008). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hacısalihoglu, Mehmet (2009). “II Meşrutîyetin Balkan Ülkelerinde Algılanması Ve Jön Türk İmajı”. *100. Yılında II. Meşrutîyet; Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, (Ed.: Zekeriya Kurşun – vd.), İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, s. 549-556.
- İnalcık, Halil (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Karal, Enver Ziya (1995a). *Osmanlı Tarihi*. Cilt: 6, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, Enver Ziya (1995b). *Osmanlı Tarihi*. Cilt: 7, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, Enver Ziya (1995c). *Osmanlı Tarihi*. Cilt: 8, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karataş Ali İhsan (2006). “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 15,Sayı: 1, s.267-284.
- Karpat, H.Kemal (2006). *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaya, Önder (2005). *Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar*, (2.Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kaya, Cansel (2011). *Makedonya Sorunu’nun Tarihsel Gelişimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaynar, Reşat (1991). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kerimoğlu, Hasan Taner (2007/a). “II. Meşrutîyet'in İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikası ve Rumlar”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 22. s.133-143.
- Kerimoğlu, Hasan Taner (2007/b). “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutîyet Döneminde İttihatçı-Rum İlişkileri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. VI/14. s.3-25.
- Kerimoğlu, Hasan Taner (2008). *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum Politikası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Kuran, Ercüment (1997). *Türk Çağdaşlaşması*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Küçük, Cevdet (2011). “Osmanlı İmparatorluğu'nda “Millet Sistemi” ve Tanzimat” (Ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu) *Tanzimat “Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu”*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, s.543-555.
- Maden, Fahri (2011). “Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)”. Ankara. *Avrasya Etütleri*, S. 39, s.155-196.
- Mardin, Şerif (1994). *Jön Türkleri Siyasî Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Ortaylı, İlber (1995). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (3. Baskı). İstanbul: Hil Yayıncılık.
- Ortaylı, İlber (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ortaylı, İlber (2005). “Millet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s. 66-70.
- Ortaylı, İlber (2007). *Batılılaşma Yolunda*. İstanbul: Merkez Kitaplar.
- Ortaylı, İlber (2009). *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi, Seçme Eserler III*, (2: Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Samî, Şemseddin (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Serbestoğlu, İbrahim (2011). “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, Ankara: *OTAM*, S. 29, s. 193-214.
- Şentürk, M. Hüdayi (1992). *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Sorunu 1850-1875*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Şıvgın, Hale (2012). “İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü”. Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Araştırma ve Uygulama Merkezi, *Akademik Bakış Dergisi*, C. 6, S. 11, s.1-15.

Topbaş, Tansel (2007). *Ekümeniklik ve Fener Rum Patrikhanesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Uçarol, Rıfat (1995). *Siyasî Tarih 1789-1914*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Uzer, Tahsin (1987). *Makedonya'da Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1998). *Osmanlı Tarihi*. Cilt: 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya (1994). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Yenidünya, Süheyla (1999). *Balkanlarda Kilise Mücadelesi (XIX. YY- XX. YY)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, Yılmaz (2008). "Osmanlı Modernleşmesinde Cemaat-Toplum Yapılaşması: Yeni Osmanlı Düşüncesi Örneği". *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 3, s. 1-22.

D. İNTERNET SİTELERİ

<http://www.anayasa.gen.tr/kanunuesasi.htm>

<http://www.tbmm.gov.tr>.

<http://www.wikipedia.org>

<http://gazeteler.ankara.edu.tr>

<http://www.osmanlicaturkce.com>

<http://gazeteler.ankara.edu.tr>

<http://www.gefad.gazi.edu.tr/window/dosyapdf/2009/5/57.pdf> (Erişim Tarihi: 12.01.2014).

<http://www.turkiye-rehberi.net/makedonya.asp> (Erişim Tarihi: 04.06.2014).

<http://193.255.138.2/takvim.asp?takvim> (Erişim Tarihi: 30.06.2014).

EKLER LİSTESİ

Ek-1: Bulgar Eksarhlık Fermanı.

Ek-2: Rumeli'de Rum Patrikhânesi ile Bulgar Eksarhanesi Arasında *Münazaun-fih Kilise ve Mektepler* ile İlgili Meclis-i Mebusan'a Gönderilen *Kanun Lahiyası*.

Ek-3: Münazaun-fih Kilise ve Mektepler Kanunu'nun Takvim-i Vekayî'de Yayınlanan Sureti.

Ek- 4: Makedonya Haritası

Ek-2: Rumeli’de Rum Patrikhânesi ile Bulgar Eksarhanesi Arasında Münazaun-fih Kilise ve Mektepler İle İlgili Meclis-i Mebusan’a Gönderilen Kanun Lahiyası (MMZC,6 Ağustos 1325).

Rumelide Münâzaunfih Kilise ve Mekteplere Dair Kanundur

(Layiha)

Birinci Madde — Rum Patrikhanesiyle Bulgar Egzarhhanesine mensubiyetlerini beyan eden ahalinin kilise ve mekteplere müteallik münazaatı işbu kanuna tevfikan hallolunacaktır.

İkinci Madde — Bir karye veya kasabada umumiyetle patrikhaneye veya Egzarhhaneye mensubiyet beyan eden ahalinin istimal etmekte oldukları kilise ve mektepler o tarafa ait addolunarak yedlerinde ipka olunacaktır.

Üçüncü Madde — Münazaünfih kilise veya mektep bulunan bir karye veya kasabada ahalden bir kısmı patrikhaneye diğer kısmı Egzarhhaneye mensup olduklarını beyan eyledikleri halde o kilise veya mektep esasen hangi taraf namına müesses ise o tarafa terk ve teslim edilecek ve tarafı diğer için müceddeden o gibi müessesat inşa edilmek üzere 5 inci ve 6 ncı maddelere tevfikan canibi hükümetten muaveneti nakdiye ifa olunacaktır.

Dördüncü Madde — Ahalisi kısmen Patrikhaneye ve kısmen Egzarhhaneye mensubiyetini beyan eden karye veya kasabada münâzaunfih müteaddit kilise ve mektep mevcut olduğu ve bunlar yalnız bir tarafın namına müesses bulunduğu halde işbu taraf intihap edeceği kilise veya mektebe vaz’iyed ettirilecektir ve ikinci kilise veya mektep tarafı diğere terk ve teslim edilecektir.

Beşinci Madde — Muaveneti nakdiyenin kemiyet ve nisbeti kilise veya mektepçe olan ihtiyaca ve emsale nazaran hükümetçe takdir ve tayin olunacak ve iane tahsisatının sureti tevzi ve istimali ve inşaatın tesrî ve teshili hakkında iktiza eden tedabire hükümetçe tevessül olunacaktır.

Altıncı Madde — Hükümetin muaveneti nakdiyesi ancak mevcut kilise ve mekteplerden mütevellit bulunan ve işbu kanunun tarihi neşrine kadar sureti kafiyede halledilememiş olan mesaile münhasır ve bir defaya mahsus olup bâdezin tahaddüs edecek münazaat ve ihtilâfatı mümasileye şâmil olamayacaktır.

Yedinci Madde — İşbu kanunun neşir ve tatbikinden sonra cemaatler arasında tebdil veya îadei mensubiyet vuku bulması kilise ve mekteplerin tağyiri aidiyetine sebep olamaz. Binaenaleyh ahalden gerek kısmen ve gerek umumen tahvili

mensubiyet edenler kendi masraflarıyla yeniden müessesatı mümasile ihdasında muhtar olacaklardır.

Sekizinci Madde — B'ir mahalde Patrikhane veya Egzarhhaneye mensup olanlar tarafından kilise ve mekteplerde müstamel bulunan lisandan başka bir lisan ile âyin ve tedris icrası talep olunup da bu suretin Patrikhane veya Egzarhhaneye teviz edilmemesi dâü ihtilâf olduğu takdirde talebi vakıı dermeyer ve ihdası mugayiriyete teşebbüs edenlerin mevcut kilise ve mekteplerde hakkı iştirak iddia etmesi mesmu' ola-mayıp bunlar kendi arzularına göre yeniden kilise ve mektep inşasında muhtar olacaklardır. Bu misillü ih-tilafat canibi hükümetten muaveneti nakdiye ifasına sebep olamaz.

Dokuzuncu Madde — İşbu kanunun 3 üncü ve 4 üncü maddeleri şimdiye kadar cemaateyn arasında bil münavebe İstimal edilen kiliselere dahi şâmil olduğundan maddeteyni mezkûreteyn hükmünün fiilen tatbiki tarihinden itibaren usulü münavebe ilga edilecektir.:

Onuncu Madde — Kilise ve mekteplere ait akârattan mütevellit ihtilâfat, sair hukuku tasarrufiye davaları gibi mehakimi nizamiyece hal ve fasl olunacaktır.

Onbirinci Madde — İşbu kanuna tevfikân hükümetçe vuku bulacak muaveneti nakdiye ile yeniden inşa olunacak kiliseler için Fermanı Âli isdarına intizar olunmayıp meclisi idarei vilayetin kararına binaen vilayet makamından itâ olunacak ruhsat üzerine derhal inşaata başlanılacak ve kilisenin inşa edileceği arazinin nevine göre tayin ve tahsis edilecek mukataa ve bedeli öşür muamelatı devairi salihasmca ifâ ve ikmal edilmek üzere evrakın canibi vilayetten nezareti aidesine irsal kılınacaktır.

Onikinci Madde — işbu kanunun icrasına Dahiliye ve Mezahip Nezaretleri memurdur.

Fi 11 Cemaziyülâhır sene 327 ve fi 16 Haziran sene 325

Ek-3: Münazaun-fih Kilise ve Mektepler Kanununun Takvim-i Vekayî'de
 Yayınlanan Suretinin 1. Sayfası. (Takvim-i Vekayî, 7 Temmuz 1910, s.1)

<p>۲۸ جادی الاخره ۱۳۲۸ و ۲۳ حزیران ۱۳۲۶</p>	<p>چهارشنبه</p>	<p>۵۷۵ — عدد ۲۶۵</p>
<p>تکرار احمدی تاریخی ۱۳۲۶ درسمات و ممالک عثمانیه ایچون سنه لکی بوسته اجرتیه برابر ۹ ، الی آتک ۴ بچی عیدیدر . ممالک اجنبیه ایچون سنه لکی ۴۰ فراشدر .</p>	<p>دولت علیه عثمانیه نك جریده رسمیه سیدر</p>	<p>تاریخ تاسیسی ۱۲۴۷ باب عالیده مطبوعات داخله اداره سیدر . مسی : سفوق چشمه ده کاش دائرة مخصوصه سدر .</p>
<p>نسخه سی ۱۰ پاره یه در</p>	<p>ایام تعطیلدره ماعدا هر کورنه نشر اولنور</p>	<p>نسخه سی ۱۰ پاره یه در</p>
<p>ایتدیربله چك و اینکینچی کلیسا ویا مکتب طرف دیگره ترك و تسام ایدیله چكدر شاید کلیسا ویا مکتب کندی نامه مؤسس اولان طرف نك در جه سندن دون بر اقلینده ایسه حق ترجیح و انتخاب دیگر طرفه عائد اوله جقدر . بشنجی ماده معاونت تقدیه نك کیت ولسبتی کلیسا ویا مکتبجه اولان احتیاجه و امثاله نظراً حکومتجه تقدیر تعیین اوله جق و اعانه تخصیصاتنك صورت توزیع و استعمالی و انشاء آتک تسریع و تسهیل حقننده اقتضا ایدن تدابیر حکومتجه توسل اوله جقدر . التجیحی ماده حکومتك معاونت تقدیه سی آتیق موجود کلیسا و مکتبلردن متولد بولن و اشبو قانونك تاریخ نشرینه قدر صورت قطعه ده حل ایدیله مامش اولان مسائله منحصر و بردفعیه مخصوص اولوب بمدارین تحدت ایده چك منازعات و اختلافات ممانله شامل اوله میه جقدر . یدنجی ماده اشبو قانونك نشر و تطبیقندن صکره جماعتلر آره سننده تبدیل ویا اعاده منسویت وقوع بولسی کلیسا و مکتبلرک تغییر عائدینده سبب اوله منر بناء علیه اهالیدن کرک قسماً و کرک عموماً تحویل منسویت ایدنلر کندی مصرفلر بله یکیدن مؤسسات ممانله احداثنده شتار اوله جقدر . سکزنجی ماده اشبو قانونك اوچنجی و دردنجی ماده لری شمدی به قدر جماعتین آره سننده بالماو به استعمال ایدیلمن کلیسارله دخی شامل اولدیغندن مادتین مذکورترین حکمنك فعلاً تطبیق تاریخندن اعتباراً اصول مناو به الغا ایدیله جقدر . اشبو نسخه مجلس اعیان و میونانك ضبط جریده لری مندرج قسم مخصوصی حاویدر .</p>	<p>اوزره اشبولایمجه قوه اجرائیه به تودیع اولنور . ۲۰ جادی الاخره سنه ۱۳۲۸ و ۱۵ حزیران سنه ۳۲۶ قانوننامه برنجی ماده روم بطریقخانه - یله بلغار اکسارخخانه سنه منسوب اولان اهالینك کلیسا و مکتبلره متعلق منازعاتی اشبو قانونه توفیقاً حل اوله جقدر . ایکینجی ماده بر چقتلک و یا قریه و یا قصبه ده عمومیتله بطریقخانه و یا اکسارخخانه به منسوب اولان اهالینك استعمال ایتمکده اولدقاری کلیسا و مکتبلر او طرفه عائد عد اولنور قری یدلرنده ایفا اوله جقدر . آتیق چقتلک صاحب لری طرفندن یا بلوب اورنا شقیره تخصیص قلمنان خصوصی معابد بوندن مستنادر . اوچنجی ماده منازع فیه کلیسا ویا مکتب بولنان بر قریه ویا چقتلک ویا قصبه ده اهالیدن بر قسمی بطریقخانه به دیگر قسمی اکسارخخانه به منسوب اولدقاری حلاله او کلیسا ویا مکتب اساساً هانکی طرف نامنه مؤسس ایسه او طرفه واکر او طرف منسویتی نك درجه سندن دون بر اقلینده بولنور سه او حالده دیگر طرفه تسام ایدیله چك و طرف آخرا ایچون مجدداً اوکی مؤسسات انشا ایلمک اوزره بشنجی و التجیحی ماده لره توفیقاً جانب حکومتدن معاونت تقدیه ایفا اوله جقدر . دزدنجی ماده اهالیسی قسماً بطریقخانه به و قسماً اکسارخخانه به منسوب اولان چقتلک و قریه ویا قصبه ده منازع قیه متعدد کلیسا و مکتب موجود اولدیغی و بولنلر بله کرک بر طرف نامنه مؤسس بولنلر ایفا حلاله اشبو طرف انتخاب ایده چکی کلیسا ویا مکتبه وضع ید</p>	<p>مواد عمومیه منازع فیه کلیسا و مکتبلر حقنده حکومتجه تنظیم و مجلس عمومیجه تعدیلاً بول و تصدیق اولنان و مسرعت احکامنه ایستیدان اراده سنیه جناب پادشاهی بر متعلق بیوریلان قانوننامه ایله هیئت ایسنانک اولسایده کی قرار نامه سی مورد لری دیر : قرار نامه روم ایلیده بلغار لره روملر آره سننده منازع فیه اولان کلیسا و مکتبلر حقننده کی اختلافاتك مورد حلی متضمن اولق اوزره حکومتجه تنظیم و مجلس معوناتجه تعدیلاً قبول اولنوب مجلس مذکور ریاستك ۱۳ حزیران سنه ۳۲۶ برنجی و بوز اون سکر نومرولی تذکره سیله اسال اولنان لایحه قانونیه اول امرده انجمن مخصوصنده و بعده مذکور انجمنك مضطله سیله بولکده هیئت عمومیه اعیانده مطالعه و ایجابی مناکره ایدیله رک سالف الذکر لایحه نك مجلس معاونتک تعدیلی وجهله عیناً قبولنه اکثریتله قرار و بولشدر . قانون اساسینک او توزنجی ماده سنه توفیقاً طرف حضرت پادشاهیدن بالامضا تصدیق بولنلرندن و صدارت ایله نظارت عائدسی مبارکندن امضا اولدقندن صکره امضای حضرت پادشاهی و دیگر امضالره برابر جریده رسیده بالاعلان موقع تطبیقه وضع اولنق</p>

Ek-4: Makedonya Haritası (<http://www.turkiye-rehberi.net/makedonya.asp>)

